ATATÜRK'ÜN

DÜŞÜNCE YAPISINI ETKİLEYEN OLAYLAR, DÜŞÜNÜRLER, KİTAPLAR

ŞERAFETTİN TURAN

A T A T Ü R K' Ü N

DÜŞÜNCE YAPISINI ETKİLEYEN

OLAYLAR, DÜŞÜNÜRLER, KİTAPLAR

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. DİZİ — Sa. 45

ATATÜRK'ÜN
DÜŞÜNCE YAPISINI ETKİLEYEN OLAYLAR, DÜŞÜNÜRLER, KİTAPLAR

ŞERAFETTİN TURAN

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1982

İÇİNDEKİLER

DÜŞÜNCE VE İNANIŞ 1

I — TARİHSEL DÖNEMEÇ 3-4
1 - Fransız Devrimi - Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü .. 3
2 - Etkileyici Kimi Olaylar: Kavm-i Necib - Fes 4

II — ÖĞRENİM YILLARININ ETKİSİ 5-8
1 - Öğretmenleri 7
2 - Meşrutiyet Kuşaklarını Etkileyen Sesler: Namık Kemal-Tevfik Fikret 6

III — FRANSA ETKENİ 9-17
1 - Fransız Devrimi 9
2 - Akılcılık ve Olguculuğun İzleri 11
3 - Jean - Jacques Rousseau ve Cumhuriyet 13
4 - Özgürlük 14

IV — MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNÜRLERİ 18-24
1 - Ziya Gökalp ve Atatürk 18
2 - Şehbender-zâde Filibeli Ahmet Hilmi 21

V — TARİHSEL DAYANAK 25-49
1 - Türk Tarihinin Eskiliği: Mustafa Celâlettin-Leon Cahun ... 25
2 - Türk Tarihi ve Uygarlığını Bir Bütün Olarak Ele Alma: Deguignes 28
3 - İslâm Tarihini Değişik Bir Açıdan Yorumlama: Leone Caetani 33
4 - Dünya Tarihi ve Dünya Federasyonu Sorunu: H.G. Wells 37
5 - Uygarlık ve Irk Sorunu: J. Gobineau'dan E. Pittard'a ... 43
6 - Batı'dan Kaynaklanan Doğu Sorunu 47

VI — TÜRKÇENİN ÖZLEŞMESİ VE GELİŞMESİ 50-52

VII — DÜŞÜNCEDE ÇAĞDAŞLIK 53-55

GENEL DİZİN 57-68

DÜŞÜNCE VE İNANIŞ

Her insan, kuşkusuz ki, gözlerini yaşama açtığı aileden başlayarak içinde bulunduğu toplumsal ve kültürel çevrenin ve yaşadığı dönemi belirleyen büyük olaylarla akımların etkisi altındadır. Bu etkinin boyutları ve içeriği ile sonuçları ise, kişiden kişiye ve kişiliğe göre değişen bir özellik gösterir. Kimileri bu etkilerin altında çoğunlukla birlikte yol alır, kimi olayların baskısı ile yolunu şaşırır, bir kısmı herhangi bir akımın önünde sürüklenir, ya da onun sözcüsü ve savunucusu kesilir, içlerinden pek azı da gördüklerini, duyduklarını ve okuduklarını topluca değerlendirerek yeni bir bileşkeye, belirli bir düşün düzeyine ulaşabilir. "Büyük" diye nitelendirilen kişileri diğer insanlardan ayıran özelliklerin başında da bu yetenekleri gelir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen olaylar, düşünürler, yazarlar ve kitaplar sözkonusu olduğunda, O'nun salt bir olayın ya da bir düşünce akımının izleyicisi olmayıp, değişik görüş ve düşüncelerden kendine özgü bir bileşkeye ulaşmış olması dikkati çeker. Nitekim Atatürk'ün kendisi de, hangi yazarları okuduğu ve esin kaynağının neresi olduğu yolundaki bir soruya, çok okuduğu, ancak herşeyi eleştirerek okuduğu ve esin kaynağının Türk ulusundan başkası olmadığı biçiminde verilen cevabı olumlu karşılamıştır [1].

Atatürk'ün düşünce yapısının temelinde, düşüncenin kişisel yönden olduğu kadar toplum yaşamında ve insanların yönetiminde çok büyük bir yer tuttuğuna olan inanç yatmaktadır. Gerçekten de Mustafa Kemal, daha Sofya'da Ateşemiliter iken 1914'de yazdığı, ancak 1918'de yayımlana-

[1] Afet İnan, Cenevre'den Atatürk'e yazdığı 23.1.1937 günlü mektupta bu konuyu şöyle aktarıyor: "Geçen gün Üniversitede Hukuk dersi için bir konferansta bulundum. Mevzu, *Atatürk, homme politique* idi. Tenkit edilirken Profesör şunu sordu: Acaba Atatürk hangi Avrupa muharirlerini okur ve Türkiye'deki yeni rejim için nereden ilham almıştır? Cevap vermeğe mecbur oldum: Okur ve çok okur, fakat tenkit ederek okur. Yeni rejim için kendi milletinden ilham almıştır. Çünkü o asıl etüdünü, milleti üzerinde yapar dedim. Siz bu meseleye ne dersiniz.?" (*Atatürk'ten Mektuplar*, T. Tarih K. yay, Ankara, *1981*, *s. 59*)

bilen *Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal* adlı kitabında, düşüncenin önemi üzerinde duruyor ve Musa, İsa, Napoleon gibi öncülerin, bulundukları toplumların düşünce ve özlemlerinin temsilcisi olduklarını belirttikten sonra görüşlerini şöyle açıklıyordu:

"Özetle, insanları istediği gibi kullanan kuvvet, düşünceler ve bu düşünceleri sezinleyen ve genelleştiren kimselerdir.

"Düşüncenin özelliği de, hiçbir itirazın bozamıyacağı bir kesin biçimle kendini kabul ettirmektir. Bu ise, düşüncenin yavaş yavaş seziş biçiminde değişerek inanışa dönüşmesiyle mümkündür. Ve öyle olduktan sonradır ki onu sarsmak için bütün başka mantıkların, başka usavurmaların hükmü olamaz" [2].

Düşüncenin önce seziş'e, ardından da inanış'a dönüşmesi Mustafa Kemal'de değişik kaynaklardan beslenir ve yaşamı boyunca da gelişir.

[2] Bugünkü dile aktardığımız asıl metin: *Atatürk'ün Askerliğe Ait Eserleri*, İş Bankası, Ankara, 1959, s. 14

I — TARİHSEL DÖNEMEÇ

1 - Fransız Devrimi - Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü :

Mustafa Kemal, tarihsel bir dönemeçte dünyaya gelmişti. O dönemeci 2 büyük olgu belirliyordu: Fransız Büyük Devriminin temel ilkeleri olan insan hakları, özgürlük, bağımsızlık ve ulusallık gibi kavramların Avrupa'dan sonra Asya'da da yayılıp etkilerinin artması ve yüzyılların gerisinden gelen Osmanlı İmparatorluğunun parçalanıp çöküşünün hızlanması.

Mustafa Kemal, yönetimin tüm yasaklamalarına rağmen öğrencilik yıllarında Fransa devrimi hakkında ilk bilgileri edinmiş, sonraları ilgi alanının genişliği, okuma zevki ve öğrendiği yabancı dil sayesinde dünyada olup bitenleri, döneminin başlıca düşün akımlarını ana çizgileriyle de olsa izleme olanağına kavuşmuştu. Öte yandan, değişik kentlerde tamamladığı öğreniminden sonra genç bir subay olarak başka başka bölgelerde ve koşullarda aldığı görevler nedeniyle, görünüşte kocaman olan İmparatorluğun nasıl çöktüğünü gözleriyle görmüştü.

Çağın etkisinin İmparatorluk içerisinde en belirgin olduğu *Rumeli*'de geçen öğrencilik yıllarından sonra, 1910'da askeri manevralara katılmak için gittiği *Fransa*'daki günler ve özellikle bağımsızlığına yeni kavuşan *Bulgaristan*'ın başkentindeki Ateşemiliterlik yılları, M. Kemal'in Batı'yı, Avrupa'yı oldukça yakından tanımasını sağlamıştı. *Trabsulgarb*'te de bu uygar görünüşün sömürgeci öbür yüzüyle karşı karşıya gelmiş, vatan savunmasının ilk uygulamalarını orada yapmıştı. *Şam*'da geçen günlerle Balkan bozgunu ise İmparatorluğu kurtarmanın artık mümkün olamıyacağını göstermişti.

Bu tarihsel dönemeç, Mustafa Kemal'i çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunun yerine, ulusal değerlere ve çağdaş ilkelere dayanan yeni bir Türkiye'nin kurulmasını düşünmeye sürüklemiş ve O'nun düşüncesinin mayasını oluşturmuştur.

2-Etkileyici Kimi Olaylar: "Kavm-ı necib"-Fes:

Bu büyük dönemeçte karşılaştığı kimi olaylar da bir şok etkisiyle Mustafa Kemal'in geleceğe dönük düşüncelerini oluşturmuş ve pekiştirmiştir. O'nun yaşamında bu tür olayların sayısı oldukça kabarık olmakla birlikte, kendisinin de sonradan sık sık sözettiği ikisini, *Şam*'da karşılaştığı "kavm-i necib" (soylu kavim) adaleti ile *Belgrad* istasyonunda geçen "*Fes*" olayını anmakla yetineceğiz.

Şam'daki garnizonda basit bir nedenle kavga eden biri Türk diğeri Arab kökenli iki eri karşısına alan nöbetçi subayın, kimin haksız olduğunu bile araştırmadan, "*Sen kim oluyorsun da, kavm-i necibden olan birisine hakaret ediyorsun?*" diye Türk erini suçlaması ve aşağılaması, Mustafa Kemal'de, İmparatorluk içerisindeki üstün kavim anlayışına karşı büyük bir tepki doğurmuş, Türklük duygularını kamçılamıştır [3].

Bunun gibi, 1910 da *Picardie* manevralarına giderken, başında kırmızı *fes* bulunan arkadaşı Bnb. Selâhattin'le *Belgrad* istasyonunda alay edilmesi, M. Kemal'de, ulusal hiçbir yönü olmayıp II. Mahmut döneminde zorla giydirilmiş olan *fes*'e karşı olumsuz bir tutum yaratmış ve Cumhuriyet döneminde şapka giyilmesinin psikolojik temelini oluşturmuştur [4].

[3] Faik Reşit Unat'tan naklen.
[4] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, III, (1978), s. 234

II — ÖĞRENİM YILLARININ ETKİSİ

1 - Öğretmenleri:

Yaşamı bir olaylar dizisi içinde geçen Mustafa Kemal, her insan gibi düşünce yapısının oluşumunda ilk etkileri aile kucağından ve öğrenimi sırasında kimi öğretmenlerinden almıştı. Cumhurbaşkanı olduktan sonra da kendisi bunu açıkça vurgulamaktan geri kalmamıştı. 22 Eylül 1924 günü *Samsun*'da, "nereden esin ve kuvvet aldığı" yolunda yöneltilen bir soruya verdiği cevapta, "uyanış'ı düne borçlu olduğumuzu" belirterek şöyle demişti:

"Diyebilirim ki bugünkü uyanışı düne, geçmişe borçluyuz. Herhalde babalarımızın, analarımızın, eğiticilerimizin ruh ve dimağlarımızın gelişmesinde verimli etkileri vardır. Gerçi biz, belki burada bulunanların tümü, dünyaya geldiğimiz zaman, bu topraklar üzerinde yaşıyanlara birlikte, yokedici bir zorba yönetimin pençesinde idik. Ağızlar kilitlenmiş idi. Öğretmenler, eğiticiler, yalnız bir noktayı dimağlarda yerleştirmek zorunluluğunda tutulmakta idi: Benliğini, herşeyini unutarak bir korkunç hayale boyun eğmek, onun kulu kölesi olmak.. Bununla birlikte hatırlamak gerekir ki, o baskı altında bile bizi bugün için yetiştirmeğe çalışan gerçek ve özverili öğretmenler, eğiticiler eksik değildi.

"Şimdi burada bir büyük kişiye rastladım. O, benim Rüşdiye birinci sınıfında öğretmenim idi. Bana henüz ilk bilgileri öğretirken gelecek için ilk düşünceleri de vermişti.

"Baylar, açıklamak istiyorum ki, ilk esin, ana-baba kucağından, sonra okuldaki eğiticinin dilinden, vicdanından, eğitiminden alınır" [5].

Mustafa Kemal'in *Samsun*'daki kalabalık arasında görüp kendisinden övgü ile sözettiği, Selânik Askeri rüşdiyesinde fransızca öğretmeni olan Yzb. Nakiyüddin Yücekök idi. O, kendisine fransızcanın ilk bilgilerini öğretmekle yetinmeyip ülkenin ve toplumun geleceği hakkında ilk

[5] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II (1959), s. 197 de bulunan asıl metin yalınlaştırıldı.

düşünceleri de aşılayan bu öğretmeninden *Vatan ve Hürriyet* Derneğinin Selânik Şubesini açarken de yardım görmüştü [6].

M. Kemal'in öğrenim hayatında etkisi altında kaldığını söylediği bir başka öğretmeni, Manastır Askeri İdadisinde Tarih dersleri veren Topçu Kolağası Mehmet Tevfik Bilge'dir. Atatürk'ün, "*Kendisine minnet borcum var, bana yeni bir ufuk açtı*" dediği M. Tevfik, derslerinde Fransız devrimi ile diğer devrimlerden ve düşün hareketlerinden sözettiği gibi genç öğrencisinde Tarih'e karşı sevgi ve ilgi de uyandırmıştı [7].

Dersler dışında bol bol kitap okuyan M.Kemal, Manastır'da okul arkadaşı Ömer Naci'nin etkisiyle bir ara edebiyat ve şiire merak sarmış olmakla birlikte yabancı dil öğrenmeğe önem vermişti. İlk bilgileri Yzb. Nakiyüddin'den aldığı fransızcasını ilerletmek için arkadaşı Fethi Okyar ile fransızca kitaplar okuyor, tatil için Selânik'e gittiğinde de **Collège des Frères de la Salle**'ın özel kurlarına devam ediyordu. İstanbul'da Harp Akademisi yıllarında da sürdürdüğü bu çabaları sonucunda fransızcasını oldukça ileri bir düzeye çıkarmıştı.

Öte yandan M. Kemal, almancayı da okuyup anlayacak, dahası Gnl. Litzmann'dan çeviri yapacak kadar ilerletmişti [8]. Ne var ki, "arzu ettiği kadar" almanca konuşamadığı ya da konuşulanları pek anlıyamadığı için 1918 yazında tedavi için gittiği *Karlsbad*'ta almanca dersler almağa başlamış, fakat bayan öğretmenin yöntemini beğenmediği için dersleri sürdürememişti [9].

2-Meşrutiyet Kuşaklarını Etkileyen Sesler: Namık Kemal-Tevfik Fikret:

Mustafa Kemal, öğrendiği fransızcanın da yardımiyle değişik konulara olan eğilimi ve okuma zevki nedeniyle çok çeşitli eserler okumaya koyulmuştu. Örneğin, Birinci Dünya Savaşında XVI. Kolordu Komutanı olarak Doğu Anadolu'da bulunduğu sırada tuttuğu ve 7 Kasım - 25 Aralık

[6] Elazığ ve Muş Milletvekillikleri de yapan Nakiyüddin Yücekök, 1945 te ölmüştür. F.R. Unat, *Atatürk'ün Öğrenim Hayatı ve Yetişdiği Devrin Milli Eğitim Sistemi, Atatürk Konferansları* (1964), s. 71-90

[7] M.T. Bilge (1865-1945), bir dönem Diyarbakır Milletvekili seçilmişti. A.g.y.

[8] Kolağası M.Kemal'in, *Bölüğün Muharebe Talimi* adıyla yaptığı çeviri 1323 (1907) de İstanbul'da, *Takımın Muharebe Talimi* adlı çevirisi ise 1324 (1908) de Selanik'te basılmıştı. bk. *Atatürk'ün Askerliğe Ait Eserleri.*

[9] Afet İnan, *Atatürk'ün Viyana-Karlsbat Hatıraları*, T.T.K. *Atatürk Konferansları (1969)*, s. 20

1916 günlerini içeren anı defterindeki kayıtlara göre, '49' günlük süre içerisinde şu kitapları okumuştu [10]:

Namık Kemal, *Tarih-i Osmani*, İstanbul, 1889. *Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye*, İstanbul, 1327 (1911)

Mehmet Emin (Yurdakul), *Türkçe Şiirler*, İstanbul, 1316 (1900)

Tevfik Fikret, *Rübab-ı Şikeste*, İstanbul, 1316 (1900)

Ahmet Hilmi, Şehbender-zâde, Filibeli., *Allahı İnkâr Mümkün müdür?*, İstanbul, 1327 (1911)

Georges Fonsegrive, *Mebadi-i Felsefeden Birinci Kitap : İlmünnefs*. Çev. Ahmet Naim, İstanbul, 1331 (1915)

Alphonse Daudet, *Sapho, Moeurs Parisienne*,

Bu listede çağdaşı birçok Türk genci gibi, M. Kemal'in de en çok okuduğu ve etkisi altında kaldığı '3' büyük Türk şairinin adlarını buluyoruz: Vatan ve özgürlük kavramlarını yeni kuşaklara aşılamış olan Namık Kemal, Osmanlılık yerine Türklüğü ve Türk duygusunu dile getiren ulusal şair Mehmet Emin Yurdakul ve zorbalığa karşı direnip insanlığa yükselmeğe yönelen Tevfik Fikret.

Atatürk daha öğrencilik yıllarında Namık Kemal ile Tevfik Fikret'ten etkilenmiştir. O'nun Harp Okulu ve Harp Akademisinden sınıf arkadaşları olan Ali Fuat Cebesoy ile Asım Gündüz, öğrenciliklerinde Namık Kemal'in eserlerini nasıl gizlice okuduklarını ve Mustafa Kemal'in Namık Kemal'i "Türk ulusunun yüzyıllardan beri beklediği sesi" olarak değerlendirmekte olduğunu anlatmaktadırlar [11].

Silvan'da anı defterine yazdıkları, M. Kemal'in Namık Kemal'in eserlerini sonraki yıllarda da sık sık okuduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle O'nun, "*Şark Mes'elesi*, *Hürriyet-i efkâr*" ve "*Usul-i Meşveret Hakkında Mektuplar*" gibi Namık Kemal'in Doğu Sorunu, Düşünce Özgürlüğü ve Meşrutiyet Sistemi hakkındaki görüşlerini içeren *Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye*'sini bir savaş döneminde ve uzak, küçük bir Anadolu kasabasında okuması, Mustafa Kemal'in sözkonusu kitapları yanında taşıdığı izlenimini vermektedir.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı yıllarında Namık Kemal'in düşüncelerini ve şiirlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden bile dile getirecek, Birinci İnönü zaferinden sonra yaptığı bir konuşmayı, Vatan

[10] *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Yay. Şükrü Tezer, T.T.K. Ankara, 1972, M.Kemal'in 19 Kasım 1916 da bitirdiği *Sapho* romanının özetini defterine geçirdiği görülmektedir (s. 72 vd.)

[11] Asım Gündüz, *Hatıralarım*. Hazırlayan İhsan Ilgar, İstanbul, 1973, s. 15 vd. ; A. F. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967, s. 30 vd.

şairinin ünlü dizelerini", "*Vatanın Bağrına düşman dayasın hançerini-Bulunur kurtaracak baht-ı kara maderini*" biçiminde değiştirerek bitirecektir [12].

Öte yandan, Mustafa Kemal'in *Âşiyan*'ı arkadaşları ile ziyaretinde deftere yazdıkları "*Tavaf-ı tahatturunda bulunmakla mübâhi perestişkâran-ı Fikret*" [13] sözleri, O'nun Tevfik Fikret'i ne denli sevdiğini açıkça yansıtmaktadır.

Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın Tevfik Fikret'in el yazısı ile yazılmış olan *Eş'ar-ı Kemal* adlı derlemeyi Mustafa Kemal'e armağan etmesi ve bunun Atatürk'ün özel kitaplığında N. Kemal ve T. Fikret'in kitaplarının yanıbaşında yeralması da ayrı bir önem ve özellik taşımaktadır [14].

Ancak şurasını da vurgulamak gerekir ki Namık Kemal'i çok seven ve ondan etkilenen Mustafa Kemal, O'nun romantizmini asla benimsememiş ve tam bir gerçekçi olarak Vatan ve Özgürlük şairinden apayrı bir yol tutmuştur.

[12] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, (1961) s. 154. Mustafa Kemal bu konuşmasında Namık Kemal'i "Vatanımıza nigehban" (koruyucu) diye niteliyecektir.

[13] O dönemde kullanılmakta olan Türkçenin durumunu yansıtması yönünden ilginç olan bu sözler "Anma ziyaretinde bulunmakla kıvanç duyan Fikret dostları" anlamına gelmektedir.

[14] Atatürk'ün özel kitaplığında N.Kemal'in '7' ayrı kitabı, Fikret'in de *Rübab-i Şikeste*'si ve *Halûk'un Defteri* bulunmaktadır. krş. *Atatürk'ün Özel Kütüphanesi'nin Katalogu,* Milli Ktb. Genel Md., Ankara, 1973

III — FRANSA ETKENİ

Atatürk'ün askerlikten tarihe, dilden uygarlıklara, sosyolojiden psikolojiye, felsefeden ekonomiye kadar uzanan ilgi alanının genişliğini ve okuduğu düşünür ve yazarları en iyi sergileyen kaynak O'nun özel kitaplığıdır[15]. '4289' bibliyografik künyeden oluşan bu zengin kitaplıkta O'nun dikkatle okuduğu kitaplara koyduğu işaretler ve notlar, Mustafa Kemal'in düşünce yapısının kimlerin ve nelerin etkisiyle oluştuğu hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Bunun dışında başka kitaplıklardan getirterek okuduğu, not aldığı eserler de ilgi ve etki alanını daha da belirlemektedir. Atatürk'ün yararlandığı bu tür kitaplıkların başında İstanbul Üniversitesi Kitaplığı bulunmaktadır. Leman Şenalp'in adı geçen kütüphane kayıtlarına dayanarak verdiği bilgiler ve listeler, Atatürk'ün, tarih, dil, din, ahlâk, sosyoloji, uygarlık ve ekonomi konularında birçok kitabı İstanbul Üniversitesi kitaplığından getirterek okuduğunu göstermektedir[16].

1 - Fransız Devrimi :

Atatürk'ün düşünce ve eylemlerinde Fransız Devrimi'nin büyük payı olduğu kuşkusuzdur. Bunun en geçerli kanıtı da, Mustafa Kemal'in Fransız Devrimi hakkındaki değerlendirmesi ve Türk Demokrasisinin, 1789 devriminin açtığı yolda ancak kendine özgü nitelikte gelişmekte olduğuna dikkati çekmesidir.

M. Kemal'in Kurtuluş Savaşı yıllarında, Fransa Devriminin yıldönümü nedeniyle 14 Temmuz 1922'de Ankara'daki Fransız Temsilciliğinde

[15] A.g.y. Bu kitapların belli başlı alanlara dağılımı şöyledir: Tarih: 862; Askerlik: 261; Siyasal Bilimler: 204; Hukuk: 181; Din: 161; Dil, Dilbilim: 154; Ekonomi: 144; Felsefe, Psikoloji: 121; Sosyal Bilimler: 81

[16] L.Şenalp, *Atatürk-Kitap ve Kütüphane, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXX, Sa. 1 (1981), s. 3-23

düzenlenen törene katılması ve bir konuşma yapması, O'nun 1789 devrimine verdiği önemi göstermektedir.

Konuşmasına, "*Fransız ulusunun 14 Temmuz ulusal bayramı, biraz da ruhunda özgürlük ve bağımsızlık aşkını taşıyan bütün ulusların bayramıdır*" diye başlıyan Mustafa Kemal, ihtilâllerin başlıca '3' nedeni bulunduğunu belirterek, bunları "özgürlükten yoksunluk", "ekonomik yapı" ve "yönetimsizlik, halka karşı davranış" olarak sıraladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürmüştü:

"*Başlangıçta ayaklanma ve ihtilâl biçiminde görülen hareket, yerini bir devrime bırakır. Fransız ihtilâli de bu dönemlerden geçmiş ve ulusun toplumun vicdanında yerleşmiştir. Onun için evrensel olmuştur.*

"*Baylar, işte bugün 1789 Temmuzunun 14. gününü burada kutluyoruz ve bu, Fransızların ulusal bayramı olduğu kadar henüz özgürlüklerine kavuşmamış ulusların da sevinecekleri bir gündür.. .*

"*.. Türk tarihinde de istilacı orduların İzmir'den denize dökülmesi, bizim ulusal tarihimiz için dünya tarihinde yepyeni bir dönem olacaktır. Bu da artık istilâ için hiçbir memleketin özgürlük ve bağımsızlıklarını yok etmeğe olanak bulunmayışıdır. Eğer haksızlığa uğramış Asya ve Afrika ulusları, bizim bağımsızlık mücadelemizden bir ibret dersi almışlarsa, kendileri için pahalıya da mal olsa, bu yola gireceklerdir. Özgürlük ve bağımsızlıktan yoksun bir ulus için, yaşamanın ne anlamı, ne de zevki vardır.*

"*Baylar, bizim Asya'yı ayaklanmaya ve savaşmaya sürükleyişimiz, Fransız ulusunu kahramanca hareketlere sürükleyen nedenlerden daha az kuvvetli ve daha az mantıkî değildir*"[17].

Bu sözler, Mustafa Kemal'in özgürlük ve bağımsızlık anlayışının kökeninde Fransa Büyük Devrimi'nin yattığını, O'nun Türk kurtuluş Savaşı ile Fransa İhtilâli arasında kurduğu ilişkiyi ve Türk bağımsızlık hareketinin sömürgeci devletlerin yönetimi altında bulunan Asya ve Afrika ülkelerinin ulusal bağımsızlıkları için ilk büyük örnek olacağı hakkındaki inancını, hiç yoruma yer bırakmıyacak açıklıkta göstermektedir.

M. Kemal, yeni Türkiyenin Cumhurbaşkanı olarak *Le Matin* gazetesi muhabirine verdiği ve 8 Mart 1928 günkü *Hakimiyet-i Milliye*'de yayımlanan demecinde, Fransa devriminin önemini bir kez daha vurgulayarak Türk devrimi ile ilişkisini şöyle belirtiyordu:

"*Fransa ihtilâli bütün dünyaya özgürlük düşüncesini yaymıştır ve bu düşüncenin bugün de esas ve kaynağı bulunmaktadır. Fakat o tarihten bu yana insanlık ilerlemiştir. Türk demokrasisi, Fransa ihtilâlinin açtığı yolu izlemiş, fakat kendine özgü belirgin*

[17] Kimi sözcüklerini yalınlaştırdığımız bu ilginç konuşmanın metni için bk. Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul, 1957, s. 554-557

nitelikte gelişmiştir. Çünkü her ulus, devrimini, toplumsal ortamın baskılarına ve gereksinmelerine bağlı olan durum ve konumuna ve bu ihtilâl ve devrimin olduğu zamana göre yapar" [18].

Fransız devriminden esinlenmek ve ona dayanarak, kendi döneminin koşullarına ve ulusal gereklere uygun yeni bir devrimin baş düşünürü olmak, hiç kuşkusuz, Fransa devrimine yolaçan düşünceleri, akımları kabullenmek ve özgürlük, bağımsızlık gibi ana kavramları yerleştirmeğe, geçerli kılmağa çalışmak demektir.

2 - Akılcılık ve Olguculuğun İzleri :

Atatürk'ün düşüncelerinde ve gerçekleştirdiği Türk Devrimi'nin temellerinde *Akılcılık* (Rasyonalizm) ve *Olguculuk* (Pozitivizm)'un izleri bulunmaktadır. Bu konuda ayrıntılara inen ve tüm verileri değerlendiren bir araştırma gerekli olmakla birlikte, aklı ve bilimi kılavuz kabul eden ve hurafelere karşı çıkan Atatürk'te belirgin bir akılcı düşünce ve davranışın, O'nun en başta gelen niteliklerinden biri olarak karşımıza çıktığını söyliyebiliriz. Özellikle din konusunda, inançla ilgili tüm gerçeklerin ölçütü olarak bireysel düşünceyi esas almasında, bir başka deyişle *Laiklik* anlayışında Akılcı görüşün tüm özelliklerini buluyoruz.

Bu nedenledir ki Akılcılığın büyük temsilcilerinden Descartes'in *Discours sur la Methode*'u Atatürk'ün isteğiyle Türkçeye çevrilerek Milli Eğitim bakanlığınca bastırılmış, akılcı düşüncenin öteki büyük temsilcisi Kant hakkında da *Kant ve Felsefesi* adlı bir inceleme yayımlanmıştır [19].

Olguculuğa gelince, bilindiği gibi, Fransız devriminin yalnızca akılcı yönlerini benimseyen Auguste Comte'un olguculuğu, bir yandan İkinci İmparatorluk döneminde yönetimin ana dayanaklarından biri olurken, öte yandan evrensel yönleriyle de, gelişmekte olan birçok ülkenin aydınları arasında tutunmuştu. Nitekim III. Napoleon yönetimi, olguculuğun, insanların *hak*'ları yerine topluma karşı *görev*'lerine ağırlık veren güçlü yönetim anlayışından yararlanmağa çalışırken, tanrısal bir dini üstün tutmamakla birlikte, insanlığın ilerlemesini, çeşitli uluslardan ve inançlardan doğan çabaların aynı noktaya yönelmesinde bulan hoşgörülü anlayış da, Olguculuğun diğer ülkelerde taraftar bulmasını kolaylaştırmıştı.

[18] Asıl metin: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III (1961), s. 81

[19] *Usul Hakkında Nutuk*, Mütercimi, İbrahim Edhem, İstanbul, 1928

Mehmet Emin (Erişirgil), *Kant ve Felsefesi*, Maarif Vekâleti yay. İstanbul, 1339

Atatürk'ün özel kitaplığında Milli Eğitim Bakanlığının bu yayınları dışında L. Goldschimid'in *Kant und Haeckel* (Gotha, 1906) adlı kitabı da bulunmaktadır.

O dönemde Türk aydınları arasında da yayılmağa başlıyan olguculuk, özellikle Pariste *Société des Positivistes*'e giren, bu konudaki bilgisini artırmak için olgucuların önde gelenlerinden Pierre Lafitte'in derslerine devam eden Ahmet Rıza Bey'in yayınları ve çabaları ile oldukça güçlü bir görüş halini almış ve *İttihat ve Terakki Cemiye*'nin adından başlıyarak eylemlerine de etkili olmağa başlamıştı [20].

Mustafa Kemal'in gençlik yılları, Olguculuğun Türkiye'de etkili olduğu bir döneme rastlamıştı. Ancak, "*Hayatta en gerçek yol gösterici bilimdir*" diyen Atatürk'ün olguculuğu, Emre Kongar'ın da belirttiği gibi, Comte'un bir izleyiciliği biçiminde değil de, insan düşüncesinin eriştiği bir aşama olarak ortaya çıkar [21].

M. Kemal'in 1916'da okuduğu kitaplar arasında yeralan Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin *Allahı İnkâr Mümkün müdür?* adlı eserinin bir bölümü "*Auguste Comte ve Felsefesi*" başlığını taşıyordu [22]. Ayrıca özel kitapları arasında da Comte'un *Cours de philosophie positive*'inin bir nüshası bulunuyordu. Ancak Mustafa Kemal, A. Hilmi'nin kitabında sözü edilen doğulu ve batılı filozofları şu genel çerçeve içinde değerlendirmişti :

"*Allahı İnkâr Mümkün mü eserini bitirdim. Bütün filozofların, değişik dinlere bağlı olan doğalcılar (tabi'iyyun), akılcılar, özdekçiler (maddiyun) bilgeler, düşünürler, mutasavvıflar, hepsi, ruh'un var olup olmadığını, ruh'un ve cismin bir veya ayrı olup olmadığını, ruh'un kalıcı olup olmadığını inceliyor.*

"*Bu incelemelerde bilim ve tekniğe dayananlar kabul edilebilir. İmam Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi müslüman imamların sözleri de genel anlayıştan büsbütün başkadır; yalnız anlatımlarında çok simge var. Dindar düşünürler, kuralları ve bilimleri ve teknikleri ve felsefeyi şeriatın sözlerini yorumlamak için evirip çevirmeğe çaba göstermişler*" [23].

Bu sözler Mutafa Kemal'in tek bir öğretinin ya da düşünürün izleyicisi olmadığını, onların hepsini değerlendirerek kendince bir sonuca, bir bileşkeye varmak istediğinin en büyük kanıtlarından biridir. Aynı zamanda sözkonusu satırlar, bir eylem adamı olan M. Kemal'in düşüncede de açıklıktan yana oluşunu, "evirip çevirme" den hoşlanmadığını bir kez daha vurgulamaktadır. Nitekim Şerif Mardin'in de belirttiği gibi, Atatürk'ün düşün yaşamımıza getirdiği en önemli

[20] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara, 1964, s. 124-161

[21] *Auguste Comte ve Mustafa Kemal Atatürk*, *Türk Dili*, 353 (Mayıs, 1981), s. 744-752

[22] s. 30-40

[23] Asıl metin: *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, s. 83

yeniliklerden biri, reform ve yenilik alanında "şikâyet" ve "inleyiş" edebiyatı yerine, "olumlu, meselelerin özüne ehemmiyet veren" bir anlayışı yerleştirebilmiş olmasıdır[24].

3-Jean-Jacques Rousseau ve Cumhuriyet :

Atatürk'ün, Fransa devriminin düşünsel hazırlayıcıları arasında üzerinde en çok durduğu, eserlerini okuduğu ve kendi düşünce ağının oluşmasında en çok yararlandığı düşünürlerin başında J. J. Rousseau gelmektedir.

Aslında Rousseau daha yeni Osmanlılar döneminden başlayarak Türk aydınlarını etkilemişti.Onun ünlü *Contrat Social*'i Ziya Paşa tarafından türkçeye çevrilmiş, Ahmet Mithat *İttihat* gazetesinde yeni bir çevirisini yayımlamağa başlamıştı[25]. Öte yandan Yeni Osmanlılar'ın ileri gelenleri, O'nun görüşlerini değişik temellere oturtmak ve Türk-İslâm geleneği ile açıklama deneyimlerine girişmişlerdi. Namık Kemal, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nin islâm devlet anlayışına aykırı düşmediğini savunur, onu, hükümdara içten gelen itaat, *biat* yöntemi açısından değerlendirirken[26], Mizancı Murat, bunu Türk aşiret geleneği ile uzlaştırmak istemişti. Devlet'in bir "Şirket" olduğu görüşünü kabul eden Murat Bey, *Söğüt* bölgesine yerleşen '400' çadırlık *Kayı* aşireti içinde "itaat edilen ve itaat edenler" bulunmadığını, dolayısiyle *Kayı* topluluğunun da "isteğe bağlı bir şirket" olduğunu öne sürüyordu[27].

Bu yayınlar nedeniyle daha okul çağlarında J. J. Rousseau'yu bilen ve okuyan Mustafa Kemal için önemli olan, bu fransız düşünürünün kişi için *özgürlükçü*, toplumda siyasal rejim olarak ta *cumhuriyetçi* olması idi. Onun *Toplum Sözleşmesi* kavramının islâm ve Türk toplum geleneği, devlet anlayışı ile bağdaşabilir olması ise, Yeni Türkiye'de Cumhuriyet'e yönelmeyi güçlendirecek destekler olarak değerlendirilebilirdi.

[24] A.g.y. s. 135

[25] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1966, s. 154 n. 2*

[26] Bilindiği gibi Namık Kemal, *Hürriyet*'te çıkan *Meşveret Usulü Hakkında Mektuplar*'da J.J. Rousseau'nun düşüncelerini değerlendirirken, Cumhuriyet'in, halk idaresinin, islâm Osmanlı devlet anlayışına uygun olduğunu belirtmeğe çalışıyor ve *Contrat Social*'i bir tür *biat* sayarak şöyle diyordu: "Halkın hakimiyeti demek, bi-gayr-i hak nakz-i bi'at mı demektir.? Sözün doğrusu, mülkümüzde hakim biziz, hepimizin hükümete iştirakimiz vardır. Fakat hükümetin emr-i icrasını bi'at-ı meşru'a ile Âl-iOsman'a tevdi ettik. Daima Âl-i Osman isteriz, daima idare-i meşruta talebindeyiz!" (*Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye*, s. 178)

[27] Krş. Ş.Mardin, A.g.y. s. 80

Mustafa Kemal, Rousseau'nun tüm eserlerini incelediğini Türkiye Büyük Millet Meclisi kürsüsünden - biraz da övünçle - açıklamıştı. Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerini belirleyecek yasa önerisi görüşülürken, 1 Aralık 1921 de söz alan M. Kemal, kuvvetlerin ayırımı, temsili sistem ve Halk Hükümeti konularında bilgi verdikten sonra şöyle devam etmişti :

"Bu meşrutiyet kuramlarını bulan en büyük filozofların, bu kuramları kurmak için çalıştıkları esasları inceledim, bunların içeriğini anlamağa çalıştım. Benim gördüğüm şudur : Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu zorba kuvvet, o toplumsal ve ulusal iradenin aşağısında kalabilsin ya da sıfıra ulaşabilsin diyorlar. Ve bunu başaramamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar. Jean Jacque Rousseau'yu baştan sona kadar okuyunuz! Ben bunu okuduğum vakit, gerçek olduğuna inandığım bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim, özel durumunu inceledim. Anladım ki bu adam mecnun idi ve cinnet durumunda bu eserini yazmıştır. Dolayısiyle çok, ve pekçok dayandığımız bu kuram, böyle bir dimağın ürünüdür" [28].

Atatürk'ün Roussea'non *Contrat Social*'inin 1329 (1913) te yapılmış olan Türkçe çevirisini çok dikkatle okuyup işaretlediğini görüyoruz [29].

Bundan başka O'nun bir monarşi yanlısı olan Montesquieu'nün *De l'esprit de lois* (Kanunların ruhu) adlı ünlü yapıtını incelemekten geri kalmadığını biliyoruz. Böyle olmakla birlikte Mustafa Kemal'in bu kitapta, Artun Ünsal'ın da belirttiği gibi özellikle *Cumhuriyet*'le ilgili bölümler üzerinde durması ve Cumhuriyet'in bir "erdem rejimi" olduğunun anlatıldığı satırların altını çizmesi dikkati çekmektedir [30]. Ayrıca Montesquieu'nün bu kitabının daha Cumhuriyetin ilk yılında Türkçeye çevriltilerek Milli Eğitim Bakanlığınca bastırılması [31], bu fransız düşünürüne verilen önemi göstermektedir.

4 - Özgürlük :

Mustafa Kemal'in özgürlük anlayışının temelinde, *doğal haklar* kavramına dayanan J. J. Rousseau'nun görüşleri ile 26 Ağustos 1789 tarihli *Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi*'ndeki hükümlerin bulunduğu görülmektedir. Şöyle ki, sözkonusu bildirinin 4. ve 5. maddelerindeki

[28] Metin: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* I, s. 216

[29] *Mukavele-i İçtimaiyye yahud Hukuk-ı Siyasiyye Kavaid-i Esasiyesi,* Mütercimi: A, İstanbul, 1329

[30] *Atatürk ve Kitaplar, Yankı,* 529 (15-24 Mayıs 1981)

[31] Atatürk'ün özel kitaplığında sözkonusu eserin fransızca aslı ile Hüseyin Nazım tarafından *Ruhü'l-kavanîn* adıyla yapılan ve 1339 (1923) te Milli Eğitim Bakanlığınca bastırılan çevirisinden '2' nüsha bulunmaktadır.

tanımlar, 1924 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 68. maddesinde yeraldığı gibi [32], Ortaokullara ders kitabı olarak 1930 da yazılan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının, Mustafa Kemal'in kaleminden çıkan "Hürriyet" bölümü de hemen hemen aynı kavram ve görüşleri yansıtmaktadır.

Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde *Özgürlük* şöyle belirlenmişti :

Madde 4 - Özgürlük, başkasına zarar vermeyen herşeyi yapabilmeye dayanır. Onun için, her insanın doğal haklarının sınırı, toplumun başka üyelerine aynı hakları sağlayan sınırlardır. Bu sınır ancak yasa ile belirlenebilir.

Madde 5 - Topluma zarar veren eylemleri ancak yasa yasaklıyabilir. Yasanın yasaklamadığı hiçbir şeye engel olunmaz ve hiç kimse yasanın emretmediğini yapmağa zorlanamaz.

Atatürk te *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*'de Özgürlük (Hürriyet) konusunda şunları yazmıştı :

"Özgürlük, insanın düşündüğünü ve dilediğini mutlak olarak yapabilmesidir."

"Bu tanım, özgürlük sözcüğünün en geniş anlamıdır. İnsanlar, bu anlamda özgürlüğe hiçbir zaman sahip olmamışlardır ve olamazlar.

".. Anlaşılıyor ki salt bir kişisel özgürlük olamaz. Başkasının hak ve özgürlüğü *ve ulusun ortak yararı*, kişisel özgürlüğü sınırlar. *Kişisel özgürlüğü sınırlandırma devletin de adeta esası ve görevidir...* Özgürlük, başkasına zararlı olmıyacak her türlü kullanımda bulunmaktır *denildiği zaman, vatandaş özgürlüğünün, yalnız bunun amaç olduğu, devletin bu amacı sağlamak için bir araç sayıldığı anlatılmış olur. Fakat bu araçtır ki ulusun genel yararını ve amacını koruyacaktır. O halde, kişisel özgürlüğe sınır olarak*, başkalarının özgürlük sınırını *gösterirken kişisel özgürlüğün, ulusun genel yararının gerektirdiği dereceden daha fazla sınırlandırılmıyacağı kabul edilmiş oluyur...*

"Çünkü bu sınır ancak yasa yoluyla saptanır ve belirtilir" [33].

Öte yandan Atatürk'te özgürlük kavramı, Fransa devriminden sonra kazandığı anlamla, düşünce ve siyasal alandaki özgürlükler kadar vicdan özgürlüğünü de içerir. O, toplumda değişik düşüncelerin ve değişik inançların bulunmasını, özgürlüğün doğal bir sonucu olarak kabul etmekte,

[32] 1945 te Türkçeleştirilen metne göre 1924 Anayasası'nın 68. maddesi şöyle idi: "Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına zarar vermiyecek herşeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin sınırı, başkalarının hürriyetinin sınırıdır. Bu sınırı ancak kanun çizer."

[33] Esas metin: Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, T.T.K. Ankara, 1969, s. 51 vd.

dahası, tek tip düşünce ve inancın toplum için tehlikeli bir durum, bir ölüm belirtisi olduğunu söylemektedir :

"Kuşkusuz, düşüncelerin, inançların başka başka olmasından yakınmamak gerekir. Çünkü bütün düşünceler ve inançlar bir noktada birleştiği durumda, bu, hareketsizlik işaretidir, ölüm işaretidir" [34]

Üstelik bu düşüncelerin Cumhuriyet kuşaklarının okumaları için yazılan bir ders kitabında açıklanması, Mustafa Kemal'in özgürlüğe bir tutku derecesinde bağlı olduğunu göstermektedir.

M. Kemal Atatürk'te özgürlük tutkusu "*Özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir*" diye en özlü biçimde açıklanmıştır. O'nun davranışlarında bu tutkusu hemen belli olmaktadır. Daha genç bir subay olarak orduya katıldığında *Şam*'da iki arkadaşı ile birlikte kurduğu ve Selânik'te de bir şubesini açtığı gizli siyasal derneğe "*Vatan ve Hürriyet*" adını vermesi, kuşkusuz ki bir rastlantı değildir. Bunda, kökeni Fransız Devrimine dayanan bir anlayışın ve Namık Kemal ile T. Fikret'in dile getirdikleri bir "vatan" ve "hürriyet" sevgisinin etkisi vardır. Nitekim kendisi de derneğe niçin bu adın konulduğu yolundaki bir soruyu, "*Ancak hür fikirli insanlardır ki vatanlarına faydalı olabilirler*" diye yanıtlamıştır [35].

Öte yandan Hüseyin Cahit Yalçın'ın Léon Marillier ve Stuart Mill'den yaptığı çevirilerin de Atatürk'ün özgürlük anlayışını genişletip pekiştirdiği söylenebilir [36].

Özgürlük kavramına verdiği önem nedeniyle Mustafa Kemal, okuduğu kitaplarda da bununla ilgili yerler üzerinde durmuştur. Örneğin, Samsun gezisinde 22 Eylül 1930 gecesi okumak için Mehmet Enis'in, Fransız Devriminin kadın kurbanlarını da içeren *Tarihte Güzel Kadınlar* adlı kitabını seçmiştir. O'nun okuduğu bu kitapta özgürlüğe ilişkin şu satırların altını mavi-kırmızı kalemle çizmesi düşüncelerini ve eğilimini yansıtmaktadır :

"Hürriyet, kayıtsız şartsız serbest olmak değildir. Onun kayıtları şartları vardır. Kayıtsız şartsız serbest olmak, ormanlardaki hayvanlara mahsustur. İnsanlar ise, içtimai muhitlerde, birtakım âdetler, teâmüllerle ülfet etmiş, içtimai bir terbiye altında yaşamak mecburiyetlerinde kalmış olduklarından hürriyetleri de bu muhitlerin içtimai kaideleri ile sınırlıdır.

[34] Atatürk'ün sözkonusu *Medeni Bilgiler* kitabı için kendi el yazısı ile yazdığı bu paragrafın (asıl metin, A.g.y. 512) son iki sözcüğü (ölüm işaretidir) kitaba alınmamıştır. Krş. s. 57

[35] *Ş.S. Aydemir, Tek Adam,* I, 92

[36] Léon Marillier, *Hürriyet-i Vicdan,* İstanbul, 1924; Stuart Mill, *Hürriyet,* 1927. Her iki çeviri de H.C. Yalçın'ın imzasıyla Atatürk'e armağan edilmişti.

"İlmî esaslara göre ferdin hürriyeti, gayrin hürriyetinin hududu ile sınırlıdır. Başkasının hürriyet hakkını tanımayan, kendi hürriyet hakkını da tanıtamaz.

"Siyasi anlayış sahibi olan hakiki ve zeki inkılâpçılar bu lekeden masundurlar. Onlar ne vakit şiddet, ne vakit yumuşaklık göstereceklerini bilirler, milletlerini hürriyet ve adalete doğru yürütürler"[37].

[37] Ş.S. Aydemir, A.g.y. III (1978), s. 509 vd.

IV — MEŞRUTİYET DÖNEMİ DÜŞÜNÜRLERİ

1 - Ziya Gökalp ve Atatürk :

Türk devriminin düşünsel dayanaklarını araştıranlar ve *Kemalizm*'e bir ideolog arayanlar, en çok Ziya Gökalp üzerinde durmuşlardır. Bu konuda değişik ve birbiriyle çelişen görüşlerin ortaya atıldığı da bilinmektedir. Kimi inceleyiciler, Gökalp'i "Türk devriminin düşün mimarı" olarak değerlendirir, dahası Atatürk'ün, "*Vücudumun babası Ali Rıza Efendi, heyecanlarımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp'tir*" dediğini öne sürerlerken, kimi araştırıcılar da Gökalp'i Atatürk devriminin filozofu olarak görmenin "yanlış" olduğunu savunmuşlardır[38].

Ayrıntılara inmeksizin diyebiliriz ki, Cumhuriyet öncesinde Türkiye'deki düşün akımları içerisinde Ziya Gökalp'in özel ve önemli bir yeri olduğu kuşkusuzdur. Ve kendi içerisinde çelişkiler de taşısa, Gökalp'in fikirleri ve görüşleri ile Atatürk'ün düşünceleri ve uygulamaları arasında genelde bir benzeyiş ve uyum vardır. Ancak Cavit Orhan Tütengil'in de belirttiği gibi, Gökalp'i *Kemalizm*'in biricik "ideolog"u, "mimar"ı kabul etmeğe de olanak yoktur[39].

Olguculuk, ulusculuk, halkçılık, laiklik, uygarlığı bir bütün olarak görme, dilde özleşme, kadın hakları vb.. konularda ayrıntılara inildiğinde Gökalp'in düşünceleri ile M. Kemal Atatürk'ün görüşleri ve eylemleri arasında önemli ayrılıklar göze çarpar.

Herşeyden önce Gökalp'in ulus (millet) tanımı ile Atatürk'ün ulus

[38] Bu konuda biribirine aykırı düşen görüşlerin Abdülkadir Karahan ile Tekin Alp ve Bedia Akarsu tarafından savunulduğu görülmektedir. Karahan, Atatürk'ün Z. Gökalp'i "düşüncelerinin babası" olarak kabul ettiği yolundaki bir sözünü inandırıcı bir kaynak göstermeksizin öne sürerken (2 Kasım 1964 günlü *Ziya Gökalp Gazetesi*), *Kemalizm* yazarı T. Alp, Gökalp'in Türkçülük görüşü ile Kemalizm arasında hiçbir benzerlik görmemektedir (s. 28). B. Akarsu ise, Gökalp'in "medeniyet-hars" ayırımı ile Atatürk'ün karşısında sayılabileceği görüşündedir (*Atatürk Devrimi ve Yorumları*, T.Dil Kurumu, Ankara, 1981, s. 37).

[39] C.O.T., *Atatürk ve Ziya Gökalp Bağlantıları*, *Türk Dili*, 302, (1976), s. 579-584

anlayışı biribirinden farklıdır. Gökalp, "*Ulus, ne ırksal ne kavimsel, ne coğrafi ne siyasal, ne de iradeye bağlı bir topluluk değildir. Ulus, dilce, dince, ahlâkça ve güzel sanatlar yönünden ortak olan, yani aynı eğitimi almış kişilerden oluşan bir topluluktur*"derken [40], Atatürk, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının Millet (ulus) bölümünde, Ernest Renan'a bağlı kalaraktan şu tanımı yapmaktadır :

"a) Zengin bir anılar kalıtına sahip bulunan,

b) Birlikte yaşamak konusunda ortak arzu ve uygun görmede samimi olanı.

c) Ve sahip olunan mirasın korunmasına devam hususunda iradeleri ortak olan insanların birleşmesinden meydana gelen topluluğa Ulus adı verilir" [41].

Bu tanımla da yetinmiyen Atatürk, Türk Ulusunun oluşumunda etken olan doğal ve tarihsel olguları şöyle sıralamaktadır :

a) Siyasal varlıkta birlik,

b) Dil birliği,

c) Yurt birliği,

d) Irk ve köken birliği,

e) Tarihsel yakınlık,

f) Ahlâksal yakınlık' [42].

Bu tanımlamalar karşılaştırıldığında Atatürk'ün ulusu tek bir ögeye indirgememe ve onu kültürel bir topluluk olarak değerlendirmede Gökalp'le birleşirken, ulusu oluşturan etkenleri sıralamada ondan ayrıldığı görülür. Gerçekten de dil'i ve ahlak'ı ulusal birer öge olarak görmekle Gökalp'e katılan M. Kemal, *din*'i böyle bir etken diye kabul etmemekte ve siyasal varlık, yurt, köken ve tarih gibi '4' ayrı ögeyi içeren kendine özgü bir görüşü savunmaktadır.

Kültür sözcüğüne arapçaya dayanarak *hars* karşılığını bulan Ziya Gökalp, uygarlık ve kültürü ayrı ayrı iki kavram olarak değerlendirir ve kültüre ulusal, uygarlığa ise uluslararası bir anlam verirken [43], Atatürk, bu ikiliği kabullenmemekte ve böyle bir ayrımın güç ve gereksiz olduğuna inanmaktadır. O'nun 1930'larda Afet İnan'a şunları yazdırdığını görüyoruz :

[40] "Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir" *Türkçülüğün Esasları*, Varlık yay. İstanbul, 1958, s. 16

[41] A.g.y. 23 vd.

[42] A.g.y. 22

[43] *Türk Medeniyeti Tarihi*, I, İstanbul, 1974, s. 11 "Bir medeniyet, çeşitli milletlerin müşterek malıdır. Çünkü her medeniyeti, sahipleri olan çeşitli milletler müşterek bir hayat yaşayarak vücuda getirirler. Bu sebeple her medeniyet mutlaka beynelmileldir. Fakat bir medeniyetin her millette aldığı hususi şekilleri vardır ki buna hars adı verilir."

"Uygarlığın ne olduğunu başka başka tanımlıyanlar var. Bence uygarlığı Kültür'den ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu görüşümü açıklamak için Kültür (hars) ne demektir, tanımlıyayım. Kültür,

a) Bir insan toplumunun devlet hayatında,

b) Düşün hayatında, yani bilimde, toplumbilimde ve güzel sanatlarda,

c) Ekonomik hayatta, yani tarımda, ticaretle, kara ve deniz ve hava ulaşımcılığında yapabildiği şeylerin bileşkesidir.

"Bir ulusun uygarlığı dendiği zaman, kültür adı altında saydığımız üç tür etkinliğin bileşkesinin dışında ve ondan başka bir şey olmıyacağını sanırım.

"Kültür kavramını da ulusların güç ve geç değişen bazı ırksal ve doğuştan gelen yeteneklerine, karakterlerine özgü kılarlar ve buna çok kıymet ve önem verirler... Kültür anlamını, ayırıcı nitelikler dediğimiz karakter kavramına indirmemelidir. Bu açıkladığım anlayış, biribirinden ayırt edilmesi güç olan uygarlık ve kültürün, tanım, açıklama ve anlaşılmasında kolaylık sağlar"[44].

Bu satırlarda, Atatürk'ün kültür gibi bir ana konuda Gökalp'ten oldukça farklı düşündüğünü görmemek, üstelik, onun görüşlerini eleştirdiğini sezmemek mümkün mü?

Kültür konusunda olduğu gibi, Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı *dilde devrim* ile Gökalp'in *Lisani Türkçülük* görüşü arasında da derin ayrılıklar vardır.

Dil'in sadeleşmesinin, konuşma dili ile yazı dili arasındaki uçurumun giderilmesinin ve ibadet dilinin özellikle Ezanın Türkçe olmasının öncülerinden olan Z. Gökalp, bilindiği gibi, *Türkçeleşmiş türkçedir* kuralı ile yabancı kökenli sözcüklerin dilden atılmaması, üstelik batı kaynaklı sözcüklere de arapça ve farsçadan yararlanılarak karşılıklar bulunması gerektiğini savunur ve "eski türkçe kelimeleri diriltmeğe çalışmamalıdır" diye evrimci bir görüşten yanadır[45]. Buna karşın Atatürk türkçenin "yabancı dillerin boyurduruğundan kurtarılması" gerektiğine inanmaktadır ve onun dil devriminin temel ilkesini Türkçeyi özkaynaklarına dayanarak eski zenginliğine ve güzelliğine kavuşturma oluşturmaktadır[46].

Mustafa Kemal'in *Öğretimin birleştirilmesi* (Tevhid-i tedrisat)'ne yönelirken, 1917 den bu yana milli eğitimin "kozmopolit" durumundan kurtarılmasını ve "Halk, medreseliler, mektepliler" diye '3' e bölünmüş olan

[44] Asıl metin *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* (1959), s. 43-45.

[45] *Türkçülüğün Esasları*, 76-95

[46] Ayrıntılı bilgi için Şerafettin Turan, *Atatürk ve Ulusal Dil*, T.D.K. yay. Ankara. Ankara, 1981

sınıfları ortak bir eğitim ve öğretimde birleştirmedikçe ruh ve düşünce yönünden uyumlu bir ulus olmamıza olanak bulunmadığını belirten Z. Gökalp'ten de esinlendiği kolaylıkla kabul edilebilir[47]. Ancak öğretimi kolaylaştıran Yeni Türk Alfabesi'nin kabulü gibi yazıda bir devrim yapılmasının, Gökalp'in düşünce sistemi içerisinde hiç yer almadığı görülür.

Öte yandan Ziya Gökalp, Durkheim'in Türkiye'deki temsilcisi ve sözcüsü olmakla birlikte Atatürk, bu ünlü Fransız düşünürünü yalnızca Gökalp kanaliyle öğrenmekle yetinmemiş, doğrudan doğruya E. Durkheim'in kitaplarına da eğilmiştir. Gerçekten de onun toplumsal iş bölümü ve ahlâk konularını içeren '2' ana yapıtı daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında türkçeye çevrilerek Milli Eğitim Bakanlığınca yayımlandığı gibi[48] Atatürk, E. Durkheim'in kimi yapıtlarının fransızca asıllarını okumayı ihmal etmemiştir. 1932 Ağustosunda Dolmabahçe Sarayında bulunan Atatürk'ün İstanbul Üniversitesi kitaplığından Durkheim'in *De la division du travail social* ve *Le suicide, étude de sociologie* adlı kitaplarını, daha sonraki yıllarda da *L'Education morale* ve *L'Allemagne au-dessus de tout la mentalité allemande et la guerre* adını taşıyan iki kitabını getirtip incelediğini biliyoruz[49].

Bütün bunlar dikkate alındığında, Ziya Gökalp'i Atatürk Devrimi'nin biricik ideologu ve Mustafa Kemal'i de yalnızca onun düşünce ve önerilerinin uygulayıcısı gibi görmeğe olanak bulunmadığı kendiliğinden anlaşılır. Aslında böyle bir varsayım, Atatürk'ün yaradılışına aykırı düşeceği gibi, *Kemalizm*'in kendine özgü bir bileşke olduğu gerçeğine de uymaz.

2-Şehbender-zâde Filibeli Ahmet Hilmi:

Atatürk'te toplumsal ve devrimci görüşlerin oluşmasında etkili olan türk düşünür ve yazarları arasında Şehbender-zâde Ahmet Hilmi'nin de yer aldığını sanmaktayız.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye[50] üyelerinden, *Tasvir* gazetesi yazarların-

[47] Ş. Turan, *Tevhid-i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi), Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, Ankara, 1972, s. 81-83

[48] *İçtimai Taksim-i Amel*, Müt. O.Midhat, İstanbul, 1339; *Ahlâk Terbiyesi*, Müt. H.Cahit (Yalçın), İstanbul, 1927.

Atatürk'ün özel kitaplığında bu iki çeviriden başka, gene H.Cahit'in çevirisi olan *Din Hayatının İptidai Şekilleri*, İstanbul, 1923-1924 de bulunmaktadır.

[49] Leman Şenalp, A.g.y.

[50] 1861 de Münif Paşa tarafından kurulan ve *Mecmua-i Fünûn* adıyla ülkemizde ilk bilim dergisi denilebilecek olan dergiyi çıkaran dernek.

dan ve *Hikmet* gazetesi sahibi olan A. Hilmi, ayrıca *Tahlili ve Tenkidî Tarih-i İslâm* ile *Allahı İnkâr Mümkün müdür ? Yahud Huzur-ı Fende Mesâlik-i Küfr (Felsefe-i Mafevku't-tabi'a Mebâhisi)* adlı yapıtların yazarı olarak ün yapmıştı.

Mustafa Kemal'in 1327 (1911) de basılmış olan bu ikinci eseri 1916'da Silvan'da '3' gün içinde dikkatle okuyup değerlendirdiğini biliyoruz. Aslında Tanrının varlığını kanıtlamak ve felsefede küfr'ün niteliğini belirtmek amacıyla yazmış olduğu bu metafizik kitabında Ahmet Hilmi, birçok filozofların bu konudaki görüşlerini aktarmakla kalmamış, "Kariin ile Hasbıhal" bışlığını taşıyan Önsözünde konunun da dışına çıkaraktan Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu eleştirmek ve kurtuluş için oldukça ilginç kimi görüşlerini açıklamak yoluna gitmiştir.

Osmanlı toplumunun Ortaçağ hayatından çağdaş yaşama geçmek zorunda bulunduğunu öne süren A. Hilmi, bunun uzun sürecek yavaş bir gelişme ile gerçekleşemiyeceğini de belirterek hızlı bir ilerlemeyi, yani bir devrimi zorunlu görüyordu :

"Ortaçağ hayatından çağdaş hayata geçmek zorunluluğunda kalmış bir milletiz. Pek küçük bir azınlık bakımından bu hüküm doğru olmasa bile genellikle doğrudur. Şurası da var ki, yukarıda bahsettiğimiz 'Geçit geçme' ağır bir gelişme ile, uzun bir sürec ile yapılamaz. Çünkü uygarlık, bizim hatırımız için ve bizi beklemek üzere ilerlemeden vaz geçip duraklamıyacağından, öyle kaplumbağa gidişiyle biz hiç bir vakit uygarlık kafilesine yetişemeyiz" [51].

İlerlemeğe engel olan nedenleri '2' grupta toplayan Ahmet Hilmi bunları, "İlerlemeye düşmanlık, Gelişme düşüncesine karşı cahilce bir tutuculuk, Çok zorunlu gereksinmeleri değerlendirememekten doğan duraganlığı sevmek" ve "Derinliğe inmeyen bir taklitcilik ile yüzeysel bilgi ile yetinmek" olarak özetliyordu.

İlerleme ve gelişmenin koşullarını, *"Ulusumuzu meydana getiren temelleri düzeltme, kuvvetlendirme, güçlendirme ve onarma"* da bulan Şehbender-zâde, bu temelleri yıkım halinde bırakıp ta yeni temeller yapmağa kalkışmanın tam anlamiyle toplumsal bir intihar girişimi olacağını öne sürüyordu. Maneviyatımızın da salt inançlar açısından olmasa bile telkin ve anlayış bakımından yeniliğe muhtaç olduğunu savunan yazar [52], toplumu kurtara-

[51] Günümüz Türkçesine göre yalınlaştırdığımız metin: A.g.y.s. ج - ث

[52] "Acaba mesail-i mühimme-i milliyemizin, içtimaiyemizin ruhu olan maneviyat, teceddütten müstağni midir? Akaid-i asliyenin safiyet-i esasiyesi itibariyle 'Evet', lâkin telkın ve telâkkı itibarıyla "Hayır! Bu hikmeti anlamamak, maneviyatın lâkaydi ve metrukiyet altında sürünüp kalmasına cevaz vermek demektir." (s. ر)

cak toplumsal sınıflar olarak öğretmenleri, düşünürleri ve teknik elemanlarla din hizmetlilerini görüyordu.

Aynı zamanda ateşli bir özgürlükçü olan A. Hilmi, özgürlüğü "*insanlığın temel koşullarından biri*" olarak değerlendirmekte, Osmanlı toplumunda da herkesin er-geç söz ve vicdan özgürlüğüne sahip olacağına inanmaktadır. Ancak özgürlüğün "*hayvansal bağımsızlık*"la karıştırılmamasını vurgulamakta ve dünyada her düşünce gibi özgürlük kavramının da uygulamada yararlı olduğu kadar zararlı sonuçlar da doğurabileceğine değinerek, böyle aşırı ve zararlı düşüncelere gene düşünce ile karşı koymak, "*bilim ve görüş meydanına zoru ve zorlayıcı davranışı sokmamak*" gerektiğini savunmaktadır.

Kolayca anlaşılacağı gibi Meşrutiyet döneminin en çok okunan yazar ve düşünürlerinden olan Ahmet Hilmi'nin *Ortaçağ hayatından çağdaş yaşama geçme* ve özgürlük gibi ana sorunlarla ilgili görüş ve düşünceleri ile Atatürk'ün düşünce ve uygulamaları arasında genelde bir uyum bulunmaktadır.

Atatürk'ün, A. Hilmi'nin *Allahı İnkâr Mümkün müdür ?* adlı kitabından başka, onun *İslâm Tarihi*'ni de dikkatle okuduğu ve yazarın kimi görüşlerini paylaştığı, onları değişik biçimlerde kullandığı anlaşılmaktadır. Özel kitaplığında bulunan nüshaya koyduğu işaretlere göre M. Kemal'in üzerinde durduğu konulardan birkaçını şöyle sıralıyabiliriz :

a) İslâmiyet'in ulusal bir olay olmayıp, Muhammed'in kişiliğinden kaynaklandığı :

"*İşte bir kere daha sabit olur ki, islâmiyet, arablarda hasıl olan tekâmül-i milli neticesinde meydana gelmiş bir şey olmayıp, sırf zuhur-ı Muhammedi'nin eseridir*" [53].

b) Ebubekir'in devlet hazinesinden ayrılan ödenekle geçindiği, kendisine verilen kölenin ve devenin geri verilmesini vasiyet ettiği :

"*.. Beytülmalden kendisine verilen nafaka ile yaşardı. Vefatında hiç parası çıkmadı. Emval-i miriyeden kendisine bir deve ve bir köle iade edilmişti, onların iadesini vasiyet etti*" [54].

c) Bilimde, teknikte ve tarihte duygunun ve sanmanın yeri olmadığı :

"*Hissiyat ve zanniyatın ise ilim ve fende, bilhassa tarihte yeri yoktur*" [55].

Şehbender-zâde A. Hilmi'nin *Tarih-i İslâm*'ında Mustafa Kemal'in işaretlediği bir başka yer, O'nun ele aldığı kitapları nasıl eleştirici bir gözle okuduğunu ve katılmadığı görüşleri açıkça belirttiğini göstermektedir.

[53] *Tarih-i İslâm*, İstanbul, 1326-1327, I, 131

[54] A.g.y., II, 354. Kırmızı kalemle çizilmiş.

[55] II, 368. Satır altı kurşun kalemle çizilmiş.

Ahmet Hilmi, Türkler ve İslâmiyet bahsinde islâmiyetin Ortaasya'-ya yayılışından sözederken, o dönemdeki türk yaşayışına değinerek şöyle diyor :

"*.. Türkler, daimi seferberlik halinde bir kavm-i asker ve cengâver idi; maişetleri sade ve ahlâkları medeniyetin verdiği rüsubat-ı mülevveseden âzade idi*" [56].

Uygarlığın toplumların ahlakını bozan kötü tortular getirdiğini öne süren ve VII. yüzyılda Türklerin yalnızca askerlikle uğraşıp uygarlık dışı bir hayat yaşadıklarını, hem de öğünerekten belirtmeğe çalışan bu satırlar, Türk topluluklarının şimdi olduğu gibi geçmişte de uygar olduklarına inanan ve bunu kanıtlamağa çalışan Atatürk'ün düşüncesine aykırı düştüğü için, o, bu cümlenin son kısmının altını mavi kalemiyle çizerek yanına kocaman bir ünlem ve bir de soru işareti koymaktan kendini alamamıştır.

[56] "Türkler sürekli seferberlik durumunda olan bir asker ve savaşçı kavim idi, yiyecekleri basit ve ahlâkları uygarlığın pis tortularından arınmış idi" (s. 538).

V — TARİHSEL DAYANAK

Atatürk'ün toplumsal olayları değerlendirişinde ve dünya görüşünde, *Tarih*'in önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Ondaki tarih bilinci, olayları tarihsel gelişimi içerisinde görecek ve değerlendirebilecek bir tarih kültürüne dönüştüğü gibi, Türk tarihini gerçek boyutları ve içeriği ile ortaya çıkarmayı amaç edinen bir *Tarih Tezi*'ne ve tarih çalışmalarına yol açmıştır.

1-Türk Tarihinin Eskiliği : Mustafa Celâlettin - Leon Cahun :

Mustafa Kemal'in olaylara tarihsel açıdan bakma konusunda ilk etkileri Manastır İdadisindeki öğretmeni M. Tevfik Bilge'den almış olmakla birlikte, Türk ve İslâm tarihi üzerine eğilmek gereğini duymasında hiç kuşkusuz ki sonraları okuduğu Türk ve yabancı kimi tarihçilerin ve yazarların etkisi olmuştu.

O'nun gençlik yıllarında, Türk tarihinin uzun geçmişi ve büyüklüğü hakkında bilgi verip te Türk aydınları arasında en çok tutunan eserlerin başında Mustafa Celalettin ile Leon Cahun'un kitapları gelmekte idi. Bunlara, daha XVIII. yüzyılda yazılmış olmasına karşın ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçeye çevrilen Deguigne'nin ünlü yapıtı eklenecekti. Atatürk'ün Türk tarihi hakkındaki değerlendirmelerinde ve kimi düşüncelerinin oluşmasında bu üç tarih yazarının ve özellikle de Deguigne'nin çok büyük rol oynadığı görülmektedir.

Aslen Polonyalı olup 1848 ihtilâllerinden sonra Türkiye'ye göç eden ve müslümanlığı kabul ederek Türkleşen Mustafa Celalettin, "Henüz Türk ulusal duygusunun doğmadığı ve *ulus*'un var olmayan *Osmanlı ulusu* anlamında kullanıldığı dönemde, Türklerden başlıbaşına bir halk olarak söz eden bir yazar" olarak tanımıştı[57]. O, 1870 de yazdığı *Les Turcs anciens et*

[57] Ettore Rossi, *Dall'Imperio Ottomano alla Repubblica di Turchia, Oriente Moderno*, XXIII, nr. 9 (1943), s. 362

modernes (Eski ve Modern Türkler) adlı kitapta, Türklerle ariani kavimler arasındaki ırk yakınlığı konusunu işliyordu. Bununla da Osmanlı İmparatorluğundaki egemen halklar, özellikle Balkan toplumları arasındaki birliği tehdit eden etnik ayrılıkların gerçekte var olmadığını göstermek istiyordu.

Mustafa Celalettin'in sözkonusu kitabını okurken, alışkanlığı gereği koyduğu işaretlerden Atatürk'ün en çok şu konular üzerinde durduğu, dolayısiyle etkilendiği anlaşılmaktadır :

a) Türkiye'ye yerleşmiş kavimlerin genellikle Âriler'den geldiği, bunlardan bir kısmının da Türk olduğu ya da Türk sayılabilecekleri ve hükümdarların kültürel etkinliklerinde bu köken ve kan bağlılığının rol oynadığı :

"C'est pour rappeler qu'en Turquie, sauf quelques exceptions toutes les populations, chrétiennes et musulmanes, appartiennent à la même famille arienne, et beaucoup d'entre elles, paraît-il, étant d'extraction turque ou presque turque, l'affinité d'origine et lien du sang devraient aider notre souverain dans l'accomplissement de sa tâche civilisatrice" [58].

b) Türklerin uygarlık dışı bir kavim olduğu yolundaki suçlamaların yanlışlığı, Haçlı Seferleri döneminde Latinler Orta - Doğu'ya geldiklerinde Türklerin Arap uygarlığını koruyan bir yaşam düzeyine yükselmiş oldukları:

"Nous ne prétendons pas ici écrire l'histoire des Turcs; mais nous avons à coeur de combattre une opinion assez générale, fondée sur les recits exagéres de ces temps là, sur les moeurs farouches des anciens Turcs -opinion à peine applicable à quelques tribus nomades des Turcomans, dont une d'elles était établie, vers le onzième siècle, en Palestine.- Selon cette opinion, les Turcs étaient une race bâtarde, une ramassis de brigands plutôt qu'un corps de nation, aussi cruels à la guerre que pillards durant les trèves.

"L'inconsistance de ces accusations est demontrée par les historiens chrétiens des Croisades. Les Latins, en arrivans en Orient, trouvèrent les Turcs déjà bien établis et conservant soigneusement la civilisation arabe, fort admirée des croisés" [59].

c) Halifeliğin Osmanlı tarihinde olumsuz etki yaptığı, Halife sanını alan sultanların kendi programlarını, tarihsel işlevlerini ihmal ettikleri :

"L'unique cause de la décadence des Turcs est, que les sultans ottomans d'alors s'entourant de l'auréole des khalifes, crurent pouvoire oublier leur programme ; c'est qu'ils blessèrent leurs feudataires et leurs milices par la distribution des emplois aux favoris du palais et de la capitale, et non pas eux défendeurs des frontiéres..." [60]

[58] s. 40 vd. "turque" sözcüğüne kadar satırların altı ve ayrıca sayfa kenarı çizilmiş.
[59] s. 47
[60] s. 62.

d) Latince adıllara göre Etrüsklerin Tauro-Aranien ya da Türk olabilecekleri :

"La même considération concerne le pronom : celui-ci, en latin iste, ista, istud, *et les proverbes voici, voilâ, en latin* istorsum, susorsum, deorsum *qui, n'étant que indications bien connues à Constantinople* de ichte, ichte o, ichte orasy, chorasy, de-orasy, *nous croyons pouvoire conclure, qu'on aurait tort de vouloire nier que les Etrusques étaient les Tauro-Araniens ou Turcs"* [61].

e) Arab etkisi: Türk bilginlerinin Arapça adlar taşıması, Arap alfabesinin Türkçenin yapısına uygun olmadığı :

"Dans ces temps-là où le poête Saadi, dans les rangs des musulmans, combattait les Crôisés, et où tant de savants turcs vivaient sous le nome d'Arabes, l'animosité religieuse et la dureté des moeurs ne caractérisaient pas encore les Turcs...

"Elle était restreinte, d'abord, â cause des guerres interminables, et ensuite, parce que les Turcs ayant adopté l'alphabet et l'ecriture arabe, qui ne convenait pas du tout â la langue turque, l'enseignement ne fut jamais assez national et populaire" [62].

Kolaylıkla anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal'in birçok satırlarının altını çizdiği ya da sayfa kenarlarına "*çok mühim*" diye yazdığı bu noktalar, Türklerin iddia edildiği üzere "barbar, yağmacı" bir kavim değil, tarih boyunca uygar bir topluluk olduğu, Anadolu'nun ilk halklarından bir kısmı ile *Etrüskler*'in Türk kökenli olabilecekleri ve islâm uygarlık çerçevesine girdikten sonra kabul edilen yazının Türkçenin yapısına uymadığı, onursal bir san olarak sarınılan Halifeliğin de ulusal gelişmenin yararına olmadığı gibi, kendisinin yaşamının son günlerine kadar araştırılmasına önem verdiği ana konuları ve gerçekleştirdiği devrimin hareket noktalarından bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin, Atatürk'ün 21 Kasım 1916'da Bitlis'te anı defterine, "*Haçlı savaşları nedeniyle Avrupalıların Doğu uygarlığından yararlanmaları*" konusunu tartıştıklarını yazdığı [63] ve yazı devrimi ile tarih ve dil çalışmalarının amacı, nihayet Halifeliğin kaldırılması gözönüne alındığında kendisinin -ayrıntılarda olmasa bile- Mustafa Celaletti n'in yazdıklarında da bir dayanak bulduğunu kabul etmemiz gerekir.

Leon Cahun'a gelince, Türk tarihi, Türkçe ve özellikle Ortaasya Türkleri ile ilgili araştırmaları ile ün yapan bu fransız tarihçisinin 1896'da yayımlanan ve Timur dönemine gelinceye kadar Asya'daki Türk tarihini içeren *Introduction a l'histoire de l'Asie Turcs et mongoles. Des origines à 1405* adlı

[61] s. 280. Sayfa kenarında eski harflerle "Çok mühim" yazılı.

[62] s. 49 Arap alfabesinin Türkçenin yapısına uygun olmadığı belirten tümcenin altı çizili.

[63] Ş.Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, s. 75

kitabı Türk gençleri ve aydınları arasında yayılmış, dahası Türkçülük akımına yol açan etkenlerden biri olmuştu. Mustafa Kemal'in gençlik yıllarında okuduğuna kuşku bulunmayan bu yapıttan Cumhuriyet döneminde de yararlandığı, özel kitaplığındaki nüshaya koyduğu işaretlerden anlaşılmaktadır[64].

Türklerin karakterlerini ve erdemlerini belirten bir paragrafta Atatürk'ün altını çizdiği satırlar, O'nun ne tür düşünce ve görüşlere önem verdiğini gösterecek niteliktedir :

"*Jusqu'à l'époque où la science et la méthode ont primé la foi et force brutale*,Les Turcs et les Mongols ont dominé l'Asie et l'Europe orientale ; *l'élan religieux a été pour si peu que rien dans leur éclatante fortune; au temps de leur plus grande puissance, leur empire typique, celui des Mongols, n'avait pas de* religion *définie; mais tout ce qu'on peut faire avec le sabre, les Turcs et les Mongols l'ont fait; ils on incarné l'esprit militaire*; leurs vertus sont celles des vrais gens de guerre, le courage, l'obéissance, la droiture, le bon sens; *ils ont été d'exacts gouvernants, de fermes administrateurs; loin de mépriser l'art et la science, ils ont honoré les choses intellectuelles; ils ont essayé de se les incorporer, de se les rendre naturelles. Mais le moule de leur pensée originale était trop étroit et rudimentaire pour contenir et transformer la civilisation persane ou chinoise ; enfermée de force dans ce moule, elle ne tardait pas à le briser, et à perdre l'empreinte que lui donnaient, pour un instant,* la droiture et la netteté *de vision, qui sont naturels à l'esprit turc, ..*"[65]

2-Türk Tarihi ve Uygarlığını Bir Bütün Olarak Ele Alma: Deguignes:

Atatürk'ün Türk tarihini değerlendirme ve olayları tarihsel süreç içinde ele alma konusunda en çok yararlandığı ve etkilendiği kaynaklardan birisi, Deguignes'in *Histoire générale des Turcs des Mongols et des autres tartares occidentaux avant et depuis Jesus - Christ jusqu'à present* adlı ünlü yapıtıdır. 1756-

[64] Katalog sıra no. 3852

[65] "Bilim ve yöntemin güç kazandığı döneme gelinceye kadar Türkler ve Moğollar, Asya ve Doğu Avrupa'ya egemen idiler. Görkemli varlıklarında dinsel bağlılık pekaz önem taşıyordu. Moğollar gibi kendilerine özgü imparatorluk kurdukları çok güçlü dönemlerde, belirgin bir dinleri bile yoktu. Fakat Türkler ve Moğollar, kılıçla yapılabilecek herşeyi yapıyorlardı. Gerçek savaş adamlarında bulunan cesaret, itaat, doğruluk, sağduyu başlıca erdemleri idi. Tam anlamıyla egemen, ciddi birer yönetici idiler. Sanatı ve bilimi aşağılamaktan uzak olarak düşünsel uğraşlarla övünüyorlardı; bu etkinliklere katılmaya, onu doğal kılmaya çalışıyorlardı. Fakat temel düşünce kalıpları, İran ve Çin uygarlıklarını benimsemek ve değiştirmek konusunda çok dar ve basitti. Bu kalıbın içine kapanmış olan güç onu kırmada gecikmedi ve Türk düşüncesinin doğasında bulunan doğruluk ve görüşteki açıklığın izleri bir anda kayboldu" A.g.y. Paris, 1896, s. IX

1758 yıllarında '5' cilt olarak Paris'te yayımlandığında, islâmiyetten önceki dönemde de bir Türk tarihinin varolduğunu gösterdiği için geniş yankılar yapan bu eser, ne yazık ki Türk aydınlarınca Ancak XIX. yüzyıl sonlarında öğrenilebilmiş ve Cumhuriyetin ilk yılında Türkçeye çevrilebilmişti. Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi* adıyla yaptığı bu çeviri 1924'de basılmıştı. İşte Atatürk'ün tarih çalışmalarında bu çeviriden yararlandığı, Deguignes'in kimi düşüncelerini paylaştığı, dahası kimi metinleri doğrudan doğruya bu yapıta dayanarak hazırladığı anlaşılmaktadır.

Türk Tarih Kurumunca Liseler için ders kitabı olarak hazırlanan *Tarih II (Orta zamanlar)* adlı kitapta, İslâm tarihi konusunda yazılanları yeterli bulmayan Atatürk'ün Yalova'ya getirttiği bir "sandık" kitabtan yararlanarak bir kısım notlar kaleme aldığı ve Muhammed'in hayatı ve savaşları bölümünü yeniden yazdığı bilinmektedir[66]. Bu çalışmalar sırasında Atatürk'ün daha çok Hunlar ve Büyük Selçuklular dönemi üzerinde durduğu ve özellikle Tuğrul Bey ile Alparslan'a ilişkin olayları yeniden yazdığı görülmektedir. O'nun *GMK* başlıklı kâğıtlara yazdığı metinler Anıtkabir'deki Atatürk Arşivinde bulunmaktadır. Bu belgelerle Deguignes'nin yazdıkları karşılaştırıldığında şunları saptıyoruz :

Atatürk, Tuğrul Bey'in 1058'de *Bağdad*'a dönüşünden sonra Halife El - Kaim ile olan ilişkilerini şöyle değerlendiriyor :

Bağdad'a avdet ve Hususi merasim

"Bu muzafferiyetten sonra Tuğrul tekrar Bağdad'a döndü. Halifenin yanına girdi. Halife bir tahtta oturuyordu. Tuğrul da başka bir taht üzerine oturdu. Bir ferman okundu. Bu fermanla Halife Tuğrul Bey'i bütün memleketlerin sahibi ve bütün müslümanların yüksek hükümdarı olarak tanıyordu.

Halifenin Türk Hakanını Hakim tanıması

Nihayet Tuğrul Bey " Şark ve Garp Hükümdarı" ilân edildi. İşte bu suretle Halife kendisine bir hakim tanımış oldu. Zaten Türklerden bir Emirül-ümera tayinine başlandığı tarihten beri Halifelerin hiçbir nüfuzları kalmamıştı. Yalnız maaş alırlar ve İslâmın Halifesi sıfatiyle halkın gösterdiği hürmetle iktifa ederlerdi.

Tuğrul zamanında, islâm âleminin idaresi resmen Türklere verilmiş oluyordu. Bütün müslüman dünyası bir kül kabul olunuyordu.

[66] Afet İnan, *Atatürk'ten Mektuplar*, s. 20

Tuğrul dini riyaseti kabul etmedi, laik bir devlet reisi kalmayı tercih etti Unvanı "Sultan-ı islâm" oldu. Dini riyasette Halifeyi bıraktı. Bu dini riyasetin kaldırılmaması hatasının, sonraları bütün Türk tarihinde acı ve yıkıcı akisleri görülmüştür"[67].

Atatürk'ün, laik devlet başkanlığı sorunu dışında bu bilgileri Deguignes'den aldığını sanıyoruz :

"*Bu muzafferiyattan sonra Tuğrul Bey Bağdad yolunu tuttu...* Bağdad'a girdi... Halife siyah bir perdenin arkasında oturmuştu, omuzlarında bürde tabir olunan siyah bir esvab vardı, elinde âsay-i peygamberi bulunuyordu. Tuğrul Bey, *Halifenin tahtına* yaklaşınca yeri öptü, bir müddet ayakta durdu. Sonra, önünde Halifenin vezir-i azamı ile bir tercüman olduğu halde tahta doğru yürüdü. *Kendisi de başka bir taht üzerinde oturdu. Bir ferman okundu: Halife, bununla Tuğrul Bey'i* cenab-ı Hakkın ona bahş etmiş olduğu *bütün memalikin sahibi ve bütün müslümanların hakimi olarak tanıyordu.* Tuğrul Beye üst üste '7' hıl'at giydirildi. Halifelerin imparatorluğunu teşkil eden '7' muhtelif diyara mensup köleler hediye edildi. Başına misk ile dolu altun işlemeli bir kumaş örtüldü. Sonra biri Arabistan diğeri Acemistan için iki Tac giydirildi. Halife Tuğrul Beye altun ile müzeyyen bir kılıç verdi. Bu merasimden sonra Tuğrul Bey yerine döndü. Yeri öpmek istedi, fakat müsaade etmediler. Halifenin elini iki defa öptü. Kaim Biemrillah ona ikinci bir kılıç daha hediye etti. İkisini de beline bağladı. Bu, iki devletin tevcihine alâmetti. *Nihayet Tuğrul Bey Şark ve Garp Hükümdarı ilân edildi.*

"*İşte Halife bu suretle kendisine bir hakim tanımış oldu. Bir Emirü'l-ümera tayin edilmiş olduğu tarihten beri Halifeler bu makama gelen kumandan lehine olmak üzre bütün nüfuzlarından ta'arrî ederlerdi. Âdeta bütün ehemmiyetleri bir maaş almağa inhisar ederdi. Din-i islâmın halifesi sıfatiyle halkın ızhar ettiği hürmetle iktifa ederlerdi*"[68].

Atatürk'ün Deguignes'de olmadığı halde bu kısmın sonuna eklediği "laik devlet başkanlığı" ve Tuğrul Bey'in dinsel başkanlığı kaldırmamasının Türk tarihinde acı sonuçlar doğurduğu hakkındaki satırlar, Mustafa Celalettin'in, Osmanlı imparatorluğu yönünden Halifeliğin olumsuz etkiler yarattığı yolundaki sözlerinin izlerini taşısa bile, kuşkusuz ki daha çok kendi öz değerlendirmesini yansıtmaktadır. Ne var ki Atatürk'ün Tuğrul-Halife ilişkileri konusunda yazdığı metin, ders kitabı olan *Tarih II*'ye alınmamış, bu konuya bir tek cümle ile yer verilmiştir :

[67] Anıtkabir Arşivi. bk. Ek: II

[68] A.g.y. c. II, İstanbul, 1924, s. 327 vd.

".. Musul havalisini zaptederek Bağdad'a döndü, mutantan merasimle Abbasi Halifesi Kaim Biemrillah ile mülâkat etti" [69].

Bunun gibi Atatürk'ün sözkonusu Tarih kitabı için Alparslan dönemini de Deguignes'den yararlanarak yazdığı anlaşılmaktadır. Deguignes'nin kitabının III. cildinde '21' sayfa tutan o dönem olaylarını Atatürk '12' sayfaya indirmiştir. Bu uzun metinlerin baştanbaşa karşılaştırılması yerine yer yer yapılacak bir karşılaştırmanın bile Atatürk'ün bu Fransız tarihçisinden ne denli etkilendiğini kanıtlamaya yetecektir.

Atatürk, Alparslan'ın başa geçişi ve Nizamülmülk'ü veziriazam yapması konusunda şunları yazıyor :

"Tuğrul'un yerine Alparslan geçti. İlk işi Halifenin kızını Bağdad'a gönderip, Bağdad'ta kendi namına Hutbe okunmasını istemek oldu. Teklifi kabul olundu.

"Alparslan, Şarkın en büyük adamlarından biri olan Nizamülmülk'ü vezir yaptı. Bu vezir yalnız Alparslan'ın şan ve şerefini ve halkın saadetini temin ile iştigal eylemiştir" [70].

Bu konuda Deguignes'de şu bilgileri buluyoruz :

"Tuğrul Bey'in vekili sıfatiyle on sekiz senedenberi Horasan'ı idare eden bu hükümdar, ibtida Halifenin kerimesini Bağdad'a iade etti. Orada kendi namına Hutbe okunmasını istedi. Halife umumi bir meclis-i meşveret akdederek bu teklifi kabul ile ona "Cihadü'd-din izzü'd-devle "lâkabını verdi... *Yeni vezir Nizamülmülk... Şarkın en büyük adamlarından biridir. Yalnız efendisinin şan ve şerefini ve halkın saadetini temin ile iştigal etmiştir"* [71].

Atatürk, Malazgirt Meydan Savaşı'nı ve Romen Diogenes'in esir alınmasını şöyle anlatıyor :

"Alparslan, Romanos (a) sulh teklif etmek üzere bir elçi gönderdi. Alparslan'ın bu teklifi, muharebe etmekten korktuğuna hamlolundu. Türk elçisine mutaazzımane muamele olundu. Romanos Rey şehrinin kendisine rehine olarak teslimini istedi. Halbuki bu şehir o zaman Selçuk İmparatorluğunun payitahtı idi.

"Sultan kızdı. Muharebeye hazırlandı. Bu bir cuma günüydü; biraz sonra dökülecek o kadar Türk kanını düşünerek ağlamaktan kendini men edemedi.

"Alparslan sırtına beyaz bir elbise giydi, 'Eğer mağlup olursam burası bana mezar olacaktır' dedi ve Rum ordusuna karşı yürüdü.

"Muharebe akşama kadar gayet şiddetli ve kanlı bir surette devam etti. Karşılıklı dalgalar oldu ; nihayet akşama doğru Romanos ricat emrini verdi. Ricat panik şeklini aldı; Türkler şedit hücumlarla saldırıyorlardı.

[69] s. 217
[70] Anıtkabir Arşivi
[71] c.III, İstanbul, 1924, s. 335

"Romanos'un beygiri yere yıkıldı, yaralandı ve esir edildi.

"Alparslan, Bizans İmparatorunu önünde yerlerde görünce, evvela ayağı ile üzerine bastı, sonra yerinden kaldırdı, tesliyette bulundu, hüsnü muamele etti.

"Sultan, Romanos'la bir sulh muahedesi yaparak onu serbest bıraktı. Sulh şartları : bir milyon altın sikke vermek ve bütün Türk esirlerini teslim eylemekti."

Anlatım biçimi ve kullanılan sözcükler Atatürk'ün bu bilgileri Deguignes'den aktardığını göstermektedir :

"Fakat Sultanın o zaman teklif ettiği sulhü red etmesi ihtiyatkârane bir hareket değildi. Alparslan'ın bu teklifi muharebeden korktuğundan ileri geldiğine kanaat ederek Türk murahhassına gayet mutaazzımâne muamele gösterdi. Azerbaycan'da Rey şehrinin kendisine rehine olarak teslimini istedi. Bu şehir o zaman Selçuklu imparatorluğunun payitahtı idi. Bu taleplerden hiddet eden sultan muharebeye hazırlandı. Bu bir cuma günü idi. Namazını kıldı, *biraz sonra dökülecek o kadar müslüman kanını düşünerek ağlamaktan men-i nefs edemedi.* Muharebe etmek istemiyenlerin çekilip gitmesi için bir emir ısdar etdikten sonra, okunu ve yayını terk ile kılıcını ve kalkanını aldı. Atının kuyruğuna kendisini bağladı; bütün ordu Sultanı imtisal ettiler. *Sultan arkasına beyaz bir esvab giydi,* ıtriyat süründü. "*Eğer mağlûp olursam burası bana mezar olacaktır*" dedikten sonra rumlara karşı yürüdü. Muzafferiyet uzun müddet iki taraf arasında muaallak kaldı.. İmparator... akşama doğru muharebeyi tatil ettirerek *askere geri çekilmeleri emrini verdi... Ordu darmadağınık olarak firara başladı. Türkler tekrar gelerek İmparatora hücum ettiler.* İmparator büyük bir cesaretle müdafaada bulundu. Etrafındaki kimseler öldükten, *beygiri yere yıkıldıktan, kendisi de yaralandıktan sonra,* Şadi isminde bir köle tarafından *esir edildi... Alparslan* İmparatorun esir düşmüş olacağına inanmak istemiyordu... *İmparatorun ayaklarına kapandığını görünce,* artık kanaat getirdi. Rum müverrihlerinin iddiasına göre Alparslan, İmparatoru yerde görünce, Türklerin üseraya karşı göstermeleri mutad olan muameleyi icra ederek, *ayağiyle üzerine basmış, sonra yerinden kaldırarak, duçar olduğu felâketten dolayı tesliyette bulunmuştur...*

"Fidye-i necat olmak üzere, bir milyon altun sikke vermek ve Rum İmparatorluğu dahilindeki bütün müslüman esirlerini teslim eylemek şartiyle serbest bıraktı" [72].

Şurasını da belirtmek gerekir ki Mustafa Kemal, Deguignes'den bu satırları alırken, Alparslan'ın namaz kılıp ıtriyat sürmesi, kılıç-kalkan kuşanması ve atının kuyruğuna bağlanması gibi kişisel eylemlerine yer vermemiş ve "müslüman asker" yerine "Türk askeri" diye daha gerçekçi bir deyim kullanmayı yeğlemiştir.

[72] Ayn. y. s. 346-348

Nihayet Mustafa Kemal'in Alparslan'ın ölümü ve mezar kitabesi konusunda Deguignes'den yararlandığını görüyoruz :

"Alparslan bu yaradan öldü; Merv şehrine noklolunarak orada gömüldü. Mezar taşında şu sözler yazılıdır : Semalara kadar yükselen Alparslan'ın büyüklüğünü görmüş olanlar, gelin, şimdi onu Merv'de bir avuç toprak altında göründü!"[73]

3-İslâm Tarihini Değişik Bir Açıdan Yorumlama: Leone Caetani:

Atatürk'ün İslâm Tarihi ve Hılâfet sorunu için yararlandığı ve etkilendiği eserlerin başında Leone Caetani'nin ünlü *İslâm Tarihi*'nin geldiği bilinmektedir. 1905-1912 yılları arasında *Annali dell'Islam* adıyla '5' cilt olarak yayımlanan bu eser Hüseyin Cahit Yalçın'ın Malta esaretinin bir uğraşı olarak Türkçeye çevrilmiş ve 1924-1926'da '9' cilt şeklinde bastırılmıştı.

M. Kemal Atatürk'ün *Tarih II. Ortazamanlar* kitabına Muhammed'in hayatını ve savaşlarını yazarken en çok bu kitabı kullandığını görüyoruz. Ayrıca özel kitaplığında bulunan nüshalardaki işaretlerden, O'nun kimi yönlerden de Caetani'ye önem verdiği ve onun değerlendirmelerine katıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan seçtiğimiz birkaç örneği şöyle sıralıyabiliriz.

a) L. Caetani, İslâmiyetin önemini ve topluma getirdiği canlılığı belirtirken, tarihsel olayları yalnız kişilere maletmenin yanlışlığına, bunda toplumsal ortamın da etkili olduğuna değinerek şunları yazıyor :

"Peygamberin neşrettiği dinin kalb-i beşerde derin bir teli ihtizaza getirmiş olduğu ve Peygamberin sesi sönüp gittiği halde on üç asır sonra elan büyük bir şiddetle o ihtizazı husule getirdiği his olundu.

"Maamafih bu kabil bir taharriyat için esas olarak yalnız Muhammed'in şahsını almakla yine hataya düşülüyordu... Tarihi vak'aları teşhîs etmek yani herşeyin sebebini ve menşeini bir adama irca ederek daha mühim birçok anasırı ihmal eylemek insanlarda bir sevk-i tabi'i icabatındandır. Daha ziyade haiz-i ehemmiyet olan bu anasır ise, mevzu-u bahs olan kimseye sahay-i faaliyet teşkil eden heyet-i içtimaiyenin ahval ve şeraitidir... Büyük hadisatı tevlid eden şey, yalnız bir adam değildir, bütün meziyetleri ve kusurları ile birlikte bütün heyet-i içtimaiyedir. Şahsı hakkındaki tetkikatı mensup olduğu, dahilinde icray-i faaliyet ettiği heyet-i ictimaiye hakkındaki tetkikatdan ayıramaz. Pekaz yahut hiç derecesinde tahsil görmüş bir adamın, yedinci asırdaki

[73] Yalnızca Atatürk kitaptaki (s.354) "semavat" sözcüğünü "semalar", "azamet" i de "büyüklük" olarak türkçeleştirmiştir.

Medine gibi cahil ve iptidai bir muhit içinde kısa hayatının bütün dünyaya şâmil bir inkılâb için en mühim ve en aslî bir âmil olabileceğini isbata kalkışmak insanı behemehal hataya sevk edecek ve isbatı gayet müşkül olacak bir da'vadır" [74].

Atatürk'ün özel kitaplığında bulunan kitapta bu paragraftaki cümlelerin yer yer altlarını ve sayfa kenarlarını çizdiği, ayrıca dört tane (x) işareti koyduğunu görüyoruz. O'nun bu düşüncelere ders kitabı olarak hazırlanan II. cilt *Tarih*'e girmesi için yazdığı metinde de yer vermesi, Caetani'nin görüşlerine ne denli katıldığını kanıtlamaktadır :

" Muhammed'in neşrettiği din, insanların kalbinde derin bir ihtizaz uyandırdı. O ölüp gittiği halde, on üç asır sonra halâ islâmiyetin kalplerde ihtizaz husule getirmekte olduğu his olunuyor. Bu harikanın sebebini arıştırırken yalnız Muhammed'in şahsı üzerinde durmak kâfi değildir. Başka unsurları da nazar-ı dikkate almak lazımdır. O unsurlar, mevzuubahs olan adamın faaliyet sahasını teşkil eden kavmin halleridir. Herhalde içtimai heyet Muhammed'in ilk telkinlerini batî bir tekâmül ile tadil ve tevsi' etmiştir" [74a]

b) Caetani, Muhammed'in birdenbire Peygamberlik iddiasiyle ortaya çıkmadığını, görüşlerinde zamanla değişmeler olduğunu, bunu Kur'an'dan da izlemenin mümkün olduğunu öne sürerek diyor ki :

"Kur'anda öğrendiğimize göre Muhammed, hiç tebeddül ve tahavvül etmeden yaşamış mütekebbir bir insan değildi. O da birçok istihalelerden geçmiş, mübareze-i hayatın icabatı zaruriyesi ve pek velveleli bir mesleğin gayr-i memul hadisatı karşısında âdetâ hergün tahavvülata uğramıştır... Muhammed bütün dünyanın vekayii üzerinde icray-i tesir etmiştir. Fakat hayat-ı hususiyesinin gayet küçük vekayii de onun üzerinde azîm tesirler yapmıştır. Böyle bir tekaâmülün izleri Kur'an da pek bâriz ve derin suretde kalmıştır..

" Muhammed'in neden dolayı ortaya çıkmak için kendisinde bir ihtiyaç his ettiği, telâkkıyat-ı diniyesinin tezahüratına ibtida hangi şekl-i sarîh altında başladığı bir sırdır. Buna başım çarpmak ilelebed akîm bir iş olacaktır. Fakat herhalde ileride isbat edeceğimizi ümit ediyoruz ki, Muhammed ibtida Resulullah olarak ortaya çıkmamış, bu mefhuma senelerce mücadeleden ve neşr-i efkârdan sonra vâsıl olmuştur.." [75]

[74] L.Caetani, *İslâm Tarihi*, Müt. Hüseyin Cahid, I, İstanbul, 1924, s. 24. Anlamayı kolaylaştırmak için kimi osmanlıca sözcüklerin bugün kullanılan Türkçe karşılıklarını vermeyi yararlı görüyoruz: ihtizaz-titreşim; taharriyat-araştırmalar; teşhîs-kişileştirme; menşe-köken; irca-indirgeme; anasır-ögeler; sevk-i tabii-içgüdü; heyet-i içtimaiye-toplum; tevlid-doğurma, şâmil-kaplayan; âmil-neden.

[74] a)Anıtkabir Arşivi, s. 15-16

[75] II, 59-61

Atatürk'ün, önemi nedeniyle işaretlediği bu görüşü de kendine özgü anlatımıyle *Tarih II*'ye aktarmak istediğini görüyoruz :

"Kur'anda öğrendiğimize göre, Muhammet hiç değişmeden yaşamış bir insan değildi ; o da hayat ve hadiselerin zaruri icapları karşısında adetâ hergün değişmiştir.

"Muhammet, ibtida Allahın resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır ; bunu düşünmemiştir. Bu düşünce, senelerce mücadele ettikten sonra kendisinde hasıl olmuştur" [76].

c) Bu çarpıcı iki örneğin dışında da Atatürk'ün İslâm tarihi notlarını ve özellikle Muhammed'in savaşlarını yazarken büyük ölçüde L. Caetani'ye dayandığını saptıyoruz. Mustafa Kemal'in islâmiyet ve Hılâfet hakkındaki düşüncelerinin oluşmasında Caetani'nin değerlendirmelerinin büyük etkisi olmuştur. Buna en belirgin bir kanıt olarak islâmiyette hılafet'in nasıl başladığı konusunda Caetani'nin yazdıklarının M. Kemal tarafından paylaşıldığını gösterebiliriz :

"İslâmiyetin İlk Zamanlarında Hılâfetin Tevellüdü ve Mahiyet-i Hakikiyesi" başlıklı bölümde, Muhammed'in ölümünden sonra Ebubekir'in hangi koşullar içinde ve ne amaçla Halife seçildiği üzerinde duran Caetani, islâm topluluğunun başsız kaldığı ve dağılma tehlikesinin belirdiği o günde, değişik görüşleri olan '3' grubun, Peygambere akraba oluşundan dolayı değil de, kişisel yeteneklerinden ötürü Ebubekir üzerinde birleştiklerini, Hılâfetin dinsel olduğu kadar siyasal bir görev olduğunu belirtmekte ve Ebubekir'in *Halife* unvanını kullandığını gösteren kesin kanıtlar bulunmadığını, bu unvanın Ömer zamanında görüldüğünü öne sürmektedir.

Caetani'nin bu bölümde yazdıklarından Atatürk'ün çok önemli görerek kendine özgü çizgiler ve 'D" (Dikkat !), 'M" (Mühim) harfleriyle işaretlediği yerler oldukça ilginçtir :

"Ebubekir'in Halife yani Peygamberin Vekili unvanını almış olması muhakkak değildir... Halife unvanının ancak Halife Ömer zamanında resmen kabul edilmiş olması pek muhtemeldir. Çünkü bu gibi teferrüatı en evvel Ömer'in tesbit etmiş olduğu malûmdur. Kezalik Ömer, Emirü'l-müninîn diye ikinci bir unvan-ı resmi de almıştır" [77].

"Ebubekir, vezaifinin mahiyeti, nüfuz ve selâhiyetinin hududu hiçbir suretle tayin edilmeden müslüman cemaatinin reisi ilân olundu. Ebubekir yalnız bir ahd ve şart ile intihab olundu. Bu da Peygamberin ananevi ve maddi mirasını tamamen eski haliyle muhafaza etmek vazife-i mukaddesesinden ibaretti. Sair şeylerin kâffesi gayet mühim tabirat ile kaderin keyfine bırakıldı. Hılâfetin hukuk ve vezaifini daha iyi tayin

[76] Anıtkabir Arşivi, s. 9
[77] VIII, 122

eden şeyler, sonraki vekayi olmuştur. Hılafet aynı zamanda siyasi ve dini vazife idi. Uzun, karışık bir tekâmülden geçti" [78].

Bütün bunların yanıbaşında, Atatürk'ün L. Caetani'nin *İslâm Tarihi*'nde işaretlediği kimi yerler ve değerlendirmeler, O'nun yaşamını ve davranışlarını etkilemiş ya da en azından düşünce ve davranışlarını destekler nitelikte görülmektedir.

d) *Muhammed'in Siyasal Liderliği:*

" Muhammed siyasi bir adamdı. Gayet mükemmel bir zamaneci (opportuniste) idi. Muasırlarını tetkik ve müşahededе pek nüfuz-ı nazara malikdi. Gerek taraftarlarının, gerek düşmanlarının hakiki ihtiyaçlarını ve hakiki hislerini tayin ve takdir hususunda misli bulunmaz bir isabet-i muhakeme eseri gösterirdi. Taraftarlarının artık başka dini telkinat istemiyecek bir dereceye geldiklerini görür görmez, boş bir hülyaperver değil, ameli ve zeki bir zat olan Muhammed istikameti değiştirdi" [79].

Mustafa Kemal'in, tarihin en büyük kahramanlarından biri olarak kabul ettiği Muhammed'in önderlik yeteneklerini belirten bu paragrafın başına "*Müh*" (Mühim=Önemli) işaretini koyması ve sayfa kenarını '4' paralel çizgiyle işaretlemesi, Caetani'nin değerlendirmesine katılmasının açık belirtisi olsa gerektir.

e) İbadetin Toplumsal Yaşam ve Yönetim Bakımından Önemi:

".. Hadd-i zatında din-i mücerred, mabâdü't-tabi'i veya felsefi bir mefhum sıfatıyla hiçbir zaman bir teşkilât kuvveti teşkil edemez. Onun hakiki tesirini izah için kuvvetli âyin silahını kullanmağa, muntazam ve usul dairesinde bir ibadet tesis etmeğe ihtiyaç vardı. Bu sayede hiss-i diniye maddi ve mahsus bir şekil verilebilirdi, her şahsın infirad temayüllerinin önüne geçilebilirdi, inzibat ve itaat hisleri kalblere sokulabilirdi. Bir de Medine'de insanları, kendi kendilerini ayrı başına hür ve müstakil birer vahdet gibi telâkki etmekten vaz geçirerek içtimai bir uzviyetin zaruri birer ferdi gibi telakki etmeğe alıştırmak ve bu uzviyet-i içtimaiyenin menafii ayrı ayrı her ferdin şahsi menfaatleri, arzuları, keyf ve hevesleri fevkinde olduğunu onlara kabul ettirmek lazımdı. Maamafih müslüman âyininin teessüsü Muhammed'in düşündüğü bir programın

[78] VIII, 134. M. Kemal'in kimi satırlarının altını çizdiği bu sayfanın kenarını da çift çizgi ile işaretlediği ve ayrıca "X" ve "D" (dikkat) yazdığı görülmektedir.

[79] VII, 154 vd.

mevki-i tatbike vaz'ı suretinde vukua gelmemiştir. Peygamberden âdetâ müstakil suretde teşekkül etmiş bir mahsul-i zaruri oldu" [80].

f) Muhammed'in Evinin Bir Üniversite Niteliğine Dönüşmesi:

"*(Medine'de) Muhammedin ikametgâhı, islâmiyetin ilk mektebi, ilk darülfünunu oldu*" [81].

g) Bedir Savaşında Alınan Esirlerin Okuyup-Yazma Öğretmeleri:

Atatürk, sayfa kenarına "*Çok mühim*" diye yazarak bu konuya ilişkin şu cümleyi işaretlemiş:

"*Okuyup yazma bilen üseranın her biri, san'at-ı hatta âşina olmayan 'ıo' Medineliye ta'lim-i hat etmek vazifesiyle mükellef tutuldular*" [82].

h) Ülkünün Büyüklüğü, İnsanın Yüceliği:

"*İnsanlar, mefkûreleri ne kadar yüksek ise ve yapmağa azm ettikleri şeylerde ne kadar muvaffak olurlarsa o kadar büyük olurlar!*" [83]

4-Dünya Tarihi ve Dünya Federasyonu Sorunu: H. G. Wells:

Atatürk'ün dünya tarihini bir bütün olarak değerlendirme, uluslararası işbirliği, bölgesel andlaşmalar ve bir Dünya Federasyonu konularında etkilendiği çağdaş yazarlardan biri de Herbert George Wells (1866-1946)'tir. Doğa bilimleri öğrenimi görmüş olan bu İngiliz yazarı, bilindiği gibi, günümüz toplumlarının sorunlarını sergileyen ve gelecekte toplumlara egemen olması gereken ilkeleri belirtmeğe çalışan bir kişi olarak tanınmıştı. Özellikle *The Outline of History* adlı yapıtında belirttiği toplumsal görüşler geniş yankılar uyandırmıştı.

[80] III, 218 ("Aslında soyut olarak din, fizikötesi ya da felsefeyle ilgili bir kavram olarak hiçbir zaman bir örgüt kuvveti oluşturmaz. Onun gerçek etkisini açıklamak için, kuvvetli âyin silahını kullanmağa, düzenli ve yöntemli bir tapınma sistemi kurmağa gerekseme vardı. Böylece din duygusuna maddesel ve özel bir biçim verilebilirdi, her kişinin aşırı eğilimlerinin önüne geçilebilirdi, düzene uyma ve itaat duyguları kalblere sokulabilirdi. Bir de Medine'de insanları, kendilerini başlıbaşına özgür ve bağımsız birer birlik gibi saymaktan vazgeçirerek, toplumsal bir organın zorunlu birer bireyi gibi kabuletmeğe alıştırmak ve toplumsal organın yararlarının, ayrı ayrı her kişinin kişisel yararlarının, isteklerinin, keyf ve heveslerinin üstünde olduğunu onlara kabul ettirmek gerekliydi. Bununla birlikte müslüman âyininin oluşması, Muhammed'in düşündüğü bir programın yürürlüğe konulması biçiminde olmamıştır. Peygamberden sanki bağımsız gibi meydana gelmiş bir zorunlu sonuç oldu.")

[81] III, 242. Sayfa kenarında "D" (dikkat) yazılı.

[82] III, 353

[83] IV, 243. Sayfa kenarında "*Müh*" (mühim) yazılı.

Atatürk'ün sözkonusu yapıtı *Esquisse de l'histoire Universelle* adıyla 1925'te fransızcaya yapılmış olan çevirisinden okuduğunu, özel kitaplığındaki nüshaya koyduğu işaretlerden anlıyoruz [84].

Wells'in bu eseri, dünya tarihini bir bütün olarak ele almanın yanıbaşında, tarihe egemen olan ya da egemen olması gereken temel ilkeleri vurgulama yönünden de bir değişiklik gösteriyordu. H.G. Wells dünya tarihini, kavimlerin, ulusların ya da devletlerin tarihi olarak değil, insanların ve insanlığın tarihi olarak görüyordu. Binlerce yıllık geçmişi, insan ve insanlık açısından değerlendirdiği gibi, kitabının sonunda da insanlığın Birinci Dünya Savaşı gibi yıkımlardan kurtulabilmesi için, uluslararası işbirliği ve dayanışmanın artırılması, bir *Federal Dünya Devleti*'nin kurulması gibi önlemler üzerinde duruyordu.

Wells'in görüşlerinin Atatürk üzerindeki etkilerini, ya da O'nun sözkonusu kitabı nasıl değerlendirdiğini şöyle özetliyebiliriz:

a) Dünya tarihinde asıl nesnenin insan ve insanlık olduğu görüşü, kendi ana düşüncelerine de uygun olduğu için M. Kemal tarafından kabullenilmiştir.

b) Atatürk, dünyanın sürekli bir barışa kavuşabilmesi için "tek bir yasa'ya ve tek bir adalete" dayalı Birleşik bir Dünya Devleti kurulması gerektiği yolundaki öneriyi "*tatlı bir düş*" olarak nitelemiştir. Bu da tam anlamiyle gerçekçi olan Mustafa Kemal'in ideallerinde bile düşe yer vermek istemeyişinin doğal bir sonucudur.

c) Böyle olmakla birlikte Atatürk, Wells'in düşlediği *Birleşik Dünya Devleti* ile *İslâm Birliği* ve Halifeliğin güçlendirilmesi önerileri arasında bir koşutluk, bir benzerlik kurma yoluna gitmiştir.

d) *Birleşik Dünya Devleti* kuruluncaya değin, devletlerarasında bölgesel birlikler kurmanın yararlı olacağı görüşü, Atatürk'ün barışa dayalı dış siyasasının ana ilkelerinden birini oluşturmuştur.

e) Atatürk, çoğu görüşlerini paylaştığı Wells'in Türk kamu oyunca da tanınması için kitabın ivedilikle Türkçeye çevrilmesini istemiş ve eser Milli Eğitim Bakanlığınca *Cihan Tarihinin Umumi Hatları* adıyla 1927-1928'de bastırılmıştır [85].

f) Bütün bunların dışında, Wells'in dünya tarihini incelerken, "İnsanın meydana çıkışından önce dünya-İnsanın çıkışı ve gelişmesi-

[84] Edouard Guyot tarafından yapılan bu çeviri dışında Atatürk'ün özel kitaplığında yapıtın ingilizce aslından da '2' nüsha bulunmaktadır. Krş. Katalog, nr. 3103-3105

[85] İstanbul, Devlet Matbaası. Kitabın çabucak çevrilmesi için her cilt ayrı ayrı kişilere verilmiştir. Çeviricilerin adları ciltlerin başında belirtilmiş, dış kapakta ise, "Maarif Vekâletinin emr ve tensibiyle müderris ve muallimlerden müteşekkil bir heyet tarafından Türkçeye nakl edilmiştir." denilmiştir.

Yeryüzünde ilk uygarlıklar" biçiminde izlediği plan, 1930-1931 de Liseler için hazırlanan Tarih kitaplarına örnek olarak alınmıştır.

Bu söylediklerimizi, doğrudan doğruya Atatürk'ün *Söylev*'ine dayanarak biraz daha yakından ve somut olarak görebiliriz. Mustafa Kemal, 1927 Ekiminde Cumhuriyet Halk Partisi Kongresinde okuduğu *Söylev*'inin sonlarında, Saltanat ve Hılâfet sorunundan, Abdülmecit'in Halifeliğinden sözederken, Wells'in *Birleşik Dünya Devleti* önerisini anımsatıyor ve bununla o dönemdeki *Birleşik Müslüman Devletler* istemi arasında bir karşılaştırma yapıyordu:

"Baylar, İngiliz tarihçilerinden Wells, iki yıl önce bir tarih kitabı yayımladı. Bu kitabın son sayfalarında 'Dünya Tarihinin Gelecek Evresi' başlığı altında birtakım düşünceler vardır. Bunlar, Birleşik bir Dünya Devleti (Un gouvernement fédéral mondial) kurmak konusu ile ilgilidir.

" Wells, bu bölümde, birleşik bir dünya devletinin nasıl kurulabileceği ve böyle bir devletin önemli ayırıcı niteliklerinin neler olacağı üzerindeki düşüncelerini ortaya atıyor; adaletin ve tek bir yasanın buyruğu altında dünyamızın alacağı durumu canlandırmağa çalışıyor.

" Wells, 'Bütün egemenlikler tek bir egemenlik içinde eritilmezse, ulusların üstünde bir kuvvet yaratılmazsa dünya yok olacaktır' diyor ve şu düşünceleri ileri sürüyor: ' Gerçek devlet, çağımız ileri yaşama koşullarının zorunlu kıldığı Birleşik Dünya Devleti'nden başka bir şey olamaz. Kuşku yoktur ki, insanlar kendi yarattıkları şeylerin altında ezilmek istemezlerse ergeç birleşmek zorunda kalacaklardır' diyor. Ayrıca, "İnsanlığın dayanışması ile ilgili büyük düşün gerçekleşebilmesi için ne yapmak ve neyin önüne geçmek gerekeceğinin doğru olarak bilinmediğini; saldırgan bir dış siyasa geleneği olan devletleri, bir dünya birleşik devletinin güçlüklerle temsil edilebileceğini ileri sürüyor. Wells'in düşüncelerini de burada anmak isterim: Avrupa ve Asya'nın ortak gereksemeleri ve uğradıkları yıkımlar, belki dünyanın bu iki parçasındaki ulusların bir ölçüde birleşmesine yarayacaktır. Olabilir ki, dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bir sıra bölgesel birleşmeler yapılır."

"Baylar, bütün insanlığın görgü, bilgi ve düşünüşte olgunlaşması, Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan, Budizmden vazgeçerek yalınlaştırılmış ve herkes için anlaşılacak bir duruma getirilmiş katkısız ve lekesiz bir dünya dininin kurulması ve insanların, şimdiye değin, kavgalar pislikler, kaba istek ve eğilimler arasında bir bataklıkta yaşadıklarını kabul ederek, bütün gövdeleri ve usları ağulayan kötülük etmenlerini ortadan kadırmaya karar vermesi gibi koşulların gerçekleştirilmesini gerektiren Birleşik Dünya Devleti kurma düşünün, tatlı bir düş olduğunu yadsıyacak değiliz[86].

[86] *Söylev*, T.Dil Kurumu yay, Ankara, II, 1978, s. 521

Atatürk'ün özetlediği bu kısım, Wells'in Fransızca çevirisinin "*La prochaine phase de l'histoire du monde*" (Dünya Tarihinin Gelecek Evresi) başlıklı '40.' bölümünü oluşturmaktadır[87].

Kurulmasını istediği *Birleşik Dünya Devleti* için İsviçre ve A.B.D. deki federe sistemi uygun gören Wells, Osmanlı İmparatorluğu gibi "*reâyâ*" denilen çok - uluslu siyasal sistemlerin, sözkonusu federasyona katılabilmeleri için, önce parçalanmaları gerektiğini öne sürüyordu. Bundan sonra, 1919'da kurulan *Milletler Cemiyeti* (*Cemiyet-i Akvam*) nin gelecekteki dünya federasyonunun tohumlarını taşıyıp taşımadığı üzerinde duruyor ve, "*Dünyanın istediği şey bir Cemiyet-i Akvam değil, hatta bir Milletler Cemiyeti değil, fakat İnsanlar Cemiyeti'dir*" diyordu.

Yeryüzündeki bütün egemenliklerin tek bir merkezde toplanmasını, milliyetlerin üstünde bir kuvvetin ortaya çıkmasını zorunlu gören Wells, bir Dünya Federasyonu oluşuncaya kadar bölgesel birleşmeleri de yararlı buluyor ve kurulacak Birleşik Dünya Devleti'nin özelliklerini sıralarken, "*din*" konusunda şunları söylüyordu:

"*Dünya Devleti, sadeleştirilmiş ve herkes için anlaşılabilir hale getirilmiş bir din üzerine kurulmalıdır. Bu din, ne hıristiyanlık, ne islâmiyet, ne de Buda mezhebi olmayacak, saf olarak doğrudan doğruya dinin kendisi olacaktır*"[88].

Atatürk, kuramsal olarak insanlığa ve dünya barışına büyük yararlar sağlıyacağı düşünülen böyle bir *Birleşik Dünya Devleti*'nin ve bir "dünya dini" nin gerçekleşmesini olanak dışı gördüğü için Wells in tasarımını "*tatlı bir düş*" olarak nitelemekten kendini alamamıştır.

Bununla birlikte Wells'in bölgesel birlikler kurulmasının yararlı olduğu yolundaki görüşünün aslında Atatürk'ün dış siyasa anlayışına uygun olduğunu biliyoruz. Bir Balkan Birliği'ni gerçekleştirmeğe yönelik olan *Balkan Antantı* ile Ortadoğu'da barış ve güvenliği sağlamayı amaç edinen *Sadabat Paktı*, kuşkusuz ki böyle bir anlayışın sonuçlarıdır.

Türkiye Cumhuriyeti kurucusunun yeryüzünde anlaşmazlıkları kaldıracak örgütlere yandaş olduğu bilindiği içindir ki İtalyan yazarı Giorgio Quartara, aslı 1930'da basılmış olan ve "Avrupa Birleşik Devleti" ile Dünya'yı karşılıklı konuşturan bir dialog türünde yazdığı kitabının 1931 de yapılan Fransızca çevirisini, "hayranlık" duygularını belirterek Kemal Atatürk'e armağan etmiştir[89].

[87] s. 547-550. krş. Türkçe çeviri: V, 104-107

[88] V, 106

[89] Atatürk'ün özel kitapları, Anıtkabir, nr. 429 (İç kapakta : "à son Exellence KAMAL ATATURK, Président de la Republique Turque. Hommage admiratif du très dévoué - Giorgio Quartara")

Büyük *Söylev*'inde Wells'in *Birleşik Dünya Devleti* önerisi ile *İslâm Birliği* kurulması yolundaki görüşler arasında bir benzerlik kuran Atatürk, sözlerini şöyle sürdürmüştü:

"*Türkiye'ye tebelleş olmamaları koşuluyla Halifecilerin ve Müslüman Birliği kurmak isteyenlerin gönüllerini hoş etmek için bizde de az çok buna yakın bir kuram ortaya atılmıştı.*

"*Ortaya atılan kuram şu idi: Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve dünyanın başka yerlerinde yaşayan müslüman toplulukları, gelecekte herhangi bir gün, kendi başlarına buyruk bir duruma gelebilirlerse ve o zaman gerekli ve yararlı görürlerse, çağın koşullarına uygun nitelikte bir takım uzlaşma ve birleşme ilkeleri bulabilirler. Elbette her devletin, her topluluğun biribirinden alacağı ve sağlıyacağı şeyler bulunacaktır. Karşılıklı çıkarları olacaktır. Tasarlanan bu bağımsız Müslüman devletin yetkili delegeleri biraraya gelip bir 'Kongre' yapacaklar; böylece falan, falan, falan müslüman devletler arasında şu ya da bu ilişkiler kurulacaktır. Bu ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği koşullar içinde birlikte iş görmeyi sağlamak için, ilgili müslüman devletlerin delegelerinden bir Meclis kurulacaktır. 'Bu Meclisin başkanı, Birleşmiş Müslüman Devletleri temsil edecektir' diye bir karar alınırsa, işte o zaman istenirse, o Birleşik Müslüman Devleti'ne 'Halifelik', başkanlığına seçilecek kişiye de 'Halife' adı verilir. Yoksa, herhangi bir müslüman devletin bir kişiye bütün müslümanlık dünyası işlerini yönetip yürütme yetkisini vermesi, us ve mantığın hiçbir zaman kabul edemiyeceği bir şeydir*"[90].

Atatürk'ün İslâm Birliği kuramcıları diye adlandırdığı o dönem Türk aydınları içerisinde akla ilk gelen Celal Nuri olmaktadır. O'nun 1328 (1912) de İstanbul'da basılan *İttihad-ı İslâm, İslâmın Mazisi, Hali, İstikbali* adlı eserinden Mustafa Kemal'in özel kitaplığında, biri yazarın imzalı armağını olmak üzere '2' nüsha bulunmaktadır[91].

İslâm Birliği'nin ateşli taraftarlarından biri olarak tanınan, bu amaçla diğer ülkelerdeki toplantılara da katılan Celal Nuri, islâmiyetin aslında birlik kavramının varolduğunu, ancak bunun kuvvetlendirilmesi gerektiğini belirtiyor ve Osmanlı Hılafeti'nin öncülüğünde bir birliği savunuyordu. Ancak ne C. Nuri, ne onun gibi düşünen Esad Efendi[92], ne de eserinin çevirisi Türkiyede geniş yankılar yapan *İttihad-ı İslâm ve Avrupa* yazarı Azam-zâde Refik[93], "federasyon biçiminde bir Birleşik Müslüman Devleti" öngörmüyorlardı. Bu nedenle Atatürk'ün, Wells'le

[90] *Söylev*, II, 521 vd.
[91] Katalog No. 584, 585
[92] *İttihad-ı İslâm*, 34 s., 8°
[93] Arabcadan çeviren: İbrahim Halil, Kostantıniyye, 1327. 89 s. 8°

karşılaştırdığı federal sisteme dayalı İslâm Birliği ve Hılâfet kuramcılarını başka yerlerde aramamız gerekmektedir.

Türkiye'de Halifeliğin kaldırılmasından sonra, bilindiği gibi *Suudi Arabistan*'da ve *Mısır*'da Hılâfeti canlandırmak için bazı girişimlerde bulunulmuş, konferanslar düzenlenmişti. 13-19 Mayıs 1926'da *Kahire*'de toplanan Kongrede, uzun tartışmalardan sonra, yeni bir Halife atanmasının müslüman ülkelerin yabancıların egemenlikleri altından kurtulacakları "uygun bir döneme" ertelenmesi yoluna gidilmişti.

İşte Halifeliğin gelecekte ne biçim alacağının tartışıldığı o günlerde Mısırlı Abdurrezzak Sanhoury de, Federal Meclisle yönetilecek bir *İslâm Devletleri Birliği* kurulmasını öneriyor ve böyle bir meclis başkanına *Halife* sanının verilebileceğini savunuyordu. Sanhoury, Liyon Karşılaştırmalı Hukuk Enstitüsünde yaptığı bir seminer çalışmasını içeren ve 1926'da Paris'te basılmış olan *Le Califat. Son Evolution vers une Société des Nations Orientale* adlı oldukça ayrıntılı yapıtında, Halifeliğin tarihsel gelişimini anlattıktan sonra, İslâm dünyasının gelecekte birleşeceği ve birleşmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Onun görüşüne göre, böyle bir örgütlenmede, dinsel görevler, başında *Halife*'nin bulunacağı bir Genel Meclis ile bir Yüksek Kurul tarafından yürütülebilirdi [94].

Öyle sanıyoruz ki Atatürk'ün, Birleşik Müslüman Devleti kuramcıları olarak nitelendirdiği kimseler, A. Sanhoury ve onun düşüncesini benimsiyenlerdir.

Öte yandan Mustafa Kemal'in, genellikle beğendiği ve etkilendiği Wells'in, kitabında açıkladığı tüm görüşlerine katıldığı da söylenemez. Örneğin bir dünya barışından yana olan Atatürk'ün kişiyi topluma hizmet edecek duruma getirmede dinsel eğitimin büyük payı olduğunu öne süren Wells'in görüşünü asla paylaşmadığı kuşkusuzdur. İnsanları biribirinden ayırmak isteyen ilkel ve bayağı eğilimlere, gerek bireylerin ruhunda, gerekse toplumda karşı koyan ve üstün gelen iki şeyin *"din"* ve *"eğitim"* olduğunu söyleyen Wells, XIX. yüzyılda din öğretiminin genel eğitim ve öğretimin dışında bırakılmasını doğru bulmamakta ve *"Biz o düşüncedeyiz ki, din öğretiminin örgün eğitim ve öğretimden ayrılması ancak geçici bir olaydır ve eğitim ve öğretim, gerek amacı ve gerek ruhu ile pek yakında tekrar yine dinsel bir içerik kazanacaktır."* demektedir [95].

[94] "Constitution de l'organisme religieux: A-Le Calife, B-L'Assemblée Générale du Califat, C-Le Conseil Suprême du Califat " (s. 574 vd.)

[95] Krş. Türkçe çeviri : V, 102

Mustafa Kemal'in ise bu düşüncenin tam karşısında olduğu, yani laik eğitim öğretimin dinselleşmesi yerine, dinsel eğitimin laikleşmesinden ve ulusal eğitimden yana olduğu bilinmektedir. O'nun daha Wells'in kitabı yayımlanmadan önce 3 Mart 1924 de *Öğretimin Birleştirilmesi* yasası ile bu yolda en büyük uygulamaya koyulduğunu ve 22 Eylül 1924 de *Samsun*'da öğretmenlerle konuşmasında, "*Yeni Türk Cumhuriyetinin*" yeni kuşağa vereceği eğitimin, dinsel ya da uluslararası eğitim değil, kesinlikle "*ulusal eğitim*" olması gerektiğini vurguladığını[96] ve yaşamı boyunca da bu görüşünü titizlikle uyguladığını görüyoruz.

5 - Uygarlık ve Irk Sorunu: J. Gobineau'dan E. Pittard'a:

Atatürk'ün geçmiş yüzyıllardaki Türk uygarlığını ortaya çıkarmak ve geçmişi çağdaş açıdan değerlendirmek amaciyle Tarih çalışmalarına büyük önem vermesi, onu kimi ana konular ve sorunlar üzerinde de durmaya sürüklemiştir. Dolayısiyle sözkonusu sorunlara açıklık getirmek, onların süregelen olumsuz etkilerini ortadan gidermek isterken de kimi düşünce ve görüşlerden yola çıkarak bir sonuca, ya da kendine göre bir bileşkeye varmak istemiştir. Bunlara örnek olarak, Türklerin ırk özellikleri ve yetenekleri ile uygarlık sorununu ele alabiliriz.

Uygarlığın "*Beyaz*" ırktan gelen ya da kafa yapısı "*brakisefal*" olan topluluklara özgü olduğu iddialarının yaygınlaştığı ve Türklerin "barbar" diye aşağılanmak istediği bir dönemde, Türk kavminin üstün sayılan *Âriler*'den hiç de eksik bir yönü bulunmadığını kanıtlama çabaları, Gobineau'nun eserinin yayımlanmasından kısa bir süre sonra Mustafa Celâlettin ve Ali Suavi ile başlamıştı. Yukarıda da değindiğimiz gibi M. Celâlettin, 1870 de çıkan *Les Turcs anciens et modernes* adlı kitabında Türklerle Ariani kavimler arasındaki yakınlık üzerinde durmuştu. Ali Suavi ise, *Muhbir* ve *Ulûm* gazetelerinde, Türklerin yalnızca asker bir kavim olmayıp dünya uygarlığına hizmet eden bir ırk olduğunu ve tarihteki kimi kavimlerin Türk aslından geldiklerini öne süren yazılar yazmıştı[97].

Mustafa Kemal kuşağı, M. Celâleddin'in görüşlerinden kuşkusuz ki habersiz değildi. Nevar ki 1930'lara gelindiğinde, ırkçılık ve "üstün ırk" kavramları, kimi devletlerin ya da devlet başkanlarının izledikleri bir siyasaya da dönüşünce, Türklerin uygarlık yeteneğinden yoksun bir kavim olmadığını meydana çıkarmak, ırkçı görüşlerin yanlışlığını göstermekten çok, Türk ulusuna özgüven ve moral güç sağlama yönünden zorunlu hale gelmişti. İşte Atatürk'ün, devrimci atılımları

[96] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* II, 198

[97] H. Ziya Ülken, A.g.y. s. 111

sürdürürken antropolojik ölçümlere de eğilmesi, bir siyasaya katılma ya da bir modayı izlemeden çok, Türkler hakkındaki önyargılara ve suçlamalara, aynı yöntemle yanıt verme amacına yönelikti.

1930'lu yıllarda Atatürk'ün Tarih araştırmalarına destek olmak amacıyla Türklerin antropolojik yapılarıyla ilgili bazı çalışmalar yaptırttığı ve 1932'de toplanan ilk Türk Tarih Kongresinde, ırk sorununun, üzerinde durulan ana konulardan biri olduğu bilinmektedir. Gerçekten de sözkonusu Kongrede ırkçılık kuramları ve Türklerin Antropolojik yapılarına ilişkin olarak Dr. Reşit Galip, Şevket Aziz Kansu ve Sadri Maksudi Arsal'ın bildirileri tartışılmıştı. Akçuraoğlu Yusuf ise Tarih yöntemi hakkındaki bildirisinin sonunda, ırkçı görüşlere ve Gobineau'nun Ârileri üstün sayan düşüncelerine değinerek, tartışmalardan çıkan sonucu şöyle özetlemişti:

"Bir haftadan beri huzurunuzda söz söyleyen arkadaşlarımız ispat ettiler ki, Avrupalıların hükmetmek amacını gözeterek ortaya attıkları ırk kuramının bilimsel bir kıymeti yoktur... Biz, bütün dünyada yaşayan insanları, Avrupalılar gibi ve onlar derecesinde hukuka sahip adam evlatları sayıyoruz" [98].

Atatürk'ün, bu konuda, üstün ırk kuramının esas kaynağı olan J.A. Gobineau'nun *Essai sur l'inégalité des races humaines* adlı ünlü yapıtından başlıyarak, A.C. Haddon'un *Les races humaines*'ine ve E. Pittard'ın *Les races et l'histoire*'ına gelinceye kadar birçok eseri okuduğu ve değerlendirdiği görülmektedir. Özel kitaplığında bulunan sözkonusu kitaplara koyduğu işaretlerde dikkati çeken nokta, O'nun Gobinau'da bile Türkler hakkında verilen bilgiler üzerine eğilmiş olmasıdır.

Örneğin, etnik ayrılıkları ve etnik grupların karışmalarını sergilemeğe çalışan Gobineau, sözü *Oğuzlar*'a ve *Anadolu Selçukluları*'na getirerek, Altay Oğuzlarının Finli bir kavim olduklarının sanıldığını, İslâm çağında Türk kabilelerinin değişik adlar altında İran ve Küçük Asya'da yerleşmiş bulunduklarını, Selçukluların büyük ölçüde islâm gruplarla karıştığını, Selçuklu devleti sona ererken de Türk ırkının devamını sağlayan yeni "sürgün"ler verdiğini, *Osmanlı* diye anılan bazı kişilerde Sarı Irka benziyen çizgiler görülmekle birlikte, bunun, doğrudan doğruya *"Fin"* kökenli olmaya değil de, Islav ya da Tatarlarla evlenmelere dayandığını öne sürmekteydi [99].

Atatürk'ün bu bilgileri içeren satırlara koyduğu işaretler kuşkusuz ki Gobineau'nun görüşlerine katıldığı anlamına olmayıp, bu iddialar

[98] *Birinci Türk Tarih Kongresi. Konferanslar-Münakaşalar*, T.C. Maarif Vekâleti, s. 607

[99] Atatürk'ün özel kitaplığındaki nüsha, Anıtkabir, No 227, I, 218-221

üzerine eğilmek gereğini duyduğunu göstermektedir. Çünkü O, aşağıda belirteceğimiz gibi, ırklar ve uygarlıklar konusunda E. Pittard'ın görüşlerini kabullenmiştir.

Mustafa Kemal'in bu kitapta kırmızı kalemle işaretlediği bir başka yer, bundan 5.000 yıl önce *Turan* adıyla tanınan eski yurtlarından çıkan Sarı Irktan kavimlerin baskısıyla beyaz kavimlerin yer değiştirmek zorunda kaldıkları yolunda Gobineau'nun yazdıklarıdır[100]. Burada Atatürk için önem taşıyan noktanın, Sarı Irkın Beyaz Irkı daha batıya itmesi değil, yeryüzünde ilk uygarlıkların doğuşunda, *Turan*'dan yani Ortaasya'dan çıkan bir göç dalgasının rol oynamasıdır kuşkusuz.

Bunların dışında Atatürk'ün, Gobineau'nun kitabında, M.Ö. II. yüzyılda Çin'in batısında yerleşen beyaz ırktan kavimler arasında *Yüeçi* ve *Ou-soun (Vusun)* ların da bulunduğunun[101], büyük çoğunluğu sarı ırktan olan Cengiz'in ordusunda beyazların da görüldüğünü[102] belirten yerleri işaretlemiş olması, O'nun her yerde Türk ve Türklükle ilgili bilgileri değerlendirmeğe çalıştığını göstermektedir.

Atatürk'ün, Cambridge Üniversitesi Etnoloji Profesörü A. Cort Haddon'un fransızcaya *Les races humaines et leur répartition Géographique* diye çevrilen kitabında da, özellikle *Anadolu*'da gelişen kültürler ve bunları yaratan kavimler üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arasında, daha Neolitik çağda Anadolu'da doğan uygarlığın brakisefal bir Akdeniz tipinin eseri olduğu, bu uygarlığın Batı Asya'dan Avrupa'ya ve Mısır üzerinden Afrika'ya yayıldığı yolundaki kısım[103], ya da batıya göç eden Türklerin XI. yüzyılda Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra *Türk* deyiminin, Küçük Asya ve Avrupa'da salt Türk kökenli bir topluluk değil de, islâmiyeti kabullenmiş kavimleri de içeren bir kavram olarak görüldüğü[104] biçimindeki satırlar, Mustafa Kemal'in ilgisini çeken, dolayısiyle etkilendiği görüşler izlenimini vermektedir.

Haddon'dan başka Atatürk'ün, Paris Antropoloji Okulu Etnoloji Profesörlerinden George Montandon'un, *La race, les races mise au point d'éthnologie somatique* adlı eserini de incelediği ve Turanien ırk (Race Turanienne) bölümü üzerinde durduğu görülmektedir[105].

[100] I, 380 vd.
[101] II, 262 vd.
[102] II, 304 vd.
[103] Katalog No. 2077, Anıtkabir kitapları, 725, s. 187
[104] s. 186
[105] Özel kütüphane katalogu, No. 2084, Anıtkabir, No. 716

Bütün bunlarla birlikte, ırksal özellikler ve onun tarihsel olaylardaki rolü konusunda Atatürk'ün en çok Eugène Pittard'ın görüşlerine katıldığı bilinmektedir. Bunda Pittard'ın "ırkçı" bir bilim adamı olmayışı kadar Anadolu Neolitik kültürünü ve Balkanlardaki ve Anadolu'daki türklerin antropolojik özelliklerini araştıran bir uzman oluşunun da elbette ki büyük payı vardır. Nitekim Birinci Türk Tarih Kurultayında ırklar ve uygarlıklar konusu üzerinde konuşanlar en çok bu İsviçreli Profesorün görüşlerine yer vermişlerdi.

Atatürk te 1937 deki İkinci Tarih Kurultayına katılan Pittard'ın *Les races et l'histoire. Introduction éthnologique à l'histoire* (Irklar ve Tarih. Tarihe Etnolojik Giriş) adlı ana eserini çok dikkatle incelemiştir. Pittard'ın ırkları "antropolojik" bir kavram olarak değil de, Boule'a dayanarak, "kan yakınlığı" ve milliyet, dil, gelenekler" gibi yapay sınıflandırmalara olanak veren doğal ayrılıkların belirlediği bir "fiziksel türdeki devamlılık" diye tanımlaması, Atatürk'çe benimsenmiş görünmektedir. O'nun sözkonusu kitabın gerek Önsözünde gerekse metninde yer alan bu tanımı işaretleyip yanına "dikkat" anlamına "D" harfini yazmış olması [106] bunun kanıtıdır.

Gobineau, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Türklerin diğer kavimlerle çok büyük ölçüde karıştıklarını öne sürerken, Pittard, Evrasya'nın güzel ırklarından biri olarak nitelendirdiği Türklere, evlenmeler dolayısiyle bir miktar yabancı kan'ın katılmasını, "büyük bir vazoya birkaç damla" olarak niteliyor ve Türklerin fiziksel tiplerini çizmeğe çalışıyordu [107] ki, Atatürk'ün bu bölüme ne denli ilgi duyduğu, sayfa kenarlarını ve satır altlarını sık sık çizmiş olmasından anlaşılmaktadır.

Öte yandan Prof. Pittard da kişisel ilişki kurmuş olduğu Atatürk'ün bu konudaki düşüncelerini ve nelere önem verdiğini büyük bir açıklıkla anlatmaktadır:

"Atatürk'ün Anadolu uygarlığının en uzak kökenlerine ve insan ırkları arasında Türklerin işgal ettikleri yere ilişkin kayguları..

"Birçok kez birlikte söz ettiğimiz sorunlar arasında, Neolitik uygarlığın dünyaya getirdiği büyük sosyal değişikliği hatırlatmak isterim... İnsanlık bundan büyüğünü yaşıyamaz... Bu efsanevi olaylar Asya'da meydana geldi. Fakat bunun merkez alanının neresi olduğunu henüz bilmiyoruz. En eski Eti kültürü, yeni sosyal durumun başlangıcı hakkında bir imaj -hatta renkli bir imaj- vermektedir. Ve Neolitik Anadolulular coğrafya bakımından Avrupa topraklarına en yakın olanlar olduğundan yeni durumu

[106] Katalog No. 2088, Anıtkabir kitapları: 729, s. VIII, 4
[107] s. 392-399

onların yapmış olmaları olasıdır. O zamanın Avrupasının brakisefal nüfusları ancak bahsettiğimiz Asya ülkelerinden gelmiş olabilirler.

"Başlıca rollerden birini eski Türkiye'nin oynamış olmasını olanaklı kılan bu genişlikteki bir sorunun Atatürk'ün gözü önünde eşsiz bir parlaklıkla belirmiş olmasını anlıyoruz" [108].

Bütün bunlar, Atatürk'ün ırklar ve bunların tarihteki etkinlikleri konusunda ırkçılığa ve üstünlük iddialarına saplanmaksızın, bir yandan Türklerin tarih boyunca uygarlık alanındaki yerlerini ortaya çıkartacak, öte yandan da Türkleri küçültücü iddia ve önyargıların yersizliğini kanıtlayacak bir çerçevê içinde kaldığını, Gobineau'dan tepki duyaraktan, Pittard'dan da görüşlerinden yararlanarak etkilendiğini göstermektedir.

6 - Batı'dan Kaynaklanan "Doğu Sorunu":

Mustafa Kemal'in önceleri çok etkilendiği fakat sonradan eylemleriyle de etkilerini silmeğe çalıştığı konulardan biri de *Doğu Sorunu*'dur. O'nun bu sorun üzerine eğilmesi, bir bakıma Osmanlı İmparatorluğunu tarihe gömen hastalıkların ve uluslararası siyasaların yakından bilinip değerlendirilmesi ve Yeni Türkiye'nin çağdaşlaşmasının yöntemini belirlemek anlamına geliyordu.

Avrupalıların *Question d'Orient* diye adlandırdıkları sorun, geniş anlamıyla, Doğu-Batı arasındaki yani Asya ile Avrupa arasındaki karşılıklı istilalar ve egemenlik kurma yarışı demek olduğu halde, Osmanlı İmparatorluğunun eski gücünü yitirmesinden sonra, Türklerin Avrupa'dan atılması ve imparatorluklarının paylaşılması gibi bir içerik kazanmıştı.

Devrin büyük Avrupa devletleri arasında temel bir konu haline gelen *Doğu Sorunu*, siyasal çıkarların çatışması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğuna geçici destekler ve rahatlıklar getirmekle birlikte, sonunda onu yok olmağa sürüklemişti [109].

Öte yandan, XVIII. yüzyıldan bu yana Türkiye için sözü edilen *Çağdaşlaşma*, bir yönüyle de *Batılılaşma* demekti. Türkiye Cumhuriyeti için çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve onun üstüne çıkmak amaç edinilirken, Türkleri doğulu kalmaya iten batı politikalarını çok iyi bilmek, yararlı olmanın daha da ötesinde, zorunlu idi. Aynı zamanda Batı-Doğu ilişkileri

[108] E. Pittard, *Atatürk'ün Hatırasını Tazim, Belleten,* 10 (1939), s. 187 vd.

[109] Kurtuluş Savaşı döneminde de Türkiyenin geleceğinin *Doğu Sorunu* çerçevesinde ele alındığını gösteren yeni bir araştırma: Tarık Zafer Tunaya, *Atatürk and the "Eastern Question", Revue Internationale d'Histoire Militaire*, No. 50 (1981), Ed. Turque, Ankara, 1981, ss. 259-264

demek olan *Doğu Sorunu,* son yüzyıllarda batılıların uygarlık dışı toplumlar olarak aşağılamak istedikleri Doğululardan nasıl yararlandıklarını, birçok buluşları Doğu'dan aldıklarını göstermeye de yardımcı olacaktı.

Türklerin tarih süresince uygar olarak yaşadıklarına inanan ve bunun inkâr edilemiyecek bir biçimde gözler önüne serilmesine önem veren Mustafa Kemal'in, Birinci Dünya Savaşı yıllarında 21 Kasım 1916'da Bitlis'te anı defterine yazdığı şu satırlar, O'nun bu konuya daha o dönemde eğildiği yansıtmaktadır:

"Bitlis'in bana Pompei harabelerini hatırlattığını ve Ninova harabeleri münasebetiyle tarihten bahsolundu. Abbasi Halifelerinin başını yiyen komutanlar.. Haçlı Savaşları nedeniyle Avrupalıların Doğu uygarlığından yararlanması.. Selçuklu Türklerin, Osmanlı Türklerinden evvel Bulgaristan'a Varna civarlarına geçmiş olmaları.." [110]

İşte Atatürk'ü *Doğu Sorunu*'nu incelemeye yönelten nedenleri sanırız bunlara bağlamak gerekir.

Mustafa Kemal'in özel kitapları arasında, Edouard Driault ve Albert Sorêl'in klasikleşmiş olan ünlü yapıtlarının bulunmasını, O'nun tarihle ilgili araştırmaları çerçevesinde doğal karşılamak gerekir. Ancak 1935 Şubatında Dolmabahçe'de çalışırken İstanbul Üniversitesi Kitaplığından getirttiği '100' ü aşkın kitap arasında Doğu Sorunu'na ilişkin '7' eserin de bulunması dikkati çekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki İtalya ili ilişkilerin oldukça gerginleştiği o dönemde *Antalya*'ya gitmek gereğini duyan Atatürk [111] tarihsel *Doğu Sorunu*'na da bir kez daha eğilmeyi yararlı görmüştür.

L.Şenalp'in saptadığı çizelgeye göre Atatürk, o yıl, Driault'dan K.Marx'a varıncaya değin Avrupalı araştırıcıların değişik açılardan incelemiş oldukları *Doğu Sorunu*'na ait şu kitapları getirtip incelemişti:

Driault, Edouard; *La question d'Orient. Depuis ses origines jusqu'à nos jours,* Paris, 1909 [112].

[110] Ş. Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri,* s. 75

[111] 22 Ocak 1935 te İstanbul'a giden Atatürk, 16 Şubatta vapurla Antalya'ya hareket etmişti. 18 Şubatta Antalya'yı gezen Atatürk Mersin önlerine kadar gittikten sonra gene vapurla 25 Şubatta İstanbul'a dönmüştü. *Atatürk'ün Nöbet Defteri,* Ankara, 1955, s. 348-358

[112] 1898 baskısı bir nüsha Anıtkabir kitapları arasında No. 2012 de bulunuyor. Kimi sayfaları işaretli olan kitabın Abdullah Cevdet'ten geldiği anlaşılıyor. İstanbul Üniversitesinden alınan nüshanın ise 1909 basımı olduğu görülüyor: L. Şenalp, *Atatürk-Kitap ve Kütüphane,* s. 14

Sorel, Albert; *La question d'Orient au XVIIIe siècle. Le partage de la Pologne et la traité de Kainardj,* Paris, 1889 [113].

Sılberschimidt, Max; *Das Orientalische Problem zur zeit der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Venedigs zu Sultan Bayezid I.,zu Byzanz, Ungarn un Genua und zum Reiche von Kıptschak (1381-1400),* Leipzig-Berlin, 1923 [114].

Sadyk Pasha; *The Moslem and the Cristian or, adventures in the East,* Trad. L. Szrma, 3 vol, London, 1855

Marx, Karl; *The Eastern question. A reprint of letters written 1853-1856 dsaling with the events of the Crimean War,* London 1879 [115].

Sınclair, Tollemache; *A defence of Russia and the Christians of Turkey, including a sketch of the Eastern question from 1686 to Agust 1877, with its best solution "the reconstruction of the Greek Empire" and structures on their opponents,* London, 1878.

Verdict (das) der Thatsachen. Studie über die Orienpolitik des Grafen Andrassy. Von einem Oesterreichen, Leipzig, 1878.

Doğu Sorunu ad ve kavram olarak aslında bir Batı, bir Avrupa sorunudur. Türkiye'nin var olmasını ve bağımsızlığını ilgilendiren bu sorunu incelemek zorunluluğunu duyan Atatürk'ün Louis Halphen'in 1926'da yayımlanan *Les Barbares, des grandes invasion aux conquêtes Turques du XIe siècle* (Barbarlar. Büyük istilalardan Türklerin XI. yüzyıldaki fetihlerine kadar) adlı eserini okurken, sayfa kenarına kurşun kalemle yazmış olduğu şu tümce, O'nun Avrupalıların Türklere karşı davranışlarını nasıl değerlendirdiğini yansıtması yönünden ilginçtir:

"Bütün Avrupa Türkler karşısında!" [116]

[113] Atatürk'ün özel kitapları arasında Yusuf Ziya tarafından yapılan Türkçe çevirisi de bulunmaktadır: *Onsekizinci Asırda Meseley-i Şarkıyye,* İstanbul, 1911

[114] Sözkonusu kitabın Ahmet Cemal (Köprülü) tarafından yapılan çevirisi daha önce yayımlanmıştı: *Venedik Menbalarına Nazaran Şark Meselesi,* İstanbul, 1930

[115] Bilindiği gibi bu kitap, K. Marx'ın *New York Tribuna* gazetesinde yayımlanmış olan mektupları ve makalelerinden oluşmuştu.

[116] Özel kitaplık, Katalog No. 3653, Anıtkabir, 1748, s. 386-387

VI — TÜRKÇENİN ÖZLEŞMESİ VE GELİŞMESİ

Tarih'i toplumsal olayların ve değişmenin sergilendiği bir alan, ulusal oluşumun gerçekleştiği bir süreç, bireyin ve ulusların güncel gibi görünen olayları değerlendirirken yararlanabilecekleri bir kaynak olmanın yanıbaşında, Türk uygarlığının tanığı ve gelecek kuşaklara güç ve güven aşılıyacak bir araç olarak gören Atatürk'ün, o denli önem verdiği ikinci alan *dil* olmuştur.

"Türkçenin yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılmasını ve kendi öz kaynaklarına dayanılarak özleşmesini ve gelişmesini sağlamak" diye tanımlıyabileceğimiz dilde devrimi hazırlayan koşullar apayrı bir incelemenin konusu yapılabilir. Böyle olmakla birlikte Atatürk'ün düşünce yapısının oluşmasını ele aldığımıza göre, O'nun dil konusuna da daha öğrencilik yıllarında ilgi duyduğunu ve o dönemdeki dil tartışmalarında "tasfiyeciler" diye adlandırılan arılaştırmacılardan yana bir eğilim gösterdiğini, Cumhuriyet'ten sonra yoğun bir biçimde dil çalışmalarına yöneldiği yıllarda ise, kimi etkilenmeler sonucunda *Güneş-Dil* kuramını ortaya attığını belirtmemiz gerekmektedir.

Ali Ulvi Elöve'nin bir incelemesinden, Mustafa Kemal'in Selânik Askeri Rüştiyesinde okuduğu yıllarda Selânik'te yayımlanmakta olan *Çocuklara Rehber* adlı haftalık derginin soru-bulmaca türünde düzenlediği yarışmalara katıldığını öğreniyoruz[117]. Erkek ve kız çocukların ahlâklarının güzelleştirilmesine ve bilgilerinin genişletilmesine yardımcı olmak amacını güden bu dergi, aynı zamanda öztürkçeye ağırlık veren "*terkipsiz bir dil*" kullanmağa da önem veriyordu. Özellikle Serezli Öğretmen Sadi, okuyucuları olan okul çocukları için yalın Türkçe ile yazılmış örnekler veriyor ve bunda güttüğü amacı şöyle açıklıyordu:

[117] A. Ü. Elöve, *Mustafa Kemal Selânik Rüştü Askeri Mektebi Son Sınıf Talebesi İken*, *Uludağ*, Sa. 18 (Ekim, 1932), s. 6-12

"Rehber'imize ara sıra yalnız Türkçe sözlerle yazacağım. Umarım ki sevgili çocuklar, böyle açık bir Türkçeyi okumakla daha çok sevineceklerdir; çünkü kolay kolay anlayacaklardır. Yazmak okumak içindir, okumak da anlamak içindir, anlatmak ise bundan sonra başlar."

Bu düşüncede olan Öğretmen Sadi, çocuklara verdiği yazışma örneklerinde, dile dolmuş bulunan arapça ve farsça sözcüklerin anlamayı ne denli güçleştirdiğini vurgulamaktan da geri kalmıyordu:

"Orada gezmekten usanmış, boş duraraktan sıkılmış olduğum için bana okuyup eğlenecek ne bulursan bul da gönder diyorsun. Ne bulayım? Bilmez misin ki bizim gibi çocukların anlıyacağı dil ile yazılan sözler pek azdır. Hangisini göndersem yüzlerce arapça, farisice sözler karışmış, anlaşılması güç bir dil ile yazılmış olacak değil mi? Bunları okumak da ayrıca bir takım iç sıkıntılarına uğramak demektir."

Öztürkçe akımının öncülerinden olan *Çocuklara Rehber* dergisi, fen bilimlerine ve özellikle matematiğe ilişkin sorular ve bilmeceler de düzenlemekte, bunlara doğru cevap veren öğrencilerin adlarını ertesi nüshasında yayımlamaktaydı. Bu nedenle derginin 22 Mayıs 1313 (3.VI.1897) ve 12 Teşrinisani 1313 (24 Kasım 1897) günlü sayılarında soruları çözenler arasında, Askeri Rüşdiye son sınıf öğrencilerinden Mustafa Kemal'in adının da bulunması [118], onun sözkonusu derginin okuyucularından olduğunu ve daha o yıllarda Türkçecilik akımını izlediğini göstermektedir.

Bu ilgi, daha sonraki yıllarda *Genç Kalemler* dergisini ve Ziya Gökalp'i yakından izleyen Mustafa Kemal'de, Türkçenin Arapça ve Farsça kurallardan ve sözcüklerden arınarak özbenliğine kavuşması gerektiği yolunda bir kanaate dönüşecektir. O'nun XVI. Kolordu Komutanı olarak Silvan'da bulunurken, Mehmet Emin Yurdakul'un şiirleri ile Tevfik Fikret'in *Rübab-ı Şikeste*'sini okuduktan sonra, 10 Aralık 1916 günü anı defterine yazdığı şu satırlar, bu kanaatini açıkça göstermektedir:

"Yemekten evvel Emin Bey'in Türkçe Şiirler'iyle Fikret'in Rübab-ı Şikeste'sinden aynı zeminde bazı parçalarını okuyarak bir mukayese yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel. Ancak Türkçe olanda da, diğerinde de aynı derecede Arapça, Farsça kelimat var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil!" [119]

Dilde sadeleşmeyi, Türkçenin yalnız yabancı dillerin kurallarından değil, Arapça ve Farsça sözcüklerden de arınması olarak değerlendiren Atatürk'te, 1916 da oluşmuş bulunan bu görüş, Türk devriminin dil'de de

[118] Göst. yer.

[119] Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, s. 86

tamamlanması aşamasına gelindiğinde, Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı yapıtına 2.IX.1930 da yazdığı beğencede artık bir ilke niteliğini alacaktır:

"Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kutarmalıdır."

*Güneş - Dil*kuramının ortaya atılmasına gelince, bu konuda Atatürk'ün *Etrüsk* dili üzerinde çalışan Carra de Waux ve *Fransa'da Âri Dillere Takaddüm Eden Lehçenin Turanî Menşei*'nin yazarı Leon Cahun'dan[120] başlayarak, yeryüzünde konuşulan dillerin Sümerce'den çıkmış olduğu görüşünü savunan *L'Origine des Langues. Des Religions et des Peuples* adlı incelemenin sahibi Hilaire de Barenton'a[121] ve nihayet 1935 de *La Psychologie de quelques éléments des langues Turques* (Türk dillerindeki bazı ögelerin psikolojisi) adlı bir çalışma yapan Viyanalı Hermann F. Kvergič'e varıncaya kadar birçok araştırıcının etkisinde kaldığı bilinmektedir[122]. Bu nedenledir ki *Güneş - Dil* kuramının tartışıldığı 1936'daki Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na Dr. Kvergič ile Sümerolog Hilaire de Barenton da birer bildiri sunmuşlardı. Barenton'un o yıl yeni baskısı yapılan kitabını *"A son excellence Atatürk, Président de la République Turque. - Hommage respectueux et souvenir reconnaissant"* diye imzalıyarak sunması[123] ve 14 Eylül 1936'da İstanbul'dan yazdığı özel mektupta, "Türklerin Sümer Konfederasyonuna mensup olabileceklerini gösteren" yeni kanıtlardan söz etmesi[124], Atatürk'ün dil ve *Sümerler* konusunda kendisine gösterdiği yakınlığa dayanmaktadır. Yeryüzünde konuşulan tüm dilleri tek bir kökene bağlayan kuramsal yaklaşımların eski hız ve önemlerini yitirdiği günümüzde, *Sümerce*'nin Türkçe ile yakından bağlantılı olduğunun artık kabul edilmiş bulunması[125], Atatürk'ün bu alanda da önsezisinin gücünü göstermektedir.

[120] Yapıt Atatürk'ün isteğiyle Ruşen Eşref Ünaydın tarafından Türkçeye çevrilmişti. İstanbul, 1930

[121] 2 cilt, Paris, 1932-1933

[122] A. Dilaçar, *Atatürk ve Türkçe, Atatürk ve Türk Dili,* TDK yay. Ankara, 1963, s. 45-50; Ayrıntılı bilgi: *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili,* Ankara, 1935

[123] Atatürk'ün Özel Kütüphanesi, Sıra No. 1568, Anıtkabir kitapları, 547

[124] Anıtkabir Arşivi

[125] Mebrure Tosun, *Sumer Dili ile Türk Dili Arasında Karşılaştırma, Atatürk Konferansları* 1970, TTK, Ankara, 1971, s. 147-168

VII — DÜŞÜNCEDE ÇAĞDAŞLIK

Başta özgürlükten ve yenilenmeden yana Türk aydınları olmak üzere kimi fransız düşünürlerinin ve Türk Tarihi ile Türk Dili gibi alanların tanınmış araştırıcılarının etkisinde kalmakla birlikte kendine özgü bir düşünce sistemi oluşturan Mustafa Kemal Atatürk'te, temel ögenin kişi için *özgürlük* ve toplum için *bağımsızlık* olduğu görülür.

Bu, bir bakıma çağdaş düşünce sistemi demektir. O'nun özel kitapları arasında, çağdaş düşünce üzerine yazılmış '2' kitabın bulunması, bu yönden ilginçtir. Hele bunlardan birinin, ünlü fransız devlet adamı Raymond Poincaré'nin 1906'da busılan *Idées contemporaines* (Çağdaş Düşünceler) adlı kitabının oluşu ayrıca önem taşımaktadır. Bu konudaki ikinci yapıt ta, gene bir fransızın, Paul Gaultier'in, 1911 de ikinci baskısı yapılan *La pensée contemporaine; les grands problèmes* (Çağdaş Düşünce, Büyük Sorunlar) adlı kitabıdır[126].

Çağdaş düşünebildiği, dahası kimi konularda kendi çağını aşabildiği içindir ki Atatürk, özgürlük ve bağımsızlığa kavuşturduğu Türk toplumunun çağdaşlaşmasını amaç edinmiştir. Buna giden yolun düşünce ve davranışlarda değişiklik yapmayla başlıyabileceğini görmüş ve toplumun kurtuluşunu bireylerin kurtuluşunda bulmuştur.

Mustafa Kemal, daha Kurtuluş Savaşı başlarında *Ankara*'ya ilk gelişinin ertesi günü halkla konuşmasında, bireyleri belli düşünce aşamasına ulaşamamış toplumların, ortaya çıkan kişilerce iyi ya da kötü yönlere sürüklenebileceğine dikkati çekerek söyle demişti:

[126] Atatürk'ün özel kütüphanesinde 38 ve 220 sıra numaralarında bulunan kitaplardan P. Gaultier'inki yer yer işaretlidir.

Öte yandan Raymond Poincaré'nin Kurtuluş Savaşı döneminde Türk isteklerini haklı bulduğu ve 20 Ekim 1921 de Fransa ile imzalanan Ankara anlaşmasının gerçekleşmesinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Mustafa Kemal 23 Aralık 1921 günlü bir mektupla kendisine teşekkürlerini bildirmişti. Bilal Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar*, I, Ankara, 1981, s. 162-163

"Bir ulus, varlığı ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün fikri ve maddi kuvvetleriyle ilgilenmezse, bir ulus, kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını sağlamazsa, şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz.. Bireyler düşünür olmadıkça, topluluklar istenilen yöne, herkes tarafından iyi veya fena yönlere sürüklenebilir. Kendini kurtarabilmek için her kişinin geleceğiyle doğrudan doğruya ilgili olması gerekir" [127].

Bu görüşte olan Atatürk için, en önemli sorunlardan biri, düşüncelerin, kavramların halka maledilmesi ve halkın aydınlatılması idi. Bu amaçla halk arasına karışarak, ya da kürsü'ye çıkarak konuşmaktan zevk alıyordu. Düşüncelerini basın yoluyla halka ulaştırabilmek için bir ara gazeteciliği bile denemişti. Görevden ayrılmış bir Ordu Komutanı olarak İstanbul'da bulunduğu mütareke döneminde, yakın arkadaşı Fethi Okyar'ı bir günlük gazete çıkarmağa razı etmiş, dahası bunun için gerekli parayı da sağlamıştı. Gazeteye gene Mustafa Kemal'in önerisi ile *"Minber"* adı konmuş ve yalnız siyasal değil, *"İlmi, edebi, fenni ve iktisadi"* bir yayın organı olması öngörülmüştü [128].

Bunlar Mustafa Kemal ve arkadaşlarının ilgi alanlarının genişliğini ve gazetenin halkı aydınlatma amacını güden bir "kürsü" olmağa çalışacağını gösteriyordu. Ancak *Minber*'in yayın hayatı fazla sürmemişti. Atatürk te 1926'da yayımlanan anılarında, *"Herhalde benim bu ilk ve son gazeteciliğim muvaffak olmamıştır"* [129] demişse de, O'nun Dil'de devrime yönelirken, ya da *Hatay* sorunu gibi çok önem verdiği konularda gazetelere imzasız yazılar yazdığını biliyoruz [130].

Atatürk'ün 1919 Aralığında Ankara halkına söyledikleri, düşünceyi olduğu kadar bireyi de temel öge olarak kabul eden toplumsal bir görüşün belirtisidir kuşkusuz. Aslında O'nun yeryüzünde herşeyin ancak insan kafasının ürünü olabileceğine inandığı hatırlandığında, bu sözleri çok doğal karşılamak gerekir.

[127] Esas metin: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, 11

[128] Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Cemal Kutay İstanbul, 1980, s. 267-269

Günlük yayım organı olan *Minber*'in Mondros mütarekesinden birkaç gün sonra, 2 Kasım 1918 de yayımına başlandığı, ancak '52' gün sonra, 22 Aralık'ta kapandığı anlaşılıyor.

[129] *Atatürk'ün Hatıraları: 1914-1919*, T. İş Bankası, Ankara, 1965, s. 89

Gazetenin 12 Safer 1337 (17 Kasım 1918) günlü nüshasında *"Mustafa Kemal Paşa İle Mülakat"* başlıklı ilginç bir yazı yer almıştı.

[130] Örneğin Atatürk, 1936'da Cenevrede bulunan Afet İnan'a yazdığı bir mektupta, dil konusu ile meşgul olduğunu belirttikten sonra, "Ulus'a yazdığım yazıların da kupürlerini toplu olarak gönderiyorum" demektedir. *Atatürk'ten Mektuplar*, s. 33

Yeni devletin arması için çizilen *kurt başı* simgeler kendisine gösterildiğinde, şöyle demişti:

"Bunların hiçbiri bugünkü dünyamızın içinde kurulan yeni bir devletin arması olamaz. Devletin armasını, sembolik bir insan başı olarak simgeleştirmeli.

"Bu dünyada herşey insan kafasından çıkar. Bir insan başının ifade etmiyeceği hiçbir şey düşünemiyorum!" [131]

Atatürk'e göre insan vücudu bir *kürsü* idi ve herşeyin kaynağı olan *baş* ile onun içindeki öz, yani *zekâ* bu kürsü'nün üzerinde yükseliyordu:

"İnsanın vücudu bir kürsüdür. Zekâ cevherinin mahfazası olan, başı, üzerinde taşımak için kurulmuş bir kürsü! Çünkü esas zekâdır" [132].

Bütün bunlar dikkate alındığında, Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısının, bireyi ve toplumu yüceltmeye yönelik özgürlük ve çağdaşlık ekseni etrafında geliştiği sonucuna varabilir ve başarısını düşünce sisteminin gerçeklere dayanan sağlamlığında bulabiliriz.

[131] Âfet İnan, *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım* (1971), s. 37

[132] Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk'ü Özleyiş, Hatıralar*, TTK, Ankara, 1957, s. 116

GENEL DİZİN

A

Abbasi Halifeleri:
M. Kemal'in anıları: 48
Abbasi Halifesi (Kaim Biemrillah) 31
Abdullah Cevdet:
48 n. 112
Abdülmecit (Halife):
Halifelik sorunu: 39
Acemistan:
Tuğrul Bey - Halife ilişkisi: 30
Afrika:
Ulusları: 10 - Halifelik sorunu: 41 - Anadolu Neolitik kültürü: 45
Ahlâk Terbiyesi:
Durkheim'dan çeviri: 21 n. 48
Ahlaksal yakınlık:
Ulusun oluşumu: 19
Ahmet Hilmi, Şehbender - zâde, Filibeli:
M.Kemal'in okuduğu eser: 7 - Olguculuk: 12 - Etkisi: 21 - 24
Ahmet Mithat:
Contrat Social çevirisi: 13
Ahmet Naim:
G. Fonsengrive'den çevirisi: 7
Ahmet Rıza Bey:
Olguculuğu: 12
Akarsu, Bedia:
Gökalp - M. Kemal: 18 n. 38
Akılcılık (Rasyonalizm):
Etkileri: 11, 12
Akçuraoğlu Yusuf:
Irk kuramı ve uygarlık: 44
Akdeniz tipi:
Irk sorunu: 45
Ali Rıza (M. Kemal'in babası):
Gökalp - M. Kemal: 18
Ali Suavi:
Türk ırkı ve uygarlık: 43
Allahı İnkâr Mümkün müdür? (A. Hilmi'nin kitabı):
A.Comte ve olguculuk: 12 - Etkileri: 22, 23
L'Allemagne audessus de tout la mentalité allemande et la guerre:
(Durkheim'in eseri): M. Kemal'in okuması: 21
Almanca: 6
Alp, Tekin:
Gökalp - M. Kemal: 18 n. 38
Alparslan (Selçuklu Sultanı):
Tarih çalışmaları: 29, 31 - Malazgirt 32 - Mezar kitabesi: 33
Altay Oğuzları:
Kökenleri: 44
Altın sikke: 32
Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.):
Wells'in Birleşik Dünya Devleti: 40
Anadolu:
Etrüskler: 27 - Kültürleri: 45 -

Türklerin antropolojileri: 46
Anadolu Selçukluları:
Gobineau'ya göre: 44
Anayasa (1924): 15
Anı defteri (M. Kemal'in):
7, 51
Ankara: 9, 53, 54
Annali dell'Islam (L. Caetani'nin kitabı): 33
Antropolojik ölçümler: 44
Arab:
Kavm-i necib olayı: 4 -- uygarlığı: 26 -- Etkisi: 27
Arap alfabesi:
Türkçeye uygun olmayışı: 27
Arabistan: 27
Arapça: 27, 51
Âriler, Ariani kavimler:
M. Celalettin'e göre: 25 -- Irk sorunu 43, 44
Arsal, Sadri Maksudi:
Türklerin antropolojileri: 44 -- Türkçenin özleşmesi: 52
Âsay-i peygamberi:
Tuğrul bey-Halife ilişkileri: 30
Askerlik: M. Kemal'in özel kitaplığı: 9
Askeri İdadi (Manastır):
Tarih öğ. M. Tevfik Bilge: 6
Askeri Rüşdiye (Selânik):
M. Kemal'in Türkçenin sadeleştirilmesine ilgisi: 51
Asie (Asya): 28
L'Assemblée Générale du Califat:
42 n. 94
Asya:
Fransa devriminin etkisi: 3 -- Bağımsızlık savaşı: 10 -- Leon Cahun: 27 -- Wells'in görüşü: 39 -- Halifelik: 41 - Anadolu Neolitik kültürü: 46 -- Doğu Sorunu: 47
Âşiyan:
M. Kemal'in ziyareti: 8
Ateşemiliterlik:
M. Kemal'in Sofya ate: 3
Avrupa: Fransa devrimi: 3 -- Wells'in Dünya Federasyonu: 39 -- Halifelik: 41 - Anadolu Neolitik kültürü: 45-47 -- Doğu Sorunu: 49
Avrupa Birleşik Devleti:
G. Quartara'nın kitabı: 40
Avrupalılar:
Doğu uygarlığı: 27 - Irklar ve uygarlık: 44 -- Doğu uygarlığı: 48 -- Türklere karşı davranışları: 49
Auguste Comte ve Felsefesi:
A. Hilmi'nin kitabı ve olguculuk: 12
Azerbaycan:
Malazgirt savaşı: 32

B

Bağdad:
Tuğrul Bey-Halife ilişkileri: 29-31
Bağımsızlık:
3, 10, 11, 16, 53
Balkanlar: 46
Balkanlar Antantı: 40
Balkan bozgunu: 3
Balkan toplumları:
M. Celalettin'in görüşü: 26
Les Barbares...
L. Halfen'in kitabı: 49
Barenton, Hilaire de (Sümerolog):
Güneş-Dil kuramı: 52
Başkent: 3
Batı:
Kavramı: 3 -- Doğu Sorunu: 47, 49
Batı Asya: 45
Batılılaşma:
Doğu sorunu: 47
Bedir Savaşı:
Okuma yazma sorunu: 37
Belgrad:
Fes olayı: 4
Beyaz ırk:
Irklar ve uygarlık sorunu: 43, 45

Beytülmal:
Ebubekir'in tutumu: 23
Bi'at:
Toplum sözleşmesi kavramı: 13
Bilge, M. Tevfik:
M. Kemal'in tarih öğretmeni: 25
Birinci Dünya Savaşı: 6, 38, 48
Birinci İnönü:
N. Kemal'in etkisi: 7
Birinci Türk Tarih Kongresi:
Irklar ve uygarlıklar: 46
Birleşik Dünya Devleti:
Wells'in görüşü: 38-41
Birleşik Müslüman Devletler:
Sorunu ve Halifelik: 39, 41, 42
Bitlis:
M. Kemal'in anıları: 27, 48
Bizans İmparatoru (Romen diogenes):
Malazgirt: 32
Bolayır, Ali Ekrem (N. Kemal'in oğlu):
Eş'ar-i Kemal'i armağanı: 8
Boule:
Irk tanımı: 46
Bölgesel birlikler:
Wells'in görüşü: 38, 40
Bölüğün Muharebe Talimi:
M. Kemal'in Litzmann'dan çevirisi: 6 n. 8
Brakisefal:
Uygarlık ve ırklar: 43--
Anadolu kavimleri: 45, 47
Buda mezhebi, Budizm:
Wells'in Dünya Devleti: 39, 40
Bulgaristan:
M. Kemal: 3-Selçukluların geçisi: 48
Büyük Selçuklular:
Tarih çalışmaları: 29

C

Cahun, Leon:
Etkisi: 25, 27, 52
Caetani, Leone:
Etkisi: 33-36
Le Califat (A. Sanhoury'nin kitabı): 42
Cebesoy, Ali Fuat:
Namık Kemal etkisi: 7
Celal Nuri:
İslam birliği ve halifelik: 41
Cemiyet-i Akvam:
Wells'in görüşü: 40
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyye:
Ş. Ahmet Hilmi: 21
Cengiz Han:
Gobineau'ya göre Türkler: 45
Cihadü'd-din izzü'd-devle (Alparslan'ın lakabı):
31
Cihan Tarihinin Umumi Hatları:
Wells'ten çeviri: 38
Collège de Frères de la Salle (Selânik):
M. Kemal'in fransızca öğrenmesi: 6
Comte, Auguste:
Olguculuğun etkisi: 11, 12
Le Conseil suprême du Califat:
A. Sanhoury'nin önerisi: 42 n. 94
Constantinople:
Latince-Türkçe ilişkisi: 27
Contrat Social (J. J. Rousseau'nun):
Çevirileri ve etkisi: 13, 14
Cours de philosophie positive:
M. Kemal'in özel kitapları: 12
Croisades: 26
bk. Haçlı Seferleri
Cumhuriyet:
Kavramı ve özelliği: 13, 14
Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi:
M. Kemal'in Söylev'i: 39
Cumhuriyetçi: 13

Ç

Çağdaş ilkeler, yaşam: 3, 23
Çağdaşlaşma: 47, 53, 55
Çin:
Yüe-çi ve Vusunlar: 45
Çocuklara Rehber (Selânikte çıkan dergi):
M. Kemal'in okuması: 50, 51

D

Darülfünun:
Muhammed'in evinin özelliği: 37
Daudet, Alphonse:
M. Kemal'in okuduğu kitaplar: 7
A defence of Russia... (T. Sinclair'in kitabı):
Doğu Sorunu: 49
Deguignes:
Etkisi: 25, 28-33
Descartes:
Türkçeye çevrilmesi: 11
Deve:
Ebubekir'in tutumu: 23
Devlet arması: 55
Devrim:
Koşulları: 11
Dilaçar, A.
Atatürk ve Türkçe: 52, n. 122
Discours sur la Methode (Descartes'ın):
Çevrilmesi: 11
De la division du travail social (Durkheim'in):
M. Kemal'in okuduğu kitaplar: 21
Dil:
Okudukları: 9 - İlgisi ve amacı: 50
Dil birliği:
Türk ulusunun oluşumu: 19
Dilde devrim: 20, 50, 51, 54
Dilde özleşme: 18
Din:
Laiklik anlayışı: 11 - Ulusun oluşumu: 19 -- Wells'in görüşü: 40
Din Hayatının İptidai Şekilleri:
Durkheim'den çeviri: 21 n. 48
Din öğretimi:
Wells ve M. Kemal: 42, 43
Doğal haklar:
Özgürlük anlayışı: 14, 15
Doğalcı (Tabiiyyun): 12
Doğu:
Doğu sorunu: 47, 48
Doğu Anadolu: 6
Doğu Sorunu: 47-49
Doğu uygarlığı: 27, 48
Dolmabahçe: 48
Driault, Edouard:
Doğu sorunu: 48
Durkheim, Emile:
Etkisi: 21
Düşün akımları: 3
Düşünce:
M. Kemal'e göre önemi: 2 - Düşüncede çağdaşlık: 53
Dünya dini:
Wells'in görüşü: 39
Dünya Federasyonu:
Wells'in görüşü: 37, 40
Dünya tarihi:
Wells'in etkisi: 37, 38

E

The Eastern question (K. Marx'ın): 49
Ebubekir (Halife):
Tutumu: 23 - Halifeliği: 35
L'Education morale (Durkheime'in):
M. Kemal'in okuduğu kitaplar: 21
Ekonomi:
Okudukları: 9
Ekonomik yapı:
İhtilal nedeni: 10
Elçi:
Malazgirt savaşı: 31
Elöve, Ali Ulvi:
M. Kemal'in dille ilgisi: 50

Emirü'l-müminîn:
Unvanının çıkışı: 35
Emirü'l-ümera:
Tuğrul Bey-Halife ilişkileri: 29, 30
Emval-i miriye:
Ebubekir'in tutumu: 23
Esad Efendi:
İttihad-ı İslâm yazarı: 41
Essai sur l'inégalité des races humaines (Gobineau'nun): 44
Esin kaynağı: 1, 5
Esir, esirler: 32, 37
Eski ve Modern Türkler (M. Celalettin'in kitabı): 25
De l'esprit de lois (Montesquieu'nün): 14
Esquisse de l'histoire Universelle (Wells'in fransızca çevirisi): 38
Eş'ar-ı Kemal:
Armağan edilmesi: 8
Eti kültürü:
İlgilenmesi: 46
Etnik ayrılıklar:
Irk sorunu: 26, 44
Etrüskler:
Kökenleri: 27
Etrüsk Dili: 52
Evrasya:
Pittard'a göre Türk ırkı: 46
Europe Oriental:
L. Cahun'a göre Türkler: 28

F

Farsça: 51
Federal Dünya Devleti:
Wells'in görüşü: 38
Felsefe: 9, 12
Ferman:
Tuğrul-Halife ilişkisi: 29, 30
Fes:
Etkileyici bir olay: 4
Fidye-i necat:
Malazgirt savaşı: 32
Filozof, filozoflar: 12, 14
Fin:
Gobineau'nun iddiaları: 44
Fonsegrive, Georges:
Atatürk'ün okuduğu kitaplar: 7
Fransa:
Etkeni: 3, 9-11
Fransa'da Âri dillere takaddüm eden lehçenin Turani menşei:
L. Cahun'dan çeviri: 52
Fransız devrimi:
3, 6, 9-11, 13, 15, 16
Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi:
Özgürlük anlayışı: 14, 15
Fransızca: 5, 6

G

Gazali, İmam:
Ruh hakkında görüşü: 12
Gaultier, Paul:
Çağdaş düşünceyle ilgili kitabı: 53
Genç Kalemler:
Türkçenin sadeleştirilmesi: 51
Genel Meclis:
Sanhoury'ye göre İslam birliği: 42
Gobineau, J.
Uygarlık ve ırk sorunu: 43-47
Gökalp, Ziya:
Etkisi: 18-21-Türkçenin özleştirilmesi: 51
Gündüz, Asım:
Namık Kemal'in etkisi: 7
Güneş-Dil kuramı:
50, 52

H

Haçlı Savaşları:
Avrupa ve Doğu uygarlığı: 26, 27, 48
Haddon, A. Cort:
Irk ve uygarlık sorunu: 44, 45

Hakan:
Tuğrul Bey: 29
Hakimiyet-i Milliye:
M. Kemel'in *Le Matin*'e demeci: 10
Halife:
Türk tarihine olumsuz etkisi: 26 - Tuğrul Bey: 29, 30
Alparslanla ilişki: 31 - Unvanı: 35 - İslam birliği: 41 - Kahire Kongresi: 42
Halifelik:
Olumsuz etkileri: 26, 27, 30 -- İslam birliği sorunu: 38, 39, 41, 42
Halk hükümeti: 14
Halkçılık: 18
Halphen, Louis:
Doğu Sorunu: 49
Halûk'un Defteri: 8 n. 14
Harp Akademisi: 6, 7
Harp Okulu: 7
Hars:
Gökalp ve M. Kemal: 19, 20
Ay. bk. Kültür
Hatay:
Atatürk'ün gazeteciliği: 54
Hıl'at:
Tuğrul - Halife ilişkisi: 30
Hılafet Sorunu:
33, 35, 36, 42
Hıristiyanlık: 40
Hikmet gazetesi:
Ş. Ahmet Hilmi'nin: 22
Histoire générale de Turcs des Mongoles et des autres tartares..
(Deguignes'nin): 28
Horasan: 31
Hukuk:
Okudukları: 9
Hunlar:
Tarih çalışmaları: 29
Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi (Deguignes'ten çeviri): 29
Hutbe:
Alparslan - Halife ilişkisi: 31
Hürriyet:
Kavramı ve anlayışı: 15 - 17
Ay. bk. Özgürlük
Hürriyet-i Efkâr (Namık Kemal'in)
Okudukaları: 7
Hürriyet Vicdan (L. Marillier'den çeviri): 16 n. 36

I, İ

Irk:
Irk sorunu: 43 - 46
Irkçılık: 43, 44, 47
Irksal özellikler: 46
Islav:
Gobineau'ya göre Osmanlılar:
İbadet:
Toplum hayatı ve yönetim için önemi: 36
İbn-i Rüşd:
Ruh hakkındaki görüşü: 12
İbn-i Sina:
Ruh hakkında görüşü: 12
İçtima-i Taksim-i Amel (Durkheim'den çeviri) 21 n. 48
İdeées contemporaines:
R. Poincaré'nin kitabı: 53
İdeolog:
Z. Göklap: 18
İhtilâller:
M. Kemal'e göre nedenleri: 10
İkinci İmparatorluk (Fransa):
Olguculuk: 11
İkinci Türk Tarih Kurultayı:
E. Pittard: 46
İmparator (Romen Diogenes):
Malazgirt savaşı: 32
İnan, Afet:
Atatürk'ün kültür anlayışı: 19
İnanç:
Özgürlük anlayışı: 15, 16
İnkılapçılar:
Özgürlüğün sınırı: 17
İnsan başı:
Devlet arması: 55

İnsan hakları:
Fransız devriminin etkileri: 3
Introduction a l'histoire de l'Asie Turcs et Mongoles (L. Cahun'un kitabı): 27
İran: 44
İsa (Peygamber): 2
İslâm Birliği: 38, 41, 42
İslâm çağı: 44
İslâm Tarihi:
Tarih çalışmaları: 25, 29, 33
İslâm Tarihi (A. Hilmi'nin) 23
İslâm Tarihi (L. Caetani'nin): 33, 34 n. 74, 36
İslâmiyet: 23, 33-35, 40, 41, 45
İstanbul: 6, 41, 54
İstanbul Üniversitesi Kitaplığı:
Atatürk'ün okuduğu kitaplar: 9, 48
İsviçre:
Wells'in Dünya Devleti görüşü: 40
İtalya:
İlişkiler: 48
İttihat gazetesi:
Ahmet Mithat'ın *Contrat Social* çevirisi: 13
İttihad-ı İslâm (Celal Nuri'nin kitabı) 41
İttihad-ı İslâm ve Avrupa (Azam-zâde Refik'in): 41
İttihat ve Terakki Cemiyeti:
Olguculuğun etkisi: 12
İzmir: 10

K

Kadın hakları:
Gökalp-M. Kemal: 18
Kahire:
Hılafet Kongresi: 42
Kaim Biemrillah (Abbasi Halifesi):
Tuğrul Beyle ilişkileri: 29-31
Kalkan: 32
Kansu, Şevket Aziz:
Türklerin antropolojileri: 44
Kant:
Akılcılık: 11
Kant ve Felsefesi: 11
Kanunların ruhu (Montesquieu'nün): 14
Karlsbad:
M. Kemal'in almanca öğrenme çabası: 6
Kavm-i necib (Araplar): 4
Kayı aşireti:
Toplum Sözleşmesi yorumu: 13
Kemalizm: 18, 21
Kılıç: 30, 32
Kongar, Emre:
Olguculuk: 12
Köle: 23, 30
Kur'an: 34, 35
Kurt başı:
Devlet arması sorunu: 55
Kurtuluş Savaşı: 7, 9, 10, 53
Kuvvetlerin ayırımı: 14
Küçük Asya: 44, 45
Kültür:
Anlayışı: 19, 20
Kürsü:
Anlamı: 54, 55
Kvergic, Hermann F.:
Güneş-Dil kuramı: 52

L

Lafitte, Pierre:
A. Rıza'nın olguculuğu: 12
Laiklik:
Akılcılığın etkisi: 11-Gökalp: 18-devlet reisliği: 30-eğitim: 43
Latinler:
Uygarlık sorunu: 26
Latince: 27
Lisani Türkçülük:
Gökalp: 20
Litzmann (Gnl.):
M. Kemal'in çevirileri: 6

M

Mahmut II.
Fes'in kabulü: 4
Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye (Namık Kemal'in): 7

Malazgirt Meydan Savaşı: 31
Malta:
H. C. Yalçın'ın Caetani çevirisi: 33
Manastır:
M. Kemal'in öğrenim hayatı: 6
Mardin, Şerif:
Atatürk'ün düşün hayatına getirdiği: 12
Marillier, Leon:
Kitabının çevrilmesi: 16
Marx, Karl:
Doğu Sorunu: 48, 49
Le Matin gazetesi: 10
Mebadi-i Felsefeden Birinci Kitap:
İlmünnefs (G. Fonsegrive'den çeviri): 7
Mecmua-i Fünun:
Ş. A. Hilmi: 21 n. 50
Medeniyet: 24
Medine: 34, 36, 37
Medineli: 37
Mehmet Enis:
Atatürk'ün okudukları: 16
M. Tevfik Bilge:
bk. Bilge
Merv:
Alparslan'ın mezar kitabesi: 33
Meşrutiyet: 6, 7, 14, 18, 23
Meşveret: 31
Mezar kitabesi:
Alparslan'ın: 33
Mısır:
Hılafet Kongresi: 42-Anadolu Neolitik kültürü: 45
Mill, Stuart:
H. C. Yalçın çevirisi: 16
Millet:
Anlayışı: 18, 19
Ay. bk. Ulus
Milletler Cemiyeti: 40
Minber gazetesi:
M. Kemal'in gazeteciliği: 54
Monarşi: 14
Mongols:
L. Cahun'a göre Türkler: 28
Montandon, George:
Turanien ırk: 45
Montesquieu:
Etkisi: 14
The Moslem and the Cristian or..
Sadyk Paşanın kitabı: 49
Muhammed (Peygamber):
Tarih çalışmaları: 23, 29, 33-37
Muhbir gazetesi:
Ali Suavi'nin yazıları: 43
Murat, Mizancı:
Toplum Sözleşmesi kavramı: 13
Musa (Peygamber): 2
Mustafa Celalettin:
Etkisi: 25-27, 30, 43
Musul:
Tuğrul Bey-Halife ilişkileri: 31
Mutasavvıflar:
Ruh sorunu: 12
Münif Paşa: 21 n. 50
Müslümanlık: 39

N

Namaz: 32
Namık Kemal:
Etkileri: 6-8-Toplum Sözleşmesi kavramı: 13--Vatan ve özgürlük: 16--Etkisi: 18
Napoleon (Bonaparte): 2
Napoleon III. :
Olguculuk: 11
Neolitik:
Anadolu kültürleri: 45
Ninova: 48
Nizamülmülk:
Deguignes etkisi: 31

O, Ö

Oğuzlar:
Gobineau'ya göre: 44
Ok: 32
Okyar, Fethi:
M. Kemalin öğrenim hayatı: 6-*Minber* gazetesi: 54
Olguculuk:

Etkileri: 11, 12 -- Gökalp - M. Kemal: 18
Ondört Temmuz:
M. Kemal'in Fransız temsilciliğinde konuşması: 10
Onsekizinci Asırda Meseley - i Şarkiyye
A. Sorel'den çeviri: 49 n. 113
L'Origine des Langues:
H. Barenton'un eseri: 52
Das Orientalische Problem...
M. Sılberschimidt'in eseri: 49
Ortaasya:
Türkler ve İslâmiyet: 24 - Göçler: 45
Ortaasya Türkleri:
Leon Cahun'un etkisi: 27
Orta - Doğu: 26
Osmanlı, Osmanlılar:
Irk sorunu: 44, 46, -- Avrupaya geçiş: 48
Osmanlı Hılafeti: 41
Osmanlı İmparatorluğu:
Çöküşü: 3 - M. Celalettin: 26 - Wells'in görüşü: 40 -- Doğu Sorunu: 47
Osmanlı tarihi:
Halifeliğin etkileri: 26
Osmanlılık: 7
Ou - sounlar (Vusunlar):
Gobineau'ya göre: 45
The Outline of History (Wells'in eseri): 37
Öğretimin birleştirilmesi: 20, 43
Ömer (Halife):
Halife unvanının kullanılması: 35
Ömer Naci:.
M. Kemal'in edebiyat ve şiir meraki: 6
Özdekçiler (Maddiyûn): 12
Özgürlük:
Fransa devriminin etkisi: 3 - Namık Kemal: 7, 8 -- Fransa etkeni: 10 - Anlayışı: 14 - 16 - Ahmet Hilmi ye göre: 23 - Verdiği önem 53, 55
Özgürlükçülük: 13
Öztürkçe: 50, 51

P

Palestine: 26
Paris:
Olguculuk: 12 -- Deguignes: 29
Parmak hesabı (Hece vezni): 51
Payitaht (Rey):
Malazgirt savaşı: 31, 32
La pensée contemporaine (P. Gaultier' in): 53
Peygamber (Muhammed): 33, 37
Peygamberlik: 34
Picardie (Fransa):
M. Kemal'in Fransa'ya gidişi: 4
Psikoloji: 9
La psycologie de quelques éléments des langues Turques (H. Kvergic' in): 52
Pittard, E.
Irklar ve uygarlık sorunu: 43, 44 - Etkisi: 45 - 47
Poincaré, Raymond:
Çağdaş düşüncelere ilişkin kitabı: 53
Polonya: 25
Pompei:
M. Kemal'e göre Bitlis: 48
Positivizm: 11
Ay. bk. Olguculuk

Q

Quartara, Giorgio:
Atatürk'e sunduğu kitabı: 40
Question d'Orient: 47
Ay. bk. Doğu sorunu
La Question d'Orient (E. Driault' un kitabı): 48
La Question d'Orient au XVIII siècle (A. Sorel'in): 49

R

La race... (G. Montandon'un kitabı): 45
Les races et l'histoire (E. Pittard'ın): 44, 46

Les races humaines (A. C. Haddon'un): 44, 45
Rasyonalizm: 11
Ay. bk. Akılcılık
Reâya:
Wells'in Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki görüşü: 40
Refik, Azam-zâde:
İslam birliği sorunu: 41
Renan, Ernest:
Ulus anlayışı: 19
Resulullah:
Muhammed'in peygamberliği: 34
Reşit Galip, Dr.:
Türklerin antropolojileri: 44
Rey (İran):
Malazgirt savaşı: 31, 32
Romanos (Romen Diogenes):
Malazgirt savaşı: 31, 32
Rossi, Ettore:
Mustafa Celalettin'in rolü: 25 n. 57
Rousseau, Jean-Jacques:
Etkisi: 13, 14
Rum ordusu (Bizans):
Malazgirt savaşı: 31
Rumeli: 3
Rübab-i Şikeste:
M. Kemal'in değerlendirmesi: 7, 8 n. 14, 51
Rüşdiye (Selânik Askeri): 5

S

Sadabat Paktı: 40
Sadi, Öğretmen, Serezli:
Dilin sadeleşmesi: 50, 51
Sadi (Şirazlı, Şair):
Arap etkisi: 27
Sadyk Pasha:
Doğu Sorununa ilişkin kitabı: 49
Saltanat:
Hılafet sorunu: 39
Samsun:
M. Kemal'in konuşmaları: 5, 43
Sanhoury, Abdurrezzak:
Birleşik Müslüman Devleti sorunu: 42
Sapho (A. Daudet'nin): 7
Sarı ırk:
Irklar ve uygarlık sorunu: 7, 44, 45
Selahattin (Bnb):
Fes olayı: 4
Selânik:
M. Kemal'in fransızca öğrenmesi: 6-
Vatan ve Hürriyet Cemiyeti: 16-
Türkçenin sadeleştirilmesi: 50
Selanik Askeri Rüşdiyesi: 5
Selçuklu İmparatorluğu:
Malazgirt savaşı: 31, 32
Selçuklular:
Irk sorunu: 44, 46--Avrupaya geçmeleri: 48
Sılberschimidt, Max:
Doğu Sorunu: 49
Silvan:
M. Kemal'in anıları: 7, 22, 51
Sinclair, Tollemache:
Doğu sorunu: 49
Siyasal varlıkta birlik:
Türk ulusunun oluşumu: 19
Société des Positivistes:
A. Rıza'nın üyeliği: 12
Sorel, Albert:
Doğu sorunu: 48, 49
Sosyoloji:
Okuduğu kitaplar: 9
Söğüt:
Osmanlı devletinin kuruluşu: 13
Sömürgecilik: 3
Söylev: 39, 41
La suicide... (Durkheim'in):
Okuduğu kitaplar: 21
Sulh muahedesi:
Malazgirt savaşı: 32
Sultan (Alparslan):
31, 32
Sultan-i islâm (Tuğrul Bey):
30
Suudi Arabistan:
Halifelik sorunu: 42
Sümerce:
Güneş-Dil kuramı: 52

Ş

Şadi (köle)
R. Diogenes'in esir alınması: 32
Şam: 3, 4, 16
Şapka: 4
Şark ve Garp Hükümdarı (Tuğrul Bey): 30
Şark Meselesi (Namık Kemal'in): 7
Şehbender-zâde Ahmet Hilmi: bk. Ahmet Hilmi
Şenalp, Leman: Atatürk'ün okuduğu kitaplar: 9, 48
Şeriat: 12

T

Tac: Tuğrul Bey-Halife: 30
Tahlili ve Tenkidî Tarih-i İslâm: A. Hilmi'nin eseri: 22
Taht: 29, 30
Takımın Muharebe Talimi: M. Kemal'in Litzmann'dan çevirisi: 6 n. 8
Talim-i hat: Muhammed'in okuma-yazmaya verdiği önem: 37
Tarih: M. Kemal'in okudukları: 9-Değerlendirişi: 25-Amacı: 50
Tarih II (*Ortazamanlar*): Deguignes etkisi: 29, 30-L. Caetani'nin etkisi: 33-35
Tarih çalışmaları: 29, 43, 44
Tarih tezi: 25
Tarih-i İslâm (A. Hilmi'nin): 23
Tarih-i Osmani (Namık Kemal'in): M. Kemal'in okudukları: 7
Tarihsel yakınlık: Türk ulusunun oluşumu: 19
Tarihte Güzel Kadınlar (M. Enis'in kitabı): 16
Tasvir gazetesi: 21
Tatarlar: Gobineau'ya göre Osmanlılar: 44
Tauro-Aranien: M. Celâlettin'e göre Etrüskler: 27
Temsili sistem: 14
Terkipsiz dil sorunu: 50
Tevhid-i tedrisat: Gökalp-M. Kemal: 20
Tevfik Fikret: Etkileri: 6, 7--Âşiyanı ziyaret: 8--Vatan ve özgürlük: 16--Dilin özleşmesi: 51
Timur: L. Cahun'un kitabı: 27
Toplum Sözleşmesi: Türk-İslâm geleneğine göre yorumlanması: 13
Trablusgarp: 3
Tuğrul Bey: Halifelik sorunu: 29-31
Turan: Göç dalgası: 45
Turanien ırk: G. Montandon'un görüşü: 45
Turcomans: M. Celalettin'e göre Türk uygarlığı: 26
Les Turcs anciens et modernes (M. Celalettin'in kitabı): 25, 43
Türk: A. C. Haddon'a göre kapsamı: 45
Türk demokrasisi: 9, 10
Türk devrimi: 10, 18, 51
Türk Dili İçin (S. M. Arsal'ın kitabı): 52
Türk ırkı: Gobineau'ya göre: 44
Türk Tarih Kongresi (1932): 44
Türk tarihi: Atatürk'ün verdiği önem: 25, 27-29
Türk uygarlığı: Deguignes'nin etkisi: 28, 43
Türkçe: Arap alfabesinin olumsuzluğu: 27-Özleşmesi sorunu: 50

Türkçe Şiirler (M. E. Yurdakul'un):
M. Kemal'in okudukları: 7--
Türkçenin özleşmesi: 51
Türkçecilik akımı: 51
Türçülük akımı:
L. Cahun'un rolü: 29
Türkler:
İslâmiyete girişleri: 24--Antropolojik özellikleri: 43, 46
Türklük:
Duygusu: 4, 7
Tütengil, Cavit, Orhan:
Gökalp-M. Kemal: 18

U, Ü

Ulûm gazetesi:
Ali Suavi'nin yazıları: 43
Ulus:
Anlayışı: 18, 19, 25
Ulus gazetesi:
Atatürk'ün yazıları: 54 n. 130
Ulusal eğitim: 43
Ulusal irade: 14
Ulusculuk:
Gökalp ve M. Kemal: 18
Usul Hakkında Nutuk:
Descartes'tan çeviri: IIn. 19
Usul-i Meşveret Hakkında Mektuplar
(Namık Kemal'in): 7
Uygarlık: 9, 20, 22, 24, 43, 45, 46
Üçüncü Türk Dil Kurultayı:
Güneş-Dil kuramı: 52
Ünaydın, Ruşen Eşref:
L. Cahun çevirisi: 52 n. 120
Ünsal, Artun:
Montesquieu'nün etkisi: 14
Üstün ırk:
kavramı ve kuramı: 43, 44

V, W

Varna:
Selçukluların Avrupaya geçişi:48
Vasiyet:
Ebubekir'in: 23
Vatan:
Kavramı: 3, 7, 16
Vatan ve Hürriyet Derneği:
M. Kemal'in kurduğu: 6, 16
Vatandaş İçin Medeni Bilgiler:
Özgürlük: 15--Ulus anlayışı:
19
Venedig Menbalarına Nazaran Şark Meselesi (M. Sılberschimidt'-ten çeviri): 49 n. 114
Verdict der Thatsachen:
Doğu sorunu: 49
Vezir, Vezir-i azam:
(Nizamülmülk): 30, 31
Vicdan özgürlüğü: 15, 23
Vusunlar: 45
Waux, Carra de:
Güneş-Dil kuramı: 52
Wells, Herbert George:
Etkisi: 37-43

Y

Yalçın, Hüseyin Cahit:
Çevirileri: 16, 29, 33
Yalova:
Tarih çalışmaları: 29
Yay: 32
Yeni Osmanlılar:
Rousseau'nun etkisi: 13
Yeni Türk Alfabesi: 21
Yurdakul, M. Emin:
M. Kemal'in okudukları: 7
--Türkçenin özleşmesi: 51
Yurt birliği:
Türk ulusunun oluşumu: 19
Yücekök, Nakiyüddin (Yzb.):
M. Kemal'in Fransızca öğretmeni: 5, 6
Yüeçi:
Gobineau'nun görüşleri: 45

Z

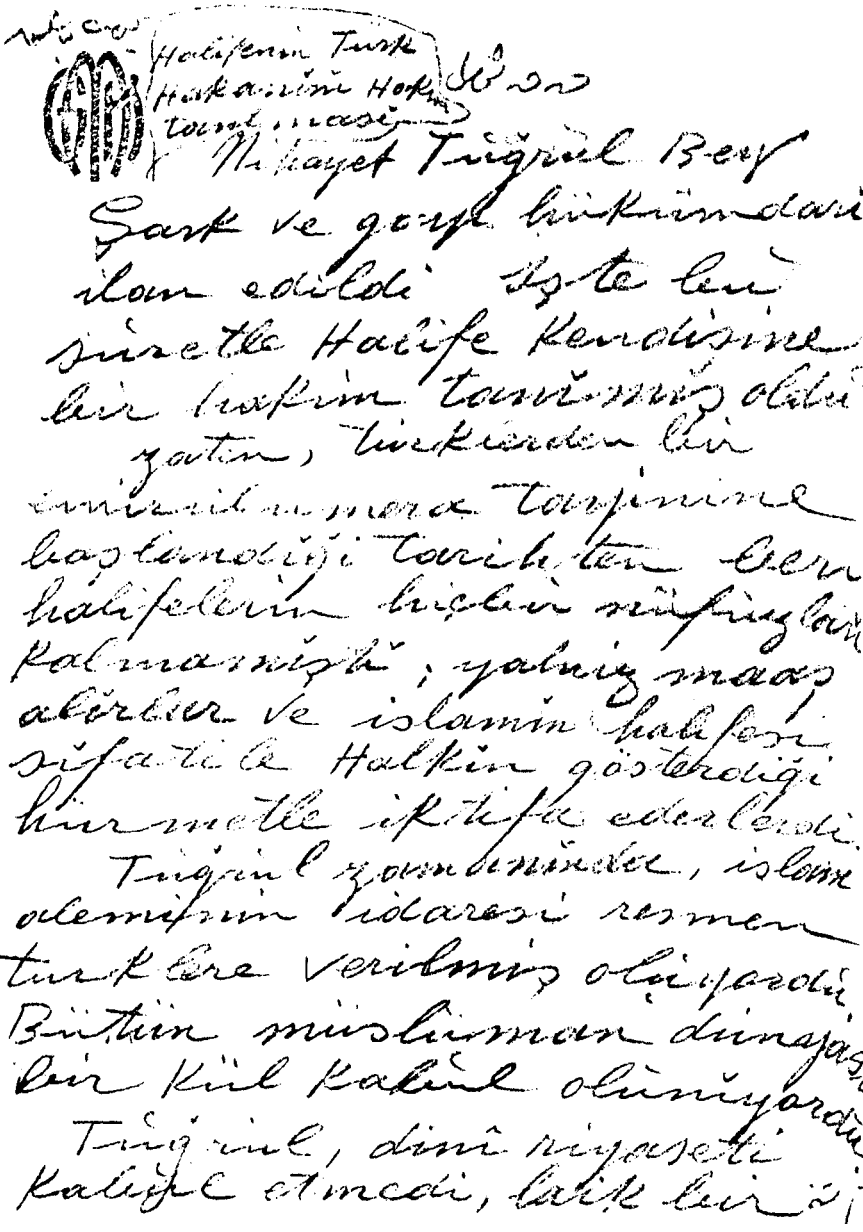
Zabit ve Kumandan ile Hasbıhal:
M. Kemal'in düşünceye verdiği önem: 2
Zekâ: 55
Ziya Paşa:
Contrat Social çevirisi: 13

Şüphesiz, fikirlerin, itikatların başkabaşka olmasından, şikayet etmemek lazımdır. Çünkü, bütün fikirlerle itikatlar, bir noktada birleştiği takdirde, bir hareketsizlik alametidir, ölüm işaretidir. Böyle bir hal elbette arzu edilmez. Bunun içindir ki, hakiki hürriyetçiler, taassupsuzluğun umumi bir haslet olmasını temenni ederler. Fakat, hatta, hüsnü niyetle olabi olsa, bütün taassup hatalarına karşı, dikkatli olmaktan vaz geçemiyorlar. Çünkü, hüsnü niyetler, hiç bir zaman, hiç bir şeyi

I

ATATÜRK'ÜN "VATANDAŞ İÇİN MEDENİ BİLGİLER" KİTABI İÇİN YAZDIKLARINDAN: DEĞİŞİK DÜŞÜNCE VE İNANÇLARIN ÖNEMİ

(Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, T.T.K. Ankara, 1969, s. 512)

II a

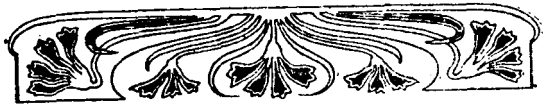
ATATÜRK'ÜN "TARİH II - ORTAZAMANLAR "KİTABI İÇİN YAZDIKLARINDAN: TUĞRUL BEY VE HALİFELİK SORUNU

(Anıtkabir Arşivi)

devlet reisi Kalmuçi Tevfik
ette. Ulemanın Sultanın
isteğini adalet, eline reaya
sette Halifeyi Enver'in
Pa[illegible] diğini müşahhas kalbinde yaşamak
hatırasını, sonraları
Emirin Türk Kahramanlarının
ölçü ve yüksek asaletini
göstermiştir.

Tuğrul ironudan çıkan
hayli isyanları kastırmak
üzere Bağdadı terketti.
ironda ve kafkasyalarda
bir hayli uğraştı.

Fetihnamelerin Sultan Tuğrul
Bağdadı Emin Bağdadı
yağmalı Türk ordularının
nine fetihnamelerin Bağdadın
girişleri. Halife kendisini
misafir Bağdat halkının
ole ilen yüreklerini
ile yon

بشنجی مبحث

تنقید عقل محض [نظری]

Critique de la Raison pure

برنجی قسم : تنقید حساسیت

بی طرف وحقیقی متفکرلرك فلسفه یه عطف اشتغالری اك بویوك قواعت یکدیکرینی متناقض برچوق مسلکلری حاوی وهر مسلکك دیکر برمسلکی چورتمکده بولونماسی وهپسنده کی دلائل وبراهینك پك آسانلقله ، پك یوقاری ، عین قوت ومزیتده اولماسیدر .

مسلك مادیون مورخی مشهور « لانژ » :

« فلسفه تاریخی دیمك ، افکار متناقضه ونظریات واهیه تاریخی دیمکدر . » حکمنده مضطر قالمش ومسلك رب [لاادری] اربابنك حقلی هجوملری ، هپ بونقطهٔ نظرله وارد اولمشدر . قانت دییورکه :

« حقایق ومعنویاتدن بحث ایدن آدملر ، صانکه کولکلرله محاربه ایدییورلر : بو کولکلری منطق شکلینك هوائی قیلیجیله کسوب بیچمکدیرینی متعاقب کولکلر « والهاللا » قهرمانلری کبی بنه برآن صوکرا دیریلیرلر ، برحالنده که فیلسوفلر بربرینه بویله هوائی ضربه لر ایندیرمك ذوقنه دوام ایدمییورلر . »

مابعد الطبیعه ونهائیات ایله اوغراشان فیلسوفلرك بومجادلاتی

برچوق نواقصی حاوی در ، لکن مبدأ واصولی غایت کوزلدر . کندیسنك بوکوزل نقطه دن باشلادیغی منظومهٔ فلسفیه سی ، یاکلش بریول تعقیب یوزندن ، ربب چوراقلقلرنده قالمشدر . ادراك انسانی یی دها مکمل برصورتده تحلیل ایسه المانیالی « قانت »ه [*] نصیب اولمشدر . قانتك فلسفهٔ تنقیدی بومسئله یی تمامیله تنویر ایتمکده اولدیغندن اونك مسلك وافکارینی واضحاً بیلدیرمك ایسته رز .

[*] قانت ، کونیسبرك شهرنده ١٧٢٤ تاریخنده تولد ایتمشدر . اشبو آثاری « تنقید عقل صافی » و « تنقید عقل عملی » در .

ces derniers qui, avec le titre de prince des princes, donnèrent, à Togbroul-Seldjuk, l'investiture de la domination temporelle de l'Orient et de l'Occident du monde musulman.

A peine les Turcs y étaient-ils définitivement établis, qu'ils se virent, en 1088, assaillis par la plus longue et la plus rude guerre qui ait jamais ensanglanté le monde. Faibles, par la division du pouvoir dans la descendance d'Alp Arslan, les Turcs sont vaincus par les Croisés, à Nicée, à Dorylée et à Antioche, et ils voient avec la rage de l'impuissance, la population de cette dernière ville passée au fil de l'épée ; ils voient l'extermination raffinée des habitants de Marrah, et celle de cent mille habitants de Jérusalem, brûlés vifs et massacrés par les plus célèbres chevaliers de la chrétienté.

Les Turcs, dans plusieurs combats partiels, parvinrent à faire prisonniers les princes Bohémond d'Antioche, le roi Baudouin II, Josselin de Courtenay, Raimond de Tripoli, Josselin d'Edesse, Renaud de Châtillon, Hugues de Lusignan, le roi Guy de Lusignan etc., et, respectant leur vie, ils leur permirent de se racheter. Comme il est incontestable que la vie des prisonniers musulmans n'était pas respectée par les Latins, et que, d'autre part, nous voyons la conduite humaine des Turcs, on peut se faire une idée de la barbarie des Turcs d'alors.

IV
Mustafa Celaleddin, *Les Turcs Anciens Et Modernes*, Paris, 1870, s. 48-49
(Atatürk'ün Özel Kitaplığı, No. 3252)

Dans ces temps-là où le poète Saadi, dans les rangs des musulmans, combattait les Croisés, et où tant de savants turcs vivaient sous le nom d'Arabes, l'animosité religieuse et la dureté des mœurs ne caractérisaient pas encore les Turcs. Avouons, cependant que, si alors les lettres florissaient à Baghdad et à Boukhara, la civilisation des Turcs ne pouvait qu'être restreinte dans de certaines limites. Elle était restreinte, d'abord, à cause des guerres interminables, et ensuite, parce que les Turcs ayant adopté l'alphabet et l'écriture arabe, qui ne convenait pas du tout à la langue turque, l'enseignement ne fut jamais assez national et populaire. Ainsi, bien que le règne d'Alaeddin-le-Grand, d'Iconium, (1) brillât par une multitude de poètes et d'écrivains de tout genre, les Turcs étant condamnés à se servir des éléments arabes et persans, tous leurs écrits purent à peine rivaliser de popularité avec les écrits médiocres des Byzantins, qui avaient l'avantage d'être composés en écriture syllabique. Mais revenons à notre sujet.

Il y eut des poètes chrétiens qui célébrèrent les flots de sang répandu dans la mosquée d'Omar, à Jérusalem, mosquée que les fantassins du-

(1) Il ne faut pas confondre ce sultan avec Alaeddin qui régnait vers les commencements de la puissance ottomane.

سويله‌مش ، حركت ايتمش ايدى . ظاهراً ، مدينه‌نك داخلى
ايشلرينى تنظيمه يودين نامنه دعوت اولونمشدى . بناءً عليه مدينه
جماعتنده تأمين صلح وسكون ايچون دين آلتى قوللانمغه
مجبور ايدى . [فقط حد ذاتنده دين مجرد ، مابعدالطبيعى ويا
فلسفى برمفهوم صفتيله هيچ بروزمان برتشكيلات قوتى تشكيل
ايده‌مز] . اونك حقيقى تأثيرينى ايضاح ايچون قوتلى آيين سلاحى
قوللانمغه ، منتظم واصول دائره‌سنده برعبادت تأسيس ايتمك
احتياج واردى . بوسايه‌ده حس ديدگى يه مادى ومحسوس برشكل
ويريله‌بيلردى ، هرشخصك انفراداً تماس اولدقلرينك اوكنه كيله‌بيلردى .
انضباط واطاعت حسلرى قلبلره صوقولابيلردى . بوده مدينه‌ده
انسانلرى ، كندى كنديلرينى آرى باشنه ، حرومستقل برروحدت
كبى تلقى ايتمكدن واز كيبرەرك اجتماعى برعضويتك ضروردى
برر فردى كبى تلقى ايتمكه آليشديرمق وبوعضويت اجتماعيه‌نك
صافيى آرى آرى هرفردك شخصى منفعتلرى ، آرزولرى ، كيفى
وهوسلرى فوقنده اولديغنى اونلره قبول ايتديرمك لازمدى .
مع‌مافيه مسلمان آيينك تأسى محمدك دوشونديكى برپروغرامك
موقع تطبيقه وضع سوزنده وقوعه كلمشدر . پيغمبردن عادتا
مستقل صورتده تشكل ايتمش برمحصول ضرورى اولمدى . محمد
بوكا ، تعبير جائز ايسه ، يالكز برروك ويردى . اوسوق طرفى
كندى كنديلكندن حصوله كلدى . فى الحقيقه ، مسلمان آيينك
داخلى تكاملنده ولود برآلت خدمتى كورن شى جامعك تأسيسى

اولمشدر . جامع ، استراحتيك باشر برچوق شيلرى كبى ، وزون
وغيرمحسوس برسلسلهٔ تحولات نتيجه‌سى اولهرق وجوده گلمش
برمؤسسه‌در . بوتحولات متعاقبه‌يى بوراده قيصه‌جه كوسترمك
ايجاب ايدييور . مسلمان آيينى تلقين ايدن ، وجوده گتيرن
اسباب عادتا مدينه محيطيدر ، پيغمبرله تماس كيفيتدر . محمدك
اقامتگاهى عبادت محلى حالنه گلك يوزدن تحدث ايدن احوال
وشرائط نتيجه‌سنده وجود بولمش جماعتك طرزيدر .

§ ٥ . — مدينه‌ده اقامته باشلايجه محمدك ايلك دوشونجه‌سى
درحال برعرصه صاحون آلهرق اوزرينه كنديسنه مخصوص بر
أو يابمق ومعنوى ، مادى نفوذ واقتداريله اوراسى مركز
اتخاذ ايلمك اولمشدر . بايلجى برمملكتده كنديسنه مخصوص
رأوه صاحب اولمق وباشقه برينك مهمانپرورلكنه محتاج
قالمامق احتياج طبيعيسيدويدى . باشقه رأوده قالمجق اولورسه
مرور زمان ايله برطاقم عدم تمنونلر توله ايده‌بيلير ، بعض
طرفك ترجيح ايديلديكى شهرلرى وجود بولابيلردى . مدينه
محيطى ، يكى برتعبير ايله ، الكتريكله مشبوع ايدى . برزمان
رقيب اولدقر عائله كومه‌لرى آراسنده مناسبات غايت كركين
بولونيوردى . پيغمبرك مملكتده مستقل برموقعى اولماسى
وكنديسنك أوى ديه اعلان ايديله‌جك برمحله‌ملك بولونماسى
واوراده تماماً مستقل برحالده جانلك ايسته‌ديكى يابه‌يلمه‌سى

V
Leone Caetani, *Islâm Tarihi*, Çev. Hüseyin Cahit
c. III, İstanbul, 1924, s. 218-219
(Atatürk'ün Özel Kitaplığı, No. 208)

Ederi 250 Lira